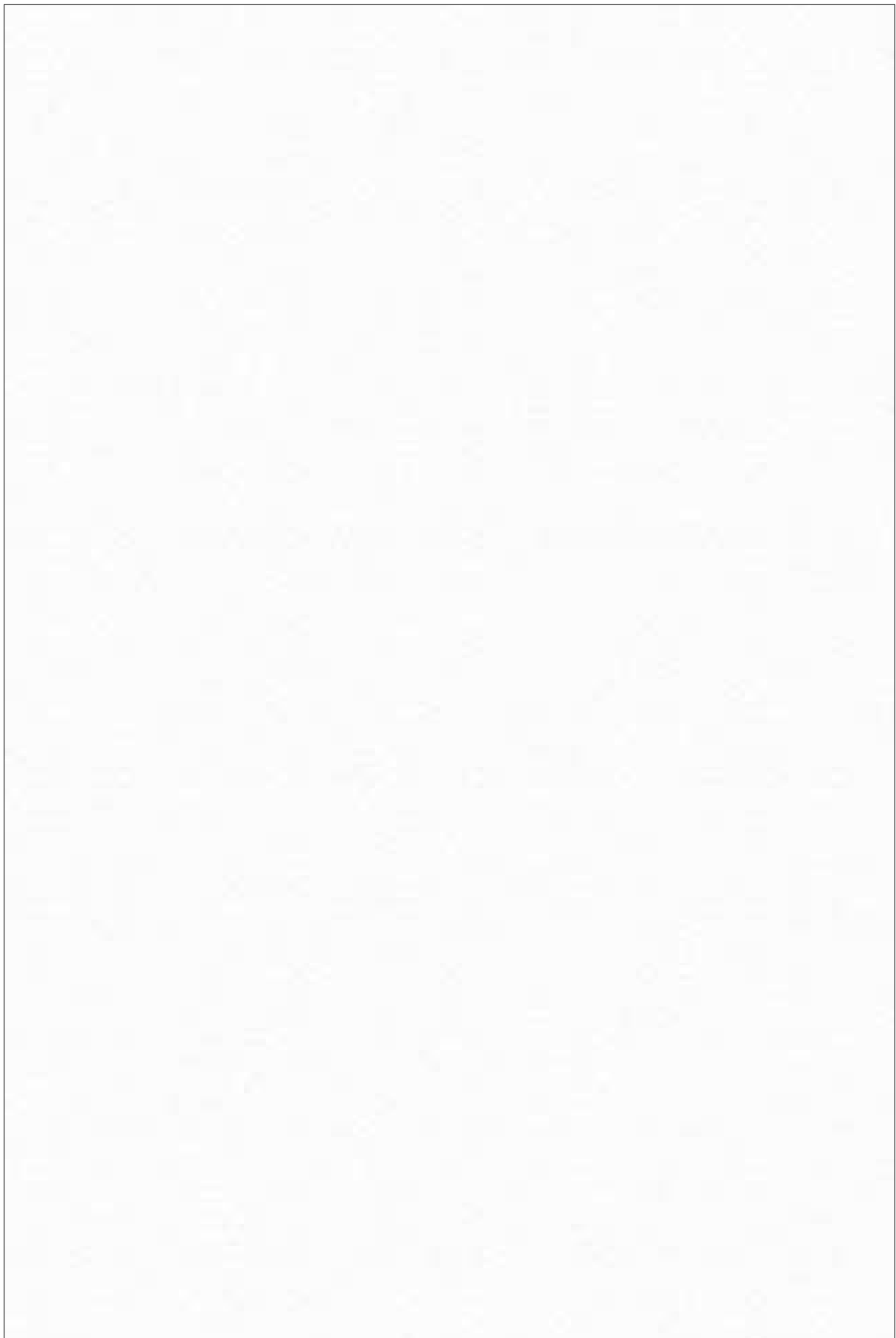
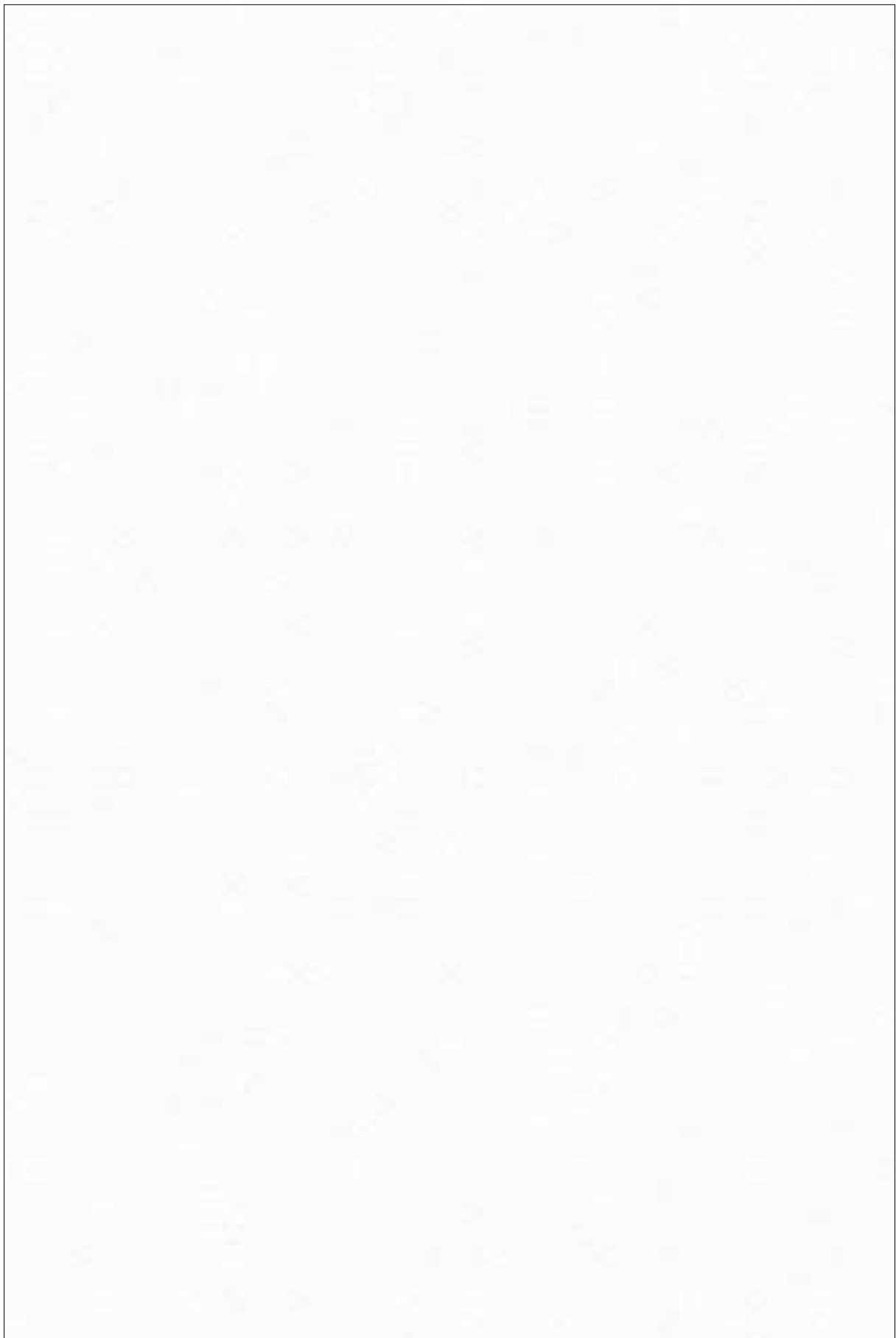

Ekler

**Ermeniler'in Yaptığı Mezâlim
ve Soykırımın Yazılı Belgeleri**

Muslim Outlook

MUSLIM OUTLOOK IS AN INSERT PROVIDED TO LONDON TIMES AND OTHER BRITISH NEWSPAPERS AFTER WWI BY THE ISLAMIC INFORMATION BUREAU ON THE PREMISES THAT:

"The demand for true information about Turkey and other Muslim matters having recently become too large to cope with in correspondence, the Islamic Information Bureau finds it necessary to issue this weekly bulletin. It will be supplied gratis to all newspapers and persons interested. Apply to:- Islamic Information Bureau, 33, Palace Street, London S.W.1, Telephone: Victoria 9409."

The following is a re-write of an article that appeared in Muslim Outlook, No.32, March 18, 1920, obtained from University of California Los Angeles library (UCLA call No. BP/14976 Mar. 1920 - Aug. 1920). The original copy of the article is attached.

Ek-2

Erzurum'un Ruslar tarafından işgali sırasında, Ermeniler'in savunmasız halka mezâlim ve soykırım yaptıklarına dâir, Erzurum'dan Kafkasya Ordu Komutanlığı'na gönderilen 3 Mart 1918 tarih ve 31 numaralı Rus resmî dokümanı.

Page 1 of 4

MASSACRE OF MUSSULMANS BY ARMENIANS

RUSSIAN OFFICIAL DOCUMENT (No. 31)

Erzeroum, March 3, 1918

TO THE COMMANDER OF THE CAUCASIAN ARMY.--
To the commander of the Caucasian Army

On February 26, 1918, at mid-day, a company of the militia began to assemble the Turks, in order to make them clean up the railways and the roads leading to the fortification. This order came from General Antranik. But it was executed by the chief of the militia of the town, named M. Farachian. The Turks complained, and said that they were being gathered together without taking into consideration the prescribed formalities, according to which a written order should issue from the Commandant of the town.... I at once communicated with M. Farachian who told me that the above-mentioned was abolished in view of the circumstance.... Thus three sections of workers were formed. One section was sent to the gate of Kars; second, towards the gate of Olai; third, towards the gate of Trebizond. At about three o'clock I was informed by one of my soldiers that the Turks of Kars, referred to above, were taken behind the fortification of Arizie. I realized the true significance of this expression, used by soldiers, only on February 27. While leaving Erzeroum, I saw on the road of Kars more than 70 dead bodies (Turkish) riddled with bullets on the head, the neck and the chest, as well as wounds from bayonets in the region of the heart and the abdomen. With the second section of the Turks the Armenians dealt in the following manner:-

The Turks were enclosed in barracks, made of wood, where they were so crowded up that they could hardly sit down. On that night, according to the testimonies of the workers on the railway line, the Armenians began shooting the Turks one by one; and, at a given moment, they began firing on the barracks.

The third section, according to my informants, was shot by machine-guns at the gate of Trebizond. Now I shall endeavor to draw a picture of February 26, the night of nightmare and blood. The Armenians entered, several times by force, the houses of the Turks, and seized the male section from the age of 11 up to the very aged, and formed them in columns, and led them, with blows from whips and rifles, outside the town, where they massacred them in the most savage manner. Once I asked them where they were taking the Turks, and if that was to make them work? "No," replied the soldiers, with an air of satisfaction, "We shall probably kill them."

Page 1 of 4

When I told them: "Insensates, come back to reason," they replied to me: "For the love of God, do not prevent us. We do not touch you at all, and what we do with them is not your business." There was a very great excitement in the town; everyone was running about. Cries of children, and lamentations of Turkish women, were heard everywhere in the town. The Armenian soldiers were walking about in groups in the town, and were continually forcing open the doors of Turkish houses. Finally, came the terrible night that shook the spirit of desolation. The blood congeals at the thought of the horror of this night. The cries increased. One should like to go to the rescue of the unfortunate victims, but when one goes there, one receives everywhere the impertinent answer, "Do not interfere," which is accompanied by threats. I heard the cries of women; I opened the door, and, climbing up the stairs, I entered a room. Here I saw seven Armenian soldiers fully armed; one of them holding a candle in his hand, some searching for what they could find, and some were massacring in a savage manner. There were three unveiled Turkish women, down whose faces blood was trickling; their blouses were torn, showing their breasts covered with blood. On their sides, children were there, so terrified that they appeared dead with fear; a child cry out in an extraordinary voice, opening the eyes full of tears. One of the Armenians prevented it from crying; but the terrified child understood nothing, and kept on crying; then the Armenian delivered a blow on the head of the child, with his rifle, and the child stopped crying and fell on the floor. When the mother saw the child in this condition, she began to sob. Then he slaughtered the child with his bayonet and landed a blow on the head of the mother and bayoneted her. The other women seeing this began to cry, hands on the eyes. The children folded their arms, with banded heads they awaited their turn; but at once a dagger was aimed at my abdomen; I thought it advisable to retire. I came out of the house; I heard a carriage coming; I stopped, recognized that it was that of the commander of the militia, M. Farachian. I begged him to enter the house; he roughly answered me thus: "When Armenia boils one cannot think about individuals," and at once he asked why I did not enter myself to stop these fools. I replied that I was a Russian and they would not listen to me. M. Farachian then told me: "I am surprised that at such a moment you should find enough time to busy yourself with such silly things." I left him and walked for a long time in the streets; I also visited the Turkish quarters; everywhere the same horrible picture that breaks one's heart was to be seen: the same cries, the same moanings of women and children. The victims of these crimes have been so numerous that I take the liberty of saying that only 250

Page 3 of 4

Turks, who could hide themselves, have been left alive in the whole town. The Armenians having learned of this began to reclaim them from the Russian officers; they also called at my house, where they searched for them everywhere, even in cupboards, and under beds; but they forgot to search the garret, where I had hidden a Turkish family.

The following scene, which took place in the house of the former military cashier is characteristic. I happened to be there by chance. I found a few Armenians there; they were seated before a lamp and picking out the article in gold, rings, bracelets, and other articles which they had robbed. One of them told me that he could not take a bracelet of the wrist of a woman, as it would not open. I myself ascertained this fact. He had to cut the hand and the fingers of the woman--he himself said this--to take the bracelet, etc., off. The Armenians set the town on fire; they also burned the buildings of non-military character; they also burned the house of the American Consul, M. Stempletan. Now and then we heard rifle reports; they completely massacred the remainder before the arrival of the Turkish army. All the roads leading from the gate of Kars to Hassan-Kale were covered with massacred Turkish bodies, despoiled of their dresses, and the noses and the ears of a great part of them had been cut off. We came near to Hassan-Kale, and so on the side of the railway line a group of Turkish prisoners, led by Armenian Soldier, who make them run. Those who happened to be behind were being whipped and hit on the heads. Their faces were covered with blood. Finally, we arrived at Hassan-Kale. Among these prisoners was a blind old man, accompanied by a boy. The blind, old man groping his way; the boy had no more strength left to help the old man. A soldiers on horseback began to beat them; these poor persons were wiping the blood off their faces without uttering a word; but they continued behind. These poor men kept quiet, thus hoping to be spared the martyrdom. But fate had it differently: as soon as they reached Hassan-Kale, the crowd that awaited them massacred them at once by fusillade. We proceeded on to Keupri-Keui. On arriving there I alighted from the train; I suddenly heard cries coming from the direction of Hassan-Kale, and saw a crowd of Turks running; I counted them afterward and found them to be 80.

In front of them were two soldiers on horseback, who, from their uniform, seemed to be officers, but I am not certain of that (their ranks). The horsemen who were in front made their horses trot and gallop alternately; the Turks had to imitate them; those who were unable to do so were beaten.

Page 4 of 4

Sometimes the horsemen would stop suddenly; then the human momentum caused by the inertia brought the prisoners almost up to the horsemen; the horsemen landed blows of rifle on their heads, made them pass through a group of carts; at a given time they had to come down a slope down; a Turk fell down this did not please one of the horsemen, who went up to him and drew his sword and delivered a blow, cutting open his (Turkish) forehead and lips, the wounded Turk attempted to rise, but the horseman shot him dead. At this time the Armenians began to shoot the prisoners, and within five minutes there lay 40 warm dead body of the Turks on the side of our wagon. A few Armenians not content with this went and examined the bodies and fired a few more shots at those who showed any sign of life. All along the railroad we saw the same thing. For example, at Korassan the Armenians opened fire on the Turks working on the railway lines. Happily, only two were killed there; the Russian mechanics bandaged their wounds and carried them to the barracks. When we arrived at Kara-Gurgen, we learned that all the wounded had died.

Sub-Captain ANGRAL,
Military Commandant of the town of Erzeroum.
Erzeroum, March 3, 1918.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Erzurum Vilâyeti'nden alınan 10 Mayıs sene [1]332 târîhli
telgrafnâmenin sûretidir.

C: [cevab] 8 Mayıs sene [1]332. Rusların işgâl eyledikleri yerlerde İslâm ahâlî hakkında yaptıkları mezâlîm büyük bir târîh teşkîl eder. Geçen sene Rusların Hasankala hattından hudûd-ı asliyyeye tard ve teb'îdi üzerine Pasinler ahâlîsinden iki binden ziyâde ahâlî-i İslâmiyyeyi berâber getirerek bir kısmını itlâf, diğer kısmını dâhile sevk etmişlerdir. O zaman Salimli karyesine giren bir Ermeni çetesi, köyde ne kadar bâkir varsa ırzlarına tasallut etdikleri gibi kendilerine teslim olmayan Reşid Bey'in gelini[ni] katl ve kâ'invâldesini cerheylemişlerdir. Garb ordusu[nun], Yüzveren köylerinde elli üç İslâm cenâzesi götürüldüğünü Köprü köyünden 19 Kânûn-ı Evvel sene [1]331 târîhinde arz etmiş idim. Bu sene Erzurumun sukûtundan sonra, Rusların işgâl ettikleri yerlerde yaptıkları kîtâl ve i'tisâf geçen seneden pek fazladır. Erzurum şehrinde dokuz kişiyi i'dâm ve on dört yaşına kadar bütün nüfûs-ı zükûru muhtelif ve mechûl istikâmetlere sevk etmişlerdir. Erzurum'dan, Aşkale'dan ve ahîren Tercan'dan firâr edip gelebilen Reşid Bey ve rüfekâsının verdikleri îzâhâta göre Kazak ve Ermeni çetelerinden mürekkeb müfrezelerin Aşkale, Ilıca, Tercan kazâlarında mal nâmına ne gördülerse kâmilen gasb ve gerilere sevkeylemekde buldukları ve Hovik karyesiyle Pekiçiç nâhiyesinde, başda imâm olduğu hâlde yüzü mütecâviz İslâmî çoluk çocukları önünde katl ve pek çok muhadderât-ı İslâmiyyeye tasallut ettikleri ve Rusların pîşdâr kuvvetlerinin Ermeni bakâyâ süvârîlerinden ibâret bulunduğu anlaşılışdır. Ruslar Erzurum'da bütün câmi'lerdeki halıları toplamış ve geriye sevk etmişdir. Geçen sene taht-ı işgâlimizde iken terkolunan Tavuskerd ve Artvin cihetlerinden kaçanların ifâdesine göre, Ruslar orada İslâm nâmına birşey bırakmamışlardır. Pekiçiç nâhiyesinde Ermenilerin teşkîl ve mahkeme tesmiye ettikleri hey'et-i zâlîmenin verdiği karârla Tercan ve civâr kurâsında kalan ileri gelenlerden üç-dört yüz kişi i'dâm edilmişdir. Bunların esâmîsini yakında arz ederim. Erzurum vilâyetinde elli binden fazla mevâşî ve üç yüz bin koyun Ruslar tarafından alınmış ve ahâlî-i İslâmiyye yedinde çift hayvânâtı bile bırakmamışlardır. Ermenilerin en büyük mezâlîmi Van'da cereyân etmişdir. Vanın sukûtu ihtimâliyle on dört kayığa ırkâben Tatvan iskelesine sevk edilen bin iki yüz kadın

Ek-3

Ermeni çetelerinin Ruslar'la birlikte Erzurum ve çevresinde Müslümanlara ve Musevilere yaptıkları mezâlîm ve soykırımı ortaya koyan belgenin transkripsiyonlu metni.

ve çocukdan, ancak yedi yüzü Bitlis'e vâsıl olmuş, muhâlefet-i havâdan dolayı Erciş önüne düşen yedi kayıktan üçü Ermeniler tarafından batırılmışdır. Diğer kayıklara karşı dört sâ'at devam eden yaylın ateşi üzerine, elli mütecâviz kadın ve çocuk şehîd olmuş ve bu miyânda Erzurumlu Ârif Efendi ile iki polis, bütün efrâd-ı â'ileleriyle şehîd düşmüşlerdir. Van'dan Norduz tarîkıyla Bitlis'in Pervari kazâsına kaçmak isteyen sekiz-on bin Müslüman, Mamhuran [Mahfuran] deresinde kâmilan katli'âm edilmişlerdir. Bunlar içerisinde kurtulabilen Van Ma'ârif Müdîri Şerif Bey bu ahvâle şâhiddir. Adana Vâlîsi Cevdet Bey o zaman Halil Bey müfrezesiyle binlerce kadın, çocuk cesedi görmüşlerdir. Ordunun lutf-ı hakla ahd-i karîbde ilerilemesi üzerine Rus ve Ermenilerin yaptıkları fecî'alar tamamen görülecek ve tafsilâtı arz edilecektir.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti

Bitlis Vilâyeti'nden alınan 11 Mayıs sene [1]332 târihli
telgrafnâmenin sûretidir.

C. [cevab] 9 Mayıs sene [1]331

1- Hudûd köylerinde ta'arruz-ı nâgehânî ile bidâyet-i harbde kalan kırk bini mütecâviz ahâlî-i İslâmiyye cins ve sinn tefrîk edilmeyerek nâmûslarına ta'arruz ile imhâ edildikleri, kaçabilen pek az efrâdın ifâdeleriyle sâbitdir.

2- Narman hudûdunda Rusya'nın Hot karyesi ahâlîsini mitralyözlerle kâmilan imhâ edip bazı hânelerden tek tük kadın ve erkek olarak kurtulanlar Erzincan'ın Mitini karyesinde iskân edilmişler. Hot'a civâr köylerin de aynı ta'arruza hedef olduklarını ifâde ediyorlar. Ruslar İslâm tebe'alarına ta'arruzla harbe başlıyorlar.

3- Üç yüz otuz bir Şubatı'nın üçünde Bitlis'e mülhak Çukur nâhiyesinin Morh-i Süflâ muhâcirîni Bitlis'e gelirken Kazak askeri tarafından muhâsara ile oraya civâr mahalde bulunan askerlerimizin muvâcehesinde kılınçdan geçirilmişlerdir ki, ancak üç yüz kadın kurtulabilmişlerdir.

[4]- Van'ın Şatak köylerinde kalan İslâm ahâlînin bu son günlerde katli'âm edildiği haber alınarak Ergani, Cinis karyelerinin nüfûslarıyla birlikde Ermeni ve Ruslar tarafından ihrâk edildiği Mekteb Müdîri Mutîullah Bey'in tahkîkâtıyla sâbit olmuştur. Hoşablı Bahri Bey nezdine o havâlî muhâcirîninden gönderilen câsûslar da bu katli'âmı te'yîd etmişlerdir. Arâzînin hâlî kalmasından ve erzâksızlıktan müte'essir olan Rus kumandanı, Van'da on iki Ermeniye i'dâm ve iştirâk eden Rus efrâdını tecziye ile Hoşâb'da kalan Kürdleri teskîne tevessül etmişlerdir.

5- Bitlis'de Kürdleri Ruslara ısıdırmak denâ'etinde kullanılan Bedirhânî

Kâmil'in Çukur'da, Gölbaşı, Ağaçur Kotni, Pan [Pav], Çapkis, Meşkan, Kakito, Müştak, Siz, Zurnaçur [Zirnaçur], Kisham, Morh-i Ulyâ, Müsürüp [Müsürü], Bizatum [Bizatun], Tahtalı-yı Boy[r]an, Muş'un Martektuk [Mongok] ve civâr köylerinin ihrâk ve ahâlîsinin Ermenilerle birlikde Ruslar tarafından imhâsını te'sîr-i nüfûzuna ve teşebbüsüne mâni' olduğu şarla[ta]nlığıyla Prens Şahofski ile Rus kumandanına bildirmesi üzerine ele geçen efrâdı Bitlis'e karîb bir köyde ikâmet ettirmişler ise de açlıktan kısm-ı küllîsi telef olup bir kaç Mutki [Mutki]'ye firârla ahvâli söylemişlerdir.

6- Van'da pederi Yüzbaşı Selim Efendi ile vâlide ve akrabalarına vukû' bulan ta'aruz-ı şenî'i, muhâcirîn arasında aylarla [aylarca] dolaşmış, nihâyet Şırnak dağlarında yalnız gezmekte iken getirilen jandarmanın beslediği sekiz yaşındaki Mehmed, vekâyî'-i fecî'anın şâhid-i ma'sûmudur.

7- Uzak yakın hiç bir akârîbi olmadığından dolayı Bitlis Dârü'l-eytâmî'na toplatılan beş yüze karîb etfâlin biraz müdrîk olanları ne kadar vekâyî'in şâhididir. Bunların yetmişi Diyârbekir Dârü'l-eytâmî'na gönderilmişdi. Ağır hasta olan ma'sûmların Bitlis Hastahânesi'nde vahşiyâne itlâf edildiği mervîdir.

[8]- Muhâcirînin istilâ edilen mahaller nüfûsunun üçde biri râddesinde[n] az olması, târîhinde bir misli daha görülmemiş katli'âma mâ'rûz olmalarındandır ki, arâzî-i müstevliyenin... atılacak derecede hâlî bulunmasıyla müsbittir. Şimdilik esîrlerin iştirâklerini ketm ile Ermenilerin cins ve sinn tefrîk etmeyerek Kürdleri imhâ ettikleri Siird'de ifâde olunmuşdur. Bu bâbda kumandanlık nezdinde ifâdât-ı mazbûtalrı olacaktır.

[9]- Kosor(?)'un Pezentan karyesi bir ferd kurtulmamak üzere şenâ'atden sonra ihrâk edilmişlerdir. **Bulanık'ın Semerşeyh karyesi ahâlîsi şenî' ef'âlden sonra katli'âm olunmuşlardır. Çukur'un Müsürü karyesi ahâlîsinden on beş nefer kesildikten sonra, parça parça olunmuşlardır. Baltan [Balekan] karyeli iki kişinin, Meşkan karyesi önünde şehîd edilerek na'sları kelblere yedirilmiştir.** Çukur'da esîr edilip sevk edilen yüz sekiz kişiden on üçü Bulanık yolu üzerinde itlâf edilirken, diğerleri muhâfızlara ta'aruzla firâr etmişlerse de Bitlis'de ve Surih karyesinde genç kadın ve kızlara şenâ'at icrâsıyla dâhile sevk, ihtiyarlar ihrâk, sıbyân süngü ile itlâf olunmuşlardır.

10- Van polis müdür vekîli olup, Bitlis Serkomiseri Vefik Efendi'nin sûret-i şehâdetini, Komiser Mehmed Efendi'nin mecrûhiyetini, ma'sûmînin katlini Bitlis'den firârında Deliktaş'daki ilticâgâhından gördüğünü yazan Siird Jandarmanın Tabur Kumandanı Muvaffak Beyin hâtîrât-ı mufassalası pek fecî' vekâyî'i hâkîdir ki, posta ile gönderilecektir.

11- Diyârbekir'deki Bitlis komiser ve polislerinin o sırada çıkan ahâlîyi bildiklerinden fecâ'ate dâ'ir meşhûdât-ı vâkî'alarının tanzîm etdirilmesi menût-ı re'y-i

sâmîleridir.

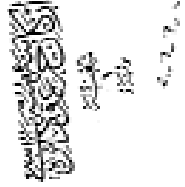
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Mamûretülazîz Vilâyeti'nden alınan 11 Mayıs sene [1]332 târîhli telgrafnâmenin sûretidir.

C. [cevab] 8 Mayıs sene [1]332. Rusların Ermeni çeteleriyle birlikde Bitlis ve Muş ve civârında istîlâ eyledikleri sâ'ir mahallerde; kadınları ve çocukları katletmek, ırz ve nâmûsa tecâvüzde bulunmak gibi birçok fecâyî' ve şenâyî'de buldukları, zulm ve tecâvüzlerinden kurtulup da buralara can atmış olan muhâcirînin ifâde-i müdelleleleriyle mertebe-i sübûtdadır. Bu bâbda gerek mülhakât ve gerek merkezce muhâcirlerden müfredâtıyla alınacak ma'lûmâtın ehemmiyetleri telgrafla ve diğherleri posta ile arz olunacaktır.

خادميه نهدیه بنیهیوسین بنیهیالکین

مرکز کوه سونک لر جودیزدانا طرکون

موجوده چکونکیزدورا

اینگجه اورموشونکونده موجوده شوقونون لغا قورمه دفعیم قونون ایضا شوقونانی وونونق اوزیزدیه مالکینه بولایر بونونق
 موجوده اوزیزدیه ویا بولایر تونوجکونکون بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق
 مولاکون بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق
 اوزکونکون اقلانی بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق
 ربا ایسج اولایر اوزوقونان قونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق بونونق

مرکز کوه سونک لر جودیزدانا طرکون

قید تقاضی

مورد سپاہ و بحر و قسطنطنیہ

سید و قاض	سید و قاض	مید	سید و قاض	سید و قاض	سید و قاض

تبع سوره: ...

وزارت و محکمات	ایالت و محکمات	محل	تاریخ

نویسندگان: ...

تاریخ: ...

محل: ...

موضوع: ...

Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâ'iresi

“Sûret”

Havza'dan Harbiye Nezâreti'ne mevrûd şifredir.

29/5/[13]35'de Pasinler kazâsının Isisor karyesi civârında biri gövdesinden ikiye ayrılmış, diğeri altı yerinden süngü ve kurşun ile cerhedilmiş, takrîben on beş yaşındaki bir çocuğun da burun, ağız ve kulakları kesilmiş olmak üzere bir sûret-i vahşiyânede ve gaddârânede katledilmiş üç Müslüman cesedi bulunmuştur. Tahkîkât netîcesinde bu üç şehîdin Namervan kazâsının Norşın karyesinden oldukları anlaşılmiş ve Namervan Kâ'im-i makâm-lığı'nın iş'ârâtına nazaran fi'l-i hudûd üzerinde kâ'in Yeniköy Rumları tarafından ikâ' edilmiş olduğuna zan hâsıl olmuştur. Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan bu babda aldığım ma'lûmat-ı müzeyyelede vak'a hakkında Erzurum İngiliz mümessilinden alınan tahrîrî cevâbda, işbu cinâyetin Oltu'nun on sekiz kilometre kadar şarkındaki Pernos köyünün eski sekenesinden olan Ermeniler tarafından yapılmış olmasının muhtemel olduğu, çünkü bin dokuz yüz on sekizde kısm-ı a'zamı katli'âm edilen bu köy sekenesinin ahîren avdetle Türkiye hudûduna mücâvir dağlara gelmiş ve Isisor civârında ma'sûm Müslümanlardan intikâm almak istemiş olmaları bu bî-çârelerin cesedlerinde görülen âsâr-ı vahşetle ve fecâ'atla da Yeniköy Rumlarından ziyâde Ermeni olduğuna ihtimâl verdireceği bildirildiği anlaşılmaktadır. Mümessil-i mûmâ-ileyh, 1918 senesinde Ermenilerin â'ile ve acezelerini geriye sevkettikten sonra müsella olan gençleriyle teşkîl eyledikleri çeteler vasıtasıyla bi'l-hâssa Erzurum ve havâlisini ahâlisini (RYA) ve fecî' bir sûretde katleyledikleri el-yevm Harbiye Nezâreti'ndeki resmî vesâ'ik mevcûdu ile bütün cihân nazarında mertebe-i sübû-ta varmış ve binâ'en-aleyh Pernos karyesinde vukû'u ihbâr edilen katli'âmın gayr-ı vâki' bulunduğu ve sırf setr-i cinâyet için iş'âr edilmiş olduğu[na] şübhe bulunmadığına dâir cevâb verildiği bildirilmektedir. Fi'l-hakîka fi'l-i cinâyetin İngiliz mümessili tarafından bildirildiği sûretde kabûl edildiği takdirde Türkiye'ye avdet etmek üzere hudûda yaklaşan bu Ermenilerin hâlâ vahşet ve cinâyetlerine devâm edecekleri ve Müslümanları birer sûretle imhâdan geri durmayacakları hakkındaki vilâyât-ı şarkıyye halkının havf ve kanâ'atı te'yîd eylemekte ve 11/6/[13]35 ve yüz numaralı şifre ile Ermenistan ve muhâcirîn hakkındaki ma'lumâtının derece-i ehemmiyeti tezâhür etmektedir.

Fî 13 Haziran sene [1]335

Ek-4

Ermeniler'in Erzurum, Pasinler, Namervan, Norşın, Pernos ve Isisor'da yaptıkları mezâlim ve soykırımı gözler önüne seren arşiv belgesinin transkripsiyonlu metni.

Dokuzuncu Ordu Kıta'ât Müfettişi
Mustafa Kemal

Erkân-ı Harbiyye-i
Umûmiyye Dâ'iresi
Şu'be:1
Numara: 3660

Hâriciye Nezâret-i Celilesi Cânib-i Âlisine
Harbiye Nâzırı Şevket Turgud Paşa tarafından

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden mevrûd şifre sûreti leffen arz ve takdîm kılındı. Ahz-ı sâr-ı mukaddemât add ve telakkî olunabilecek mâhiyetde bulunan bu şenâ'atin hudûd üzerinde veyâ civârında kuvve-i askeriyemizden mu'arrâ mevâki'de vukû'u daha elîm ve buhranlı vekâyi'in tevlidini bâdî olacaktır. Vâkı'a, harekât icrâsına müsâ'id geçidlerin tarassud ve müdâfa'ası için tedâbîr-i lâzime ittihâz olunmuş ise de müteferrik mevâki'de efrâd-ı ahâlîye müteveccih ta'arruzların önüne geçmek imkânı yoktur. Binâ'en-aleyh İslâmların siyâsiyye ittihâzını ricâ ederim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 18 Ramazan sene [1]337 ve

Fî 17 Ramazan sene [1]335

Harbiye Nâzırı
Şevket Turgud

Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdiriyyet-i Umûmiyyesi
Umûmî numarası: 16534
Husûsî numarası: 517
Târîh: 25 Haziran sene [1]335, [1]919

Harbiye Nezâret-i Celilesine

Geçen mayısın yirmi dokuzunda Pasinler kazâsının Isisor karyesi civârında sûret-i fecî'ada şehîd edilen eşhâsa dâ'ir Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden alınan şifre telgafnâme sûretinin irsâl buyurulduğuna ve bu gibi fecâyî'a karşı tedâbîr-i mâni'a-i siyâsiyye ittihâzı lüzûmuna dâ'ir olan 17 Haziran [13]35 târîhini ve birinci şu'benin 3660 numarasını muhtevî tezkire-i aliyye-i nezâret-penâhîleri ve melfûfu mütâla'a-güzâr-ı âcizî oldu.

Sarâhat-i kâfiyyeyi câmi' olmayan vekâyi'-i mûmâsele, mehâfil-i ecnebiyyede ale'l-ekser mübâlağaya hamledilmekde ve binâ'en alâ-zâlik bu bâbda icrâ edilen teşebbûsâtıdan matlûb olan nefice istihsâl edilmemekde olduğundan bu iş hakkında teşebbûsât-ı müsmire îfâ olunabilmek üzere evvel-beevvel bu husûsdaki tahkîkât ta'mîk olunarak delâ'il-i sübûtiyye-i mukni'a cem'iyle berâber maktûllerin ism ve hüviyetlerinin ve vak'anın târîh ve mahall-i zuhûrunun muvazzahan iş'ârı ve mümkün ise maktûllerin fotoğrafların tisyârı lüzûmunun îcâb edenlere tavsiyesiyle neficesinin taraf-ı âcizâneme inbâsı menût-ı himem-i aliyye-i nezâret-penâhîleridir. Emr ü fermân.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti
Umûmi: 52986
Husûsî: 167
Şu'be: 2

Mahrem

*Rusların Ermenilerle birlikde ahâlî ve muhad-
derât-ı İslâmiyyeye yaptıkları mezâlim ve
fecâyi'a dâ'ir.*

Hâriciye Nezâret-i Vekâleti Celîlesi Cânib-i Âlîsine

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

13 Eylül sene [1]332 târihli ve 165 numaralı tezkireye zeyldir.

Rusların Ermenilerle birlikde Tercan kazâsında ahâlî ve muhadderât-ı İslâmiyyeye yaptıkları mezâlim ve fecâyi'a dâ'ir Erzurum Vilâyeti'nden bâ-tahrîrât gönderilen evrâkın sûreti ile fotoğrafları hâvî bulunan aslı leffen savb-ı âlîlerine tisyâr kılınmış olmağla mu'âmele-i lâzimesinin îfâ ve ikmâlinden sonra fotoğraflı aslının î'ade buyrulması mütemennâdır. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 6 Zi'l-hicce sene [1]334 ve

Fî 20 Eylül sene [1]332

Dâhiliye Nâzırı

Talat

Bâb-ı Âli
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Erzurum Vilâyeti'nden alınan 25 Haziran sene [1]332 târihli ve 1599 numaralı tahrîrâtın sûretidir.

Ek-5

*Ermeni çetelerinin Ruslar'la birlikte Tercan'ın köylerinde yaptıkları mezâlim ve
soykırımı gözler önüne seren belgenin tamamının
transkripsiyonlu metni.*

*Ermeni, Rus ve Kazaklar işgal ettikleri köylerde herşeyi yağmalamış, erkeklerin gözleri-
ni oyup kuyulara atmışlar; küçük kız çocukları dahil kız ve kadınların ırzlarına tecavüz
etmişler; köylerin mezarlıkları ile camileri tahrip ve tahkir etmişlerdir.*

Muhârebât-ı ahîrede Ruslar tarafından iki ay müddetle işgâl olunup ahîren istirdâd edilen Tercan kazâsında, Rusların ve bi'l-hâssa Ermeni çetelerinin yaptıkları mezâlim ve i'tisâfa dâ'ir Tercan kazâsının bazı köylerinde yapılan tahkîkâta dâ'ir evrâk ile bir takım fotoğraflar menzûr-ı sâmi-i nezâret-penâhileri olmak üzere leffen arz ve takdîm edilecektir. Kiliseye tahvîl olunan Mama Hâtun Câmi'-i Şerîfi yeniden ta'mir ve Ermeniler tarafından çalınan halıların yerine yenileri tefrîş edilmiştir. İhtiyâr Dursun Ağa'nın gösterdiği hamiyet takdîr-i hikmet-semir-i sâmilere lâyük görülecektir. Bu adamın zarar ve ziyânı der-dest-i tesviyedir. Diğer kurâya, muhâcirîn tahsisâtından tevzî'âta başlanılmışdır. Fotoğraflarda görüleceği vechile bütün Tercan köyleri tahrîb edilmiştir. Bu ırs ve nâmûs düşmânlarının âlem-i insâniyete teşhîri müsterhamdır. Ol bâbda.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Kurukol karyesi:

Bu köye 24 Mayıs sene [1]332 Salı gününde gelindi. Türk ve Ermeniden ibâret oldukça büyücek bir köydür.

Türkler Ermenilerden korkarak kable'l-istîlâ civâr kûradan Pertüsek (Terpüsek), Albirik (Alirik), Mizgik (Mezgik) köylerine ilticâ etmiş ve henüz köylerine avdet eylememiş oldukları için Kurukol'u tek ve tenhâ bulduk.

Köyün mebânîsi, hâricen görülen dört duvârla sakflar nisbeten sağlam ise de kapı, pencere, merdiven ve buna mümâsil kereste aksâmı sökerek oda, matbah, anbar gibi müştemilât-ı dâhiliyye dahi tamamen yıkık ve gayr-i kâbil-i sükna bir hâlde idi.

“Sürülmüş tarlalar, idrâk etmiş ekin, hayvânât, ağnâm” hâsılı köy hayatını andıran her şey' mefkûd idi. Bu i'tibârla bu ıssız köy âdetâ bir harâbe hâlini arz ediyor.

Köyün tahrîbâtını gözden geçirmekte olduğumuz esnâda an-asl Kars muhâcirlerinden olup, Doksanüç Harbi'nde bi'l muhâcere Mizgik (Mezgik) karyesine gelerek orada tavattun eden tahmînen altmış beş-yetmiş yaşlarında Kına Mehmed Efendi nâmında bir ihtiyârın â'ilesiyle köye muvâsalat etmekte olduğunu gördük ve mûmâ-ileyhin yanına giderek nereli olup nereye gitmekte olduğunu sorduk. Mârru'z-zikr hüviyetini beyândan sonra Mezgik karyesinin tahlîs ve istirdâdından bi'l-istifâde âilesiyle Sivas taraflarına geçmek için şimdilik Erzincan'a gitmekte olduğunu söylemesi üzerine, Mezgik'in tahlîsinden sonra muhâceretdeki maksadı

ledes'-su'âl: Mezgik karyesinde hatt-ı harbe yakın bulunması ve Ermeni ile Kazak tazyikâtının fevka't-tahammül mezâlîmiden ma'dûd olması hasebiyle, her ihtimâli pîş-i nazara alarak hicreti bi't-tercîh yola düştüğünü ve zâten sağ kalabilen diğer Mezgiklilerin de tamamen tarîk-i muhâceret üzere buldukları[nı] söyledi. Bu cihetle Mezgik'in istilâ müddetince uğradığı mesâ'ib ve mezâlîmi hikâye eylesini kendisinden ayrıca ricâ etdik.

Kına Mehmed Efendi fecâyi' i'tibâriyle hâtıra her ne gelir ise, düşmanca icrâsi hemen ef'âl-i mübâha i'dâdına girmiş olduğunu, Mezgik ahâlisi istilâ ve esâretde kaldığı müddet zarfında her gün yağmaya uğraya uğraya servetinden sarf-ı nazar, idâresinden bile mahrûm edildiğini; **ahâli, kadınları ta'arruzdan kurtarmak için "bacalarda, tahte'z-zemîn zahîre kuyularında" gizlediklerini ve düşmanın başlıca yerli Ermenilerinin her taharrîde kadına ve kıza tesâdüf edememekden mütevellid gazab ve tehevürle ele geçirdikleri erkekleri katl u itlâf eylediklerini** ve bu sûretle düşmanın köyde her gelişinde bir-iki kişi şehîd ederek kısmen tatmîn-i tehevürden sonra mütebâkî halkı darb ile göz, baş yarmakdan hâlî kalmadıklarını, "Mezgik karyesinde böyle ezâ ve cefâ ve işkence ile itlâf edilenlerden biri İsmail nâmındaki kardaşı olup kurşunla kafatası parçalanmış" diğerleri de tahmînen altmış yaşlarında Kürd Ahmed nâmıyla ma'ruf bir ihtiyâr, süngü ile göbeğinden ve bu ihtiyârın on beş yaşlarında Esad nâmındaki oğlu kılınçla boynundan vurulmak sûretiyle; Sâbit oğlu Merd'i, takrîben altmış beş yaşlarında Dursun oğlu Hasan'ı kurşunla şehîd ve Ali oğlu Ağa'yı sol kolundan cerhetdiklerini; şehîd edilen, Dursun oğlu Hasan'ın kocamış haremi İzzet Hatun'un dahi sağ bacak budunu kıyma doğrarcasına süngü ile parçalayarak yaralı bir hâlde bıraktıklarını ağlayarak nakl ve hikâye eyledi.

24 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Terpüsek karyesi:

Yetmişlik üç-dört ihtiyâr ile zulm-dîde genç kız ve kadınlardan başka sekene-si kalmayan bu köye, 24 Mayıs sene [1]332 Salı günü sâ'at yedi buçukda muvâsalat olundu. İhtiyârlardan Haydar oğlu Musa ile Muhtâr Hüseyin ve köyün istilâ müddeti esnâsında, her nasılsa firar ve kıta'atımıza ilticâ ederek istirdâd üzerine bu kerre köyüne avdet eden Süleyman oğlu Hürrem, celb ve tahkik-i mezâlîm edildikde:

Hürrem, Kazak ve hâssaten Ermenilerin, Terpüsek'de ikâ' edegeldikleri tazyikâtı yalnız yağma ve gasb ile bırakmayarak, genç erkekleri imhâ ve umûmen kadınları istifrâş sûretiyle fecî'aya kadar tevsî' etmelerinden dolayı, sabr ü taham-

mül edemeyerek hem canını kurtarmak ve hem kadınların âkıbet-i fecî'arını görmemek için her çi bâd-âbâd deyip gece dağ yollarından firâra ve nihâyet kıta'âtımızın ileri mevâzi'ine ilticâya muvaffak olduğunu söyledi.

İhtiyâr muhtâr ile refîki Haydar oğlu Musa ise düşman tarafından köylerinin daha ferdâ-yı istîlâsında; Rus, Kazak ve yerli Ermeniler gelerek, buldukları erzâk, eşya, müzeyyenât, nükûd ve hayvânâtı yağma sûretiyle aşırıktan sonra köylüyü darb-ı şedîd ile cebr ve tazyîka başlayarak, nakd ve servet nâmıyle daha neleri var ise yed-i gasba geçirdikten sonra iş görebilen zükûr kısmını tamamen der-dest ve Erzurum'a sevkediklerini ve böylece köyü zükûrden tahliye edince, yedi yaşından başlayarak kız, kadın, inâs sınıfında ele geçirdiklerinin ırz u nâmûslarına kahren ta'arruz eylediklerini ve bu hâle her gün devamdan hâlî kalmadıklarını, kadınlar her ân ve dakîka "Amân memelerimiz ağrıyor" feryâd ü figânıyla mütevâliyen te'evvühâta ma'rûz kaldıklarını, düşman bi'l-umûm hânelerin kapılarını sökerek dâ'imâ açık bulundurmak ve kadınları donsuz gezdirme sûretiyle köyün târîh-i istirdâdına kadar ef'âl-i şenî'a-i vâkı'adan ferâgat etmediğini, bir lisân-ı ye's ve mâtemle beyân ve hikâye eylediler.

Yalnız, vaktiyle Tercan kâdılığında bulunmuş ve bi'l-âhire bu köyde tavuttun ederek sekiz sene evvel vefât eden Ardanuç muhâcirlerinden Hâlid Efendi'nin haremi, elli yaşlarında Ayşe Hanım, iki yüz altmış lira kadar tahmîn edilen bütün servet ve nakdini fîdye-i can ve nâmûsu mukâbilinde Rus, Kazak ve Ermenilere vermek sûretiyle tecâvüz-i ırz beliyyesinden kurtulabilmiştir.

Düşmanın bu köydeki mezâlîmi pek iğrenç ve mahûf bir derecede olup, havf ve heyecân netîcesinde yirmi kadar kadının vefât eylediğini ve Rus kumandanına bir-iki def'a vâkı' olan şikâyet ise kumandanın şikâyete giden kadınlardan beğendiğini cebren firâşına almak tarz-ı fecî'yle mukâbele gördüğünü ve köyde kalan bu üç-dört ihtiyâr ile bi'l-cümle kadınların istimdâd husûsundaki bi'l-cümle teşebbüsâtı her mürâca'atda akîm kalarak, iş dâ'imâ zulmden zulme büründüğünü bi'z-zât kadınlar ağlayarak söylediler.

Yine bu köyde, el-yevm esîr-i firâş bir hâlde bulunan, mütevaffâ Mikdad'ın zevcesi Suna Hâtun muhâfaza-i iffet yolunda nesi var ise vereceğini söylemesi üzerine, Ermeni ve Kazaklar ibtidâ muvâkafat göstermiş ve otuz beş liradan ibâret olan kâffe-i nükûdunu bu vechile aldıktan ve mükemmel bir de dayak atdıktan sonra mezbûreyi firâş-ı marazında cebren yine istifrâş etmiş olduklarını Terpüsekli kadınlar ihbâr ve ifâde eylediler. Bu zulm-dîde ihtiyâr ve kadınların tesâvirini musavver fotoğraf ikinci sahîfeye derc edilmiştir. Bu köy bütün ma'nâsıyla muhtâc-ı mu'âvenet ve imdâddır.

Fî 24 Mayıs sene [1]332

İlca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Sevgi karyesi:

Terpüsek karyesinden ayrılarak dokuz buçukda, harâbeden başka bir şey'e benzemeyen Sevgi köyüne vardık. **Köy kırk hânedan ibâretidir. Kâbil-i süknâ ancak on iki hânesi kalabildi. Bu köy iki ay kadar düşmanın taht-ı işgâlinde bulundu. Bu müddet zarfında zahîre, hayvânât, nükûd, huliyyât, zînet ve zî-kıymet eşya gibi ayn-ı servet veyâ vâsita-i servet itlâkına sezâ ne var idi ise tamamen düşmanın yed-i gasbına geçmiştir.** Köy bu sûretle soyulduktan sonra iş görebilecek halkı düşman tarafından cem' ve Erzurum cihetlerine sevk edildi. Buradaki Rus kumandanı Arslan nâmında Kazanlı bir İslâm olduğu için köyün bütün kadınlarının ırzına tasallut edilemedi ise de kadınlar büsbütün dahi kurtulamadı. Bi'l-hâssa Timur oğlu Murad'ın zevcesi Zeyneb, Ahmed oğlu Mehmed'in refikası Havva, Yağız oğlu Murad'ın kızı Güllü (kocası askerdir), Beşir oğlu Şâkir'in kızı Zekiye, Pavili Hâfız'ın kerîmesi Fehime ile Beşir oğlu Refet'in kadını diğer Fehime pek fenâ bir sûretde Ermenilerin ta'arruzâtına uğramışlar, hemen mütemâdiyen taht-ı istifrâşda kalmışlardır. Kendisini Ermenilerin firâş-ı şenâ'atına teslimden imtinâ' eden Kargılı [Kargınlı] yirmi beş yaşında bir kadın bomba ile itlâf edildi. Vaktiyle bir'r-ırzâ Ermeni bir kadınla te'ehhül etmeyerek çoluk çocuk sâhibi olan Pavili Hıfzı'[y1] Ermeniler tutarak süngü ile gözlerini çıkardıktan sonra merhûmu â'ilesinin gözü önünde parçalamışlardır.

Karısını ve on beş yaşlarındaki kerîmesini dahi alıp götürmüşlerdir. Bütün bu fecâyî'a karşı Arslan Bey yalnız izhâr-ı te'essüfle iktifâ ediyormuş. Muhtârın ifâdesine bakılır ise Ermenilere cebr ve tazyîkden korkuyormuş. Çünkü, birçok def'alar köylülerin evlerine girip, kapılarını muhkemce kapamalarını tenbîh ve her tenbîh gününde veyâ gecesinde, Ermeniler tarafından vâki' olan ta'arruzâtı Rus piyâdesi ma'rifetiyle kısmen men' eylediğini fakat mukâvemet görünce iğmâz-ı ayn etmek sûretiyle ihtifâ edegeldiğini muhtâr söylüyor. Rus, Kazak ve Ermenilerin bu köyde ikâ' ettikleri mezâlîme karşı Arslan Bey'in herhâlde şâyân-ı töhmet müşamahaları vardır.

Fî 24 Mayıs sene [1]322

İlca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukuk Müşâviri
Kemal

Göktaş Karyesi:

Sâ'at on birde Göktaş karyesine gelindi. Mevcûd olan ve esâsen Erzincan'a hicret ederek bu kerre köye avdet etmiş bulunan Ömer oğlu Mustafa Ağa ile istilâ

müddetince karyeden çıkamayan Reşid, Mahmud, Hasan, Mevlüd Çavuş, Mevlüd Ağa, Hüseyin Çavuş vesâ'ire ile görüşüldü. Düşman, karyelerinin bi'l-cümle hayvânâtına vaz'-ı yed ederek kısmen zebh ile sarf ve mütebâkîsini Erzurum'a sevk etmiştir. Hânelerde bulunan erzâk ve eşyayı dahi kâmil almış ve nakletmiştir. Gençlerden tefrîk ve Pasinler'e i'zâm ettiği on dört gençten üçü firâr ve Göktaş'a avdet etmişlerdir. Bunların ifâdâtına nazaran Pasinler'de mevzi' inşası ve yol hidemâtında istihdâm edildiklerini, yevmiye beş şahsa yalnız üç kıyye ekmekden başka hiç bir şey verilmemesinden dolayı, iki gencin açlıktan telef olduklarını söylemişlerdir. Karyede dahi birisi on dört, diğeri otuz beş yaşlarında iki genci açıkdan açığa "Siz askerlikle bize kurşun atmışsınızdır" diyerek süngü ile parçalamışlardır.

Bu karyede sekiz-dokuz yaşlarında bulunanlar bile dâhil olduğu hâlde umûm kızların ırz u nâmûsunu hetk ve göze çarpan kadınlara fi'l-i şeni' icrâ eylemişlerdir. Bu mezâlimden sonra, "Göktaş sâha-i harbdır, dâhile doğru çekileceksiniz" diye karyedeki kumandanın muvâfakatıyla ahâlînin bir kısmı Kom[s]or, kısm-ı diğeri de Alirik ve Çikerkim karyelerine sevk edilmişlerdir.

Mâil'in gelini Hediye nâm kadını mevzi'lere götürerek haftalarca yanlarında bulundurmak sûretiyle ırz u nâmûsuna tecâvüz etmişlerdir. Hediye, düşmanın ta'aruzumuz üzerine ale'l-fevr ric'atinden bi'l istifâde firâr ve Edebük karyesine ilticâ edebilmiştir. Göktaş karyesinin yirmi yedi hânesini tamamen harâb etmişlerdir. Mütebâkîsini de dâhilen yakmışlardır. Köyün bütün arı kovanlarını dökerek imhâ eylemişlerdir.

Göktaşlılar Ermenilerin bir çoğunu tanımışlar, Tercan kazâsı ahâlîsinden olduklarını söylemişlerdir. Bunlar miyânında Antranik Paşa nâmıyla yâd olunan Kötürlü Alekan oğlu Antranik, Çıknızlı Nişan, Armenak Tako'nun oğlu Olos, Musik oğlu Sahak vesâ'irenin bulduklarını söylüyorlar.

Göktaşlı Ahmed oğlu Reşid'in hafidi dokuz yaşlarında bulunan Mehmed nâm çocuğu da düşman olarak berâberlerinde gezdirmek sûretiyle götürmüşler hâlâ hayat ve memâti mechûl bulunuyor.

Köyün en ziyâde tahrîb edilen mebânîsinden biri de câmi'-i şerîf idi. Ermeniler mukaddesâta dahi ta'aruz etmişler ve câmi'-i şerîfin minberini yıkıdıktan sonra ahır yapmışlar idi. Bu binâ telvisat içinde idi. Câmi'in ve bikrleri izâle edilen yedi ile dokuz yaşlarındaki üç kızın fotoğrafları merbûtdur.

25 Mayıs sene [1]332

İlica Nâhiyesi Müdîri

Erzurum Hukûk Müşâviri
Kemal

Alirik karyesi:

Şehr-i hâlin yirmi beşinci Çarşamba günü Göktaş karyesinden kalkarak ezânî sâ'at dörtde Alirik köyüne geldik.

Bu Türk köyü dahi zulm ve ta'addînin pek tahammül-fersâ bir derecesini görmüş, servetinden, malından, mukaddesâtından mahrûm edilmiş idi.

Bu köyde Kurukol ağniyâsından Mehmed Bey'e tesâdüf etdik. Mehmed Bey, uğradığı mâcerâyı şu sûretle hikâye etdi ve her sözünde köylüleri iştihâd etdirdi.

Kurukol'daki konaklarımın aldığı hâl-i harâbîyi gördünüz. Hikâyeye lüzûm göremem. Düşman ve bi'l-hâssa Ermeniler o binâlarımın yemleri, üç yüz somar (?) zahîremi, iki yüz koyunumu, sekiz at, sekiz câmûs ve sekiz öküzümü, altı yüz liramı, refikamın elli beş liralık bir yüzüğünü, lâ-akal beş altı yüz lira kıymetindeki bi'l-umûm eşya-yı beytiyye, huliyyât, müzeyyenât vesâ'ireyi yağma etdi ve etdirdi. Bununla da kâni' olmayarak beni ve â'ilemi öldürmek için beni tanıyanları tazyîkten hâlî kalmadı. Nihâyet amucazâdem Mecid Bey'i ele geçirerek koyun boğazlar gibi kesdi. Dayızâdem Ağa oğlu Ahmed'i de aynı sûretle itlâf eyledi. Amucamın elli yaşlarında sakat Meçi nâmındaki haremimi hasta olduğu hâlde şedîden darb ve ba'dehu boynuna ip geçirerek odada sürüklemek sûretiyle ihtinâk ve şehîd eyledi. Mûmâ-ileyhin bu beyânâtını Alirikliler müşâhedâta istinâden te'yîd ve tekrâr ediyorlardı.

Ba'dehu köylülere tevcîh-i su'âl ile başlarına geleni istîzâh etdik. **Cevâben, ağlayarak can u mal, ırzlarının mahv u perîşân edildiğini, köyde zahîre, hayvânât ve eşya gibi neleri var ise düşmanın nehb ü yağmasına uğradığını, sekiz yaşlarındaki kızlardan başlayarak ırz u nâmûsu tamamen rencide edilmiş, ilişilmemiş bir kadın kalmamış olduğunu, melihü'l-vech kadınlardan İçağası Mehmed'in torunu ve Emir Han'ın kızını, yirmi beş yaşlarındaki Haznur Hatun'u, biri sekiz, diğeri beş yaşlarında iki çocuğuyla Yâsin'in torunu ve Mehmed Onbaşı'nın kızını, yine yirmi yaşlarında Esma'yı bir müddet köyde istifrâşdan sonra alıp berâber götürdüklerini, Alirik imâmı Molla Şükrü Efendi'nin sekiz yaşında Fâtıma nâmındaki kerîmesini, kezâ binbaşının oğlu Şâkîr'in sekiz dokuz yaşlarında Nigar ismindeki kızını, Salıklı (?) Ali Mustafa'nın yedi, nihâyet sekiz yaşındaki kızı Münevver'i cebren alıp kahren bikrlerini izâle eylediklerini, yine bu karyeden kırk beş yaşlarında Ali oğlu Süleyman'ı kılınçla parçaladıklarını, altmış yaşındaki Küçük Ömer oğlu Ahmed'i keyfsiz olduğu hâlde ayakları altına alarak şehîd oluncaya kadar çiğnediklerini bir lisân-ı elem-nâk ile beyân ve hikâye eylediler.**

Bir kadını kolundan süngü ile, bir ihtiyârı da ayağından kurşunla cerhetirilmiş; bu kadın ve ihtiyârın ve el-yevm köyde mevcûd olup bikri izâle edilen kızlardan birinin fotoğrafleri merbûtdur.

Bu köy, Antratik Paşa nâmıyla yâd edilen Kötürlü Aleksan oğlu Antranik'in mıntıka-i şenâ'ati miyânında bulunduğu ve bu mezâlîme Rusların da iştirâk ettiği anlaşıldı. Mâ-hasal Alirik karyesi ezâ ve cefâ ve işkencenin insânı ürperecek derecesini gördü.

Fî 25 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdüri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Parsinik karyesi:

Alirik'den yedide hareketle sekiz buçukda Parsinik karyesine muvâsalat edildi.

Üç aya karîb bir müddetden beri bu köyde kalan Ermeni ve Rus Kazağının zulm [ve] vahşetinden pek elem-nâk olan Parsinikliler bizi büyük meserretlerle karşılayarak nakl-i mâcerâyâ başladılar.

Evlerine götürerek belli başlı ellerinde kalabilen birer kat yataktan eşya nâmıyla başka bir şeyleri kalmadığını söylediler ve gösterdiler. **Ağnâm, hayvânât zahîre ile berâber nakd gibi neleri var ise hatta para kiselerinin ucunda bağlanmış zâtî mühürlerinin bile düşman yağmasına heder olup gitdiğini ağlayarak hikâyeye etdiler. Irz u nâmûsa olan ta'arruzun pek bî-rah-mâne vukû' bulduğunu köylerinde sağlam kız kalmadığını; zevce, hemşîre, ana, kız, hâsılı kadın kıyâfetinde köylerinde yaşayanların umûmen hetk-i ırz beliyesine uğradıklarını, işine yarar adamlarının Erzurum'a gönderildiğini, câmi'-i şerîfin tahrîb edildiğini, kabristânın yıkıldığını yana yakıla beyân etdiler.**

Musa oğlu Fehim isminde bir ihtiyâr gelerek ikisi kürek aralarında, biri kalçasında, Ermenilerden aldığı üç bıçak yarasını gösteriyor idi. Fî'l-hakîka henüz iltiyâm bulmuş tâze cerîhalar idi. Beri taraftan babasını gâ'ib etmiş bir çocuk, ağlayarak geldi. İnde't-tahkîk Parsinik'de muhâcereten mukîm terekme (?) Pasinli Halil'in oğlu olduğu, Halil dahi Ermeniler tarafından şehîd edildiği anlaşıldı.

Ma'nen ve mâddeten zarâr-dîde olan bu köy Terpüsek ve Alirik gibi muhtâc-ı mu'âvenetdir.

25 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdüri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Çikerkim karyesi:

Dokuz buçukda Parsinik'den bi'l-mafâraka Çikerdim karyesine vardık. Bu köy ahâlîsi pek ziyâde yılmış olduğu için daha ferdâ-yı istirdâdda muhâcereti ter-cih ve köyü terketdikleri cihetle kimseyi bulamadık. Mezgik karyesi dahi aynı hâlde idi. Bu köyler harâb bir hâldedirler.

25 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdüri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Kuzviran [Kuzveren] karyesi:

Sâ'at on birde Kürd köylerinden Kuzviran [Kuzveren] karyesine geldik. Bu köyde düşman tahrîbât veyâ talan yapmamış. Bu cihetle Kuzviran [Kuzveren] sağlam, hatta köy halkından vakti hâli yerinde olanların bileklerinden gümüş kor-donlu sâ'atleri bile mevcûd idi.

25 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdüri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Kızılca karyesi:

26 Mayıs sene [1]332'de Kızılca'ya vardık. Bu köy oldukça büyük ve kurâ-yı sâ'ireye nisbetle ma'mûrdur. Kızılca'da düşman, bir süvârî alayı ikâme etmişdi. Bu cihetle hayvânâtın te'mîn-i i'âşesi için köylünün elindeki para, saman, ot ve kısmen sığır ve davarından istifâde etdi. Ma'amâfih sâ'ir Kürd köylerinde yaptığı gibi burada da köy hayatını imhâ etmedi. Köyün her cins hayvânâtı, ağnamı oldukça mebzûl, erzâk ve zahîresi vardır. Kızılcalı İsmâil oğlu İsmâil ve Süleyman oğlu Ali ki, zâten fukarâdandırlar, bunlardan başka muhtâc-ı mu'âvenet kimse görülemedi.

Düşman bu köyün ırz u nâmûsuna tecâvüz etmediği gibi, mebânîsini dahi tahrîb eylemedi. Tarlalarının sürülmesine, ekin ekilmesine, çayır ve mer'âlardan istifâde edilmesine, köyden köye gidip gelmelerine Kızılcalılara müsâ'ade etdi.

Düşmân hîn-i ric'atinde nakledemediği erzâkdan bi'l-hâssa gaz, şeker, sabun ve buna mümâsil eşya ile epeyce mikdârda esliha ve cebhâne, Kızılcalılar tarafın-dan alınıp koyulundurulmuştur. Her ne kadar Kızılcalılar erzâkın düşman tarafın-dan imhâ edildiğini, kalan eslihayı da askerimize verdiklerini söylemekte iseler de hâlen çaya mahsûs dört köşeli şeker kullanmaları, akşamları hatta fukarâ hânelerinde bile gazyâğı yanması ve saklı saklı silâh satmaları keyfiyyâtın

delâletiyle bu eşya ve eslihanın Kızılcalılar tarafından alınıp saklandığını, eslihadan bir mikdârını kendilerini ta'kîbden masûn bulundurmak için askerimize verdikleri anlaşılıyor.

Kızılca'da düşmanın ikâme ettiği süvârî alayı kumandanı Alman imiş. Bu zât, mıntukası dâhilindeki kurâda geşt ü güzâr eden ve Rus Kazak ve Ermenilerinin halka karşı revâ gördüğü tazyîkâtı şiddetle men' ve İslâmları himâye edip taht-ı muhâkemeye almış ve Erzurum'a sevkeylemiş olduğu yine Kazakların Kızılcalılara vâki' ihbârına atfen Kızılcalılar tarafından bize nakl ve beyân edilmiştir.

Fî 26 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

İlaldı karyesi:

Sâ'at bir buçukda Kızılca'dan hareketle, üç buçukda kurâ-yı ekrâd'dan İlaldı karyesine muvâsalat olundu. Köy tek ve tenhâ, yalnız Hüseyin nâmındaki ihtiyâr bir bekçiden başka kimse yok idi. Bu köy esâsen harâb bir hâlde idi. Ahâlisi gûyâ ateş hattına yakın bulunmamak bahânesiyle dâhildeki Kürd köyüne gitmiş idi. Bekçi, köyde kalan eşyanın muhâfazasına me'mûr bulundurulması hasebiyle İlaldıların harb korkusundan ziyâde, askerimize mu'âvenet etmemek maksadıyla oradan tebâ'ud ettikleri anlaşılmaktadır.

Bu köyün eşrâfından Halil oğlu Ahmed nâmındaki birisi[nin] Kazaklar tarafından itlâf edildiğini haber aldık. Sebeb-i katli, yolda tesâdüf ettiğimiz Mamahâtunlu Hacı Memiş ve rüfekâsından inde't-tahkîk maktûl, Kazaklarla darb ve birisini cerhetmesi üzerine mukâbeleten merkûmun Kazaklar tarafından katl u itlâf edildiği anlaşıldı. İlaldı karyesinin bir kıt'a fotoğrafı merbûtdur.

Fî 27 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Kursan karyesi:

Yevm-i mezkûrda sâ'at altıda İlaldı'dan kalkarak Kursan karyesine gitdik. Bu köy dahi boş idi. Köyde câlib-i dikkat ne bir yıkık binâyâ, ne nâmûsa ta'arruz, ne de düşman tarafından itlâf edilmiş eşhâs vekâyi'ine tesâdüf ettik. Kursan köyü eski ma'mûriyetini muhâfaza ediyor idi. Mer'âlarında inek, koyun, sürülerinin kemâ-kân otlamakda olduğu görüldü. Kursanlılar da mücerred yed-i mu'âveneti

fekk için çekilmişlerdi.

Bekçilik vazîfesini gören Muhtâr Şerif nâm şahs, bize askerimizden şikâyetle kendilerini tazyîk etmekte olduklarını söyledi ve köydeki bir iki neferi yağmager gösterdi. Bu neferleri yanımıza çağırarak mensûb oldukları vazîfe-i askeriyye ile nereli olduklarını sorduk. Netîcede Kürd gönüllülerinden bulduklarını, ileri mevzi'den geldiklerini öğrendik. Binâ'en-aleyh bunların iddi'âsı vârid bile olsa, tecâvüz-i vâki' yine Kürdler tarafından vukû' bulunduğu tahakkuk ediyor.

Fî 27 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdürü

[Vilâyet] Hukûk Müşâviri
Kemal

Pelegöz karyesi:

27 Mayıs sene [1]332 ba'de'z-zevâl ezânî sekiz buçukda Yirmidokuzuncu Fırka karargâhı 85, 86, 87'nci Alayla[r] merkezi olan Pelegöz karyesine gel[in]di.

Kurâ-yı sâ'ireye nisbetle daha cesîm ve daha ma'mûr olan bu karyenin bir tek malına bile ilişilmemiş, köy olduğu gibi kalmıştı. Harâbe-zâra dönen Türk köylerine nazaran bu Kürd köyünün manzarası pek câlib-i dikkat idi. Fotoğrafı merbûtdur. Pelegöz'de muhâfız kabîlinden kalan beş altı hânedan mâ'adâsı Ekrâd-ı sâ'ire misillü evlerini, anbârlarını kapayarak ağnâm ve hayvânât-ı sâ'iresini dahi alarak dâhile çekilmişlerdir.

Burada 29. Fırka Ser-tabîbi Binbaşî Rıfat Bey'le görüşüldü. Mûmâ-ileyh bize âfîde münderic ser-güzeşt-i fecî'i hikâye etdi:

“Biz Mamahâatun'dan ilk çekildiğimizde bir harb vermiş idik. 1 Mart sene [1]332'de ceryân eden bu harb esnâsında, Onyedinci Fırka, Kursan tepelerinde müsâdeme ediyor idi. Fırka, esnâ-yı ric'atında ağır yaralılarından 5. Al. 1. Tb. mitralyöz Gümüşhaneli Kibar oğlu Ferid, Bağdadlı Kellemiş oğlu Granduk, 12. Al. 2. Tb. Topçu Göreleli Hüseyin oğlu Ahmed ile 5. Al. 1. Tb. 1. Bl. efrâdından Haçik, İmâm-kolluğu karyesinden İsmâil oğlu Hasan nâmındaki dört neferimizi nakledemeyerek İldi ve Çikerkim civârlarında bıraktı ve fırka çekildi. Düşman oraya gelince mecrûhların yaralarını sarmak, tedâvî etmekden sarf-ı nazar kaldırıp bir eve bile koymamış ve o kış mevsiminde alâ-hâlihi karlar üzerinde bırakmıştı. Yaralılar, gidip gelen Rus efrâdını ve hâssaten oradan geçen Rus zâbitlerini, pek çok yalvararak istimdâdda bulunmuşlar ise de insânlık nâmıyla hiç bir mu'âvenete mazhar olamamışlar ve bu hâl ile tamam yirmi gün kırlarda, kar üzerinde kalmışlar idi. Köylüler düşmandan korktukları için bu bî-çâre kahramanları köylerine nakledemeyerek yatdıkları yerde bırakmış, yalnız gecenin geç vakitlerinde karanlıktan bi'l-istifâde bin türlü havf ve helecân ile bir parça

ekmek, biraz süt getirmek sûretiyle ölmeyecek kadar i'âşeleri te'mîn edebilmişlerdir. Bu fecî' manzara bu tarzu'l-hîle yirmi gün devam etdikden sonra köylünün mütevâlî istirhâmâtı netîcesinde, bunların Rus hastahânelerine uğradılmaması şartıyla köylere nakledilmelerine müsâ'ade edildi. Bunun üzerine Kibar oğlu Ferid ile Kellemit oğlu Granduk Çikerkim'e, diğer ikisi de İldialldı [İlaldı]'ya götürüldü ve bizim bu havâliyi istirdâdımıza değin ya'ni 21 Mayıs sene [1]332 târihine kadar orada kaldı. Fırka sıhhiyesi bu köylerden geçerken fecî'adan haberdâr edildim ve bu kahramanları bulup der-akap hastahâneye gönderdim ve bir gün sonra bize müşâhedât-ı tıbbiyesini hâvî 23 Mayıs sene [1]332 târihli 62 numaralı raporunu gösterdi. Raporda yaralıların usûl-i tabîb dâ'iresinde sarılmamış ve bakılmamış olması yüzünden her dördünün de cerîhası kesri-fahz ile müterâfik olduğu, birisinin sâkında takallus, diğer ikisinde endimal miyop husûle geldiği, biri dahi hummâ-i simhâka uğradağı ve her dördü ise mevtâ zannedilecek kadar za'îf düşdüğü ibâresi görülmüşdür.

Fî 27 Mayıs sene [1]332

İlca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Sos, Bıyıkviran [Bıyıkveren], Yaylacık karyeleri:

Bu köylerde mesken-i ekrâd bulunması hasebiyle istîlâdan kat'iyyen müte'essîr olmamış, düşmanın hîn-i ric'atında kaçırmadığını, birçok eşyayı alıp saklamak yüzünden, hatta müteneffî' bile olmuşlardır. Köyün fukarâsı işleri başında, ağniyâsı da mal, mülk, nakd ve buna mümâsil her türlü servetleri yanında müreffeh bir hâlde görülmüşdür.

27 Mayıs sene [1]332

İlca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Zarifbey komu [Beykomu]

Şehr-i hâlin yirmi sekizinci günü Yaylacık'dan kalkarak Çınar komundan ba'de'l-mürûr Zarifbey komuna [Beykomu] gelindi. Çınar komu, istîlâdan evvelki hâlini muhâfaza ediyor idi. Fakat Zarifbey komu [Beykomu] yığıntıdan ibâret harâbelerden nişân veriyor idi. Bu komdan iki katlı, cesîm ve iti vechli, altı yüz ile bin lira arasında bir kıymeti hâ'iz ve enkâz ile göze çarpan duvarlara nazaran mücedded olduğu anlaşılan Zarif Bey konağını düşman tamamen yıkılmış, sökmüş ve sökdüremediği mahalleri yıkarak meskene gayr-i sâlih bir hâle getirmiştir. Komun kuru arâzisinden başka, servet nâmına nesi var idi ise düşman alıp

götürdü. Bu komun harâbhâneleri diplerinde ikâmet eden murâba'acıları yoksuluk yüzünden muhtâc-ı mu'âvenetdir. Tahrîb edilen konağın fotoğrafı merbûtdur.

28 Mayıs sene [1]332

İlica Nâhiyesi Müdürü

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Tercan kazâsı merkezi olan "Mamahâtun" kasabası:

28 Mayıs sene [1]332'de Tercan kazâsının merkez-i idâresi olan Mamahâtun kasabasına muvâsalat olundu. Rus kumandanlarının gözleri önünde kasabanın bi-hasebi'l-istîlâ gördüğü zarâr ve hasâr cidden şâyân-ı dikkat ve nazardır. Merbût iki kıt'a fotoğrafın irâ'esiyle de anlaşılacağı vechile kasaba emâkin-i mevcûdesinin beşde dördü düşman tarafından sökülmiş, yıkılmış, ancak beşde biri ya'ni iki yüz seksen hânedan altmış dördü sağlam kalabilmiştir.

Düşman, Mamahâtun Cami'-i şerîfinin minberini hedm ile kiliseye tahvîl etmiş, minâreye çan takmıştır. Medhal i'tibâriyle câmi'in sağ duvârında pek büyük bir eser-i zafer telakkî ve kabûl ettiği Mamahâtun'un târîh-i zabtını süslü ve büyük harfler ile ve kırmızı mürekkeble yazmıştır. Bu ibâreyi ihtivâ eden fotoğraf da merbûtdur.

Mamahâtun mezârı nâmıyla yâd edilen târîhî iki katlı künbeti de kısmen yıkılmış ve tahte'z-zemîn mezârın taş döşemesini sökerek defîne gibi bir şeyler aradığı mezârın tahrîbâtıyla anlaşılmıştır.

Mamahâtunlulara Ermeni ve Rus Kazakları ma'rifetiyle de tecâvüz ederek bir kısmının ırz u nâmûsuna cebren tasallut ve umûmen hânelerini yağma etmiştir. Sûret-i cebriyyede ırz u nâmûslarını rencide ettiği hâne sâhibleri şunlardır:

Mamahâtunlu Bayram oğlu Edhem, müteveffâ Jandarma Cemâl Çavuş, Dede oğlu Hüseyin, Kiraz Hatun ve Belediye Kâtibi Bekir Efendi â'ileleridir.

Bunlardan Cemâl Çavuş'un haremi Fâtıma Hanım müdâfa'a-i ırz husûsunda karşı koyarak pek büyük sebât ve metânet göstermiş ve muvaffak olmayacağını anlayınca kendisini düşmana teslimden ise intihârı tercih eyleyerek kendi kendini salbeylemiştir. Müntehirenin şu âkıbet-ı fecî'asına tahammül edemeyen Nâzım nâmındaki oğlu dahi vâlidesinden bir kaç gün sonra ye's ve eleminden müte'essiren o dahi ölmüştür. Merhûme Fâtıma Hanım'ın ırz husûsunda gösterdiği mukâvemetden hâl-i gazab ve tehevüre gelen düşman gûyâ ahz-ı sâr için merhûmenin ve kayın birâderi yine Mamahâtunlu Aşçı Selim'in evlerini yıkılmış ve malları, hâsılı neleri var ise alarak bu â'ileyi sıfru'l-yed bir hâle getirmiştir. Garîbdir ki Fâtıma Hanım'a müzâheret eden Aşçı Selim'i Rus kumandanları i'dâm için hayli

taharrî etmiş ve bulamayınca akâribini darb ve tazyîkten hâlî kalmamış, bütün bu fecâyî'in düşmanın en yüksek mehâfiline mensûb zâbitân, ümerâ ve kumandanların ma'lûmât ve muvâfakatiyle ve şübhesiz verdikleri ta'lîmât ile icrâ edilmiş şenâ'atlerden olduğu vekâyî-i ânife delâletiyle tahakkuk ediyor.

Mamahâtunlular düşmanın haklarında revâ gördüğü zulm ve tazyîkten yılmış ve korkmuş oldukları için Tercan'ın daha ferdâ-yı istirdâdında hicret ederek kasabada hemen hemen kimse kalmadığından, mezâlim-i câriyyenin teferru'âtına kadar tahkîkine imkân ve vâsıtâ kalmadı.

Dâ'ire-i Hükûmet'de kâ'im-i makâm nâmına îfâ-yı umûr eden ve bir hafta evvel Tercan'a geldiği anlaşılan kazâ Mal Müdîri Hamdi Efendi'nin, mesmû'ât ve istitlâ'âtına mürâca'at olundukda, tahkîkâtımızdan fazla bir şey öğrenemediğini, yalnız Türk köylerinde yaptığı gibi buradan dahi düşman kırk kadar genç ayırıp Erzurum'a sevk ve hâlâ taht-ı esâretde bulundurduğunu söyledi.

Fî 28 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukûk Müşâviri

Kemal

Humlar karyesi:

Ahâlîsi sâ'ika-i havf u hirâs ile köyü terk ederek her birisi â'ilesiyle gerideki köylere ilticâ ettiği ve Humları'nın yağma, tahrîb ve tecâvüz-i ırz husûsâtında sâ'ir kurâ-yı misillü dûçâr-ı zulm ve mesâ'ib olduğu anlaşılmıştır.

Fî 28 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdîri

Vilâyet Hukûk Müşâviri

Kemal

Vartik karyesi:

Akşam sâ'at on buçukda Mamahâtun'dan hareket eden Vartik karyesine geldik. Bu köy Türk, Ermeni ve Kürd'den ibâret idi. İstirdâd hasebiyle Ermeniler düşman ordusundaki gönüllü Ermenilerden beş altı kişi bu köye gelerek yerleşmiş ve birkaçı civar kazâda sâkin Ermeni kızlarıyla ba'de't-te'ehhül Türk evlerinden beğenip aldıkları eşya ve levâzımât-ı beytiyye ile hânelerini tefrîş ve idârelerini te'mîn ederek Vartik karyesinde oturmuşlardı. Ermeniler diğer yerlerde olduğu gibi, burada dahi Kürdlerle pek iyi anlaşabilmişlerdir. Bu köyde cereyân eden vak'a-i âtiyye, tasallut-ı ırz beliyyesini ber-tarâf edebildi. Şöyle ki:

Ermeni kızlarıyla te'ehhül edip Vartik'de ihtiyâr-ı ikâmet eden Ermenilerden ikisinin hânesine bir gece bir Rus zâbiti girerek genç Ermeni gelinlerine evvelâ rızâlarını istihâle çalışmışlar ve fakat muhâlefetlerini görünce on beş yirmi kadar

Rus neferi getirerek gelinleri cebren kendi odalarına bi'l-celb sabaha kadar eğlenmişler idi. Şu vak'adan münfa'ıl olan Ermeniler, ertesini gün Kürdlerle birlikte Mamahûtun'da mukîm Rus kumandanına bi'l-mürâca'a şikâyet etmiş ve Rus zâbitânını Vartik'den tebdîle muvaffak olmuşlar idi. Fakat mütecâviz bu iki Rus zâbitine halef olanlar şu vak'adan dolayı Vartik'deki Ermenileri tazyîk ve Türk â'ilelerin nâmûsuna ta'arruz ve tecâvüzden men' etdiler. Vak'anın hudûsu gününe kadar bu köyün câmi'-i şerîfinin minberi Ermeni ve Kazaklar tarafından yıkılmış bulundu. Mezkûr câmi'in bir kıt'a fotoğrafı merbûtdur.

Fî 29 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdüri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Şorlar, Ömer Ağa, Merik Ali, Tuzla, Topal Hasan ve Hüseyin Efendi komları:

Yirmi hânedan ibâret Şorlar komundan ancak üç ev sağlam görülebilir. Ömer-âğa, Merikali komları ise zâten hâk ile yeksân edilmiştir. Bu iki komun manzarası ancak bir taş yığıntısından ibâretedir. Topalhasan ve Hüseyinefendi komları ve Tuzla komu kısmen tahrib edildiği görüldü. Her altı kom, el-yevm gayr-i meskûn bir hâldedir. Merbût fotoğraf Şorlar komunun hâl-i harâbîsini irâ'e etmektedir.

Fî 29 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdüri

Vilâyet Hukûk Müşâviri
Kemal

Şehr-i hâlin otuzuncu pazarertesi günü Vartik, Tuzla memlehası, Zazavartik, Ağataş, Karacaviran, Zülfo komu ve Kışlak karyesi devredildi.

Tuzla memlehası:

Binâ, dört duvârla sakfî muhâfaza ediyor idi. Aksâm-ı sâ'iresi gayr-ı sâlih-i süknâ bir hâlde harâb idi. Düyûn-ı Umûmiyye Başmüdüri'nin bi't-tesâdüf beyânına nazaran işledilmek için bu memleha herhâlde ta'mîre muhtâcdır.

Zazavartik karyesi:

Bu Türk köyünün dahi istîlâ yüzünden dûcâr olduğu hasâr ve mezâlîm pek büyük ve gayr-ı kâbil-i telâfîdir. Köyün mebânîsi düşmanın tahribâtına uğradı ve karye ahâlîsinin yedinde topraktan başka bir şey kalmadı. O derece ki, düşman âlât-ı zirâ'iyeyi bile imhâ etdi. Kız ve kadınlara cebren tasallut etdi. Â'ilesini şu âkıbet-i fecî'adan tahlîs için mu'âvenet etmek isteyen yedi kişiyi çoluk çocuklarının gözü önünde şehîd eyledi. Şühedânın

esâmîsi şunlardır:

Zazavartikli Servet'in oğlu Süleyman, Mustafa oğlu Durak, Süleyman oğlu Mahmud, Mustafa oğlu Dursun Çavuş, Mustafa oğlu Mâil, Rüşdi Mehmed, Bayburdlu Mustafa'dır. Bunlardan Mustafa'nın haremli Fethiye, kendisini düşmanın firâş-ı fecî'ine teslimden şiddetle mûmâna'at etmesi üzerine süngü ile parçalandırılarak öldürülmüştür. Köyün kızlarından on iki yaşlarında Nûriye, yine on iki yaşlarında Mencu oğlu Osman'ın kızı Peluka, Ârif'in kızı on yaşlarında Kudret ile Mencu oğlu Osman'ın kızı Peluka, Ârif'in kızı on yaşlarında Kudret ve Mencu oğlu Osman'ın haremli, Hasan'ın Hanım nâmındaki genç bir kadını düşman istifrâşla berâber birçok ezâ ve cefâ ve işkence dahi yaptığı, **hâsılı bu köyün ihtiyâr kadınlarına bile tecâvüz edildiği ve Zazavartik'in taht-ı istîlâda kaldığı üç ay zarfında bilâ-fâsıla her gün bu fecî'aların devam edegeldiği her bir kadının yevmî hissesine isâbet eden Rus ve Kazak ve Ermenilerin adedi on ile otuza bâliğ olduğu Zazavartikli kadınlar feryâd ü figân ile nakl ve hikâye eylediler.**

Düşman bu köyün gençlerini asker firârîsi sıfatıyla der-dest ve esîr ederek Erzurum'a sevk etmiştir. Zazavardik karyesi, Terpüsek köyü misillü ma'nen ve mâddeten müte'essir ve mutazzarrır olmuş, her sûretle muhtâc-ı mu'âvenet bir hâlde kalmıştır.

Ağtaş karyesi:

Düşman Türk köylerinde ta'kîb ettiği fikr ve gâye dâ'iresinde bu köyü dahi kâmilten yağma, gençlerini esîr-i harb sıfatıyla sevk ve tağrîb ve meskenlerini tahrîb etdi. Köyde kalabilen altmış ile seksen yaşları arasındaki ihtiyârları darb ve tazyîk ederek köyün servetini, nükûdunu bu sûretle taharrî ve tahkîk ve ele geçirdiğini cebren gasbetdi. Bu köyde kalan ihtiyârları, pek fecî' işkencelere uğradıklarını söylemekdedirler. Köyün muhtârı Edhem Ağa'nın belini dipçik ile kırdıkları gibi, Karahan oğullarından İsmâil Ağa'yı da yere yatırarak bıçağı boy-nuna dayatmak sûretiyle tehdîd ve verdikleri havf u hirâs netîcesinde, elli liradan ibâret mütebâkî servetini de kahren ahzeylemişlerdir.

Ağtaşlılar, kızlarını ve kadınlarını mevki'lerinin teşekkülât-ı arzıyyesinden bi'l-istifâde yüksek ve sa'bu'l-mürûr dağlardaki mağaralarda, köyün pek hücrâ dereleri içinde hafrettikleri kuyularda, üç ay mütemâdiyen gizlemek sûretiyle tasallut-ı ırz beliyyesinden tahlîs edebilmişlerdir. Yalnız keyifsizliği dolayısıyla dağ ve derelere çekilemeyen Zübeyde nâmında, on beş yaşlarında, Aktaşlı Ahmet oğlu Nâzım'ın kızını, düşman köyü tarar iken görmüş ve cebren yere yatırarak zavallının kahren bickrini izâle etmiştir. Kız, uğradığı bu musîbetden gayr-ı kâbil-i tesellî bir ye's ve te'essüre giriftâr olmuş ve intihâra kasdeylemiştir. Ağtaşlılar, kızın o gündün bu güne kadar hemen her gün, her sâ'at

azmetdiği fi'1-i intihâra teşebbüs eylemekte olduğu cihetle nöbetle köylüler tarafından tarassud ve muhâfaza edilmekte bulunduğu anlaşıldı. Kızın hâl-i hâzırı yememek, içmemek, muttasıl ağlamak ve âh ü figân etmekden ibâretidir. Merbût fotoğraf Zazavartik kız ve kadınlarını tasvîr ve irâ'e ediyor.

Karacaviran karyesi:

Düşman bu köyü de mal, nakd ve hayvânât i'tibârıyla diğer Türk köylerine benzetdi. Yalnız köyün hânelerini pek o kadar tahrîb etmedi. Ma'amâfih Ermeniler köy câmi'-i şerîfinin minberini yıkmaktan ferâgat edemedi. Ağtaşlılar gibi Karacaviranlılar dahi kadın kısmını tahte'z-zemîn anbârlarda, dere ve dağlarda gizlediklerî sâyesinde düşmanın tasalluâtından kurtarabildiler. Bu i'tibâr ile denilebilir ki, kurâ-yı etrâk miyânında en az müte'essir olan bu köydür.

Zülfo komu:

Ufak bir köy kadar olan bu kom, hâl-i sâbıkını muhâfaza ediyor idi. Ne can ve nâmûsunda, ne de servetinde eksilmiş bir şey var idi.

Kışlak karyesi:

Vakt u hâlî yerinde zengîn bir köyde her ne tasavvur ediliyor ise, Kışlak karyesinde dahi o mevcûd idi. Mesâkin sağlam ve tamam, aġnâm ve hayvânâtı mevcûd. Köylü nakdini sandığında veyâ cebinde muhâfaza edebiliyor idi. Gerçi Kışlaklılar muhîte uymak için düşmanın nehb ü gârâtına ma'rûz kaldıklarını iddi'â eylemekte iseler de, evlerinin anbârlarının dolgunluğu, hayvânlarının köy mer'âlarında mevcûd görülmesi iddi'â-yı vâki'i tezkîbe kâfidir. Esâsen düşmanın bu Kürd beylerinden bir şey aldığı kabûl edilse bile, bunu yağma sûretiyle te'mîminden ziyâde mübâya'a cihetiyle alınmış olması zannı daha kavîdir.

30 Mayıs sene [1]332

Ilca Nâhiyesi Müdürü

Vilâyet Hukûk Müşâviri

Kemal

Kışlak'dan hareketle köylerinin hattı-ı harbe yakın bulunmasından, geri mıntıkalarındaki kurâyâ hicret eden ve daha doğrusu Kürd olmaları hasebiyle kıta'âtımıza mu'âvenetde bulunmamak için dâhildeki Kürd köylerine azîmet eyleyen Komzun karyesiyle Kilise komunu ahvâlini tahakkuk ederek akşam Hoġik karyesine gidildi. Komzun köyüyle Kilise komu sâ'ir Kürdler gibi rencide edilmemiş ve bütün mâ-melekine sâhib bulunmuştur.

Hoġik karyesi:

İki yüz on hânedan olan bu köyün ihtivâ ettiği mesâkinden ancak doksan sek-

izini kâbil-i süknâ bir hâlde gördük. Ermeni ve Kazaklar, köyün câmi'-i şerîfîni ahıra tahvîl, minber ve mihrâbını tamamen tahrîb etmişlerdir. Düşman bu köye geldiği vakit köyü ile meskûn ancak yirmi beş hâne halkını bulabildi. Mütebâkîsi istîlâdan evvel hicret ettiği için nüfusça olan zâyî'âtı ancak on altı esîrden ibâret-dir.

Düşman ve köyün dahi mukaddesâtına, malına ve kısmen ırzına ta'arruza başlaması üzerine, az mikdârda köyde kalan diğer Hoğikliler, köylerinin ileri mevâzi'imize yakın bulunmasından cür'et alarak bir gece karanlığında, çoluk çocuklarını ellerinden tutup firâr ve mevzi'lerimize ilticâyâ muvaffak olmaları sâyesinde tahlîs-i cân ve nâmûs edebilmiş olduklarını söylemişlerdir. Hoğik'de tesâdüf ettiğimiz Kapunduruk, Mustafabey komu, Eyyuboğlu komu, Söğüdü komu, Sırmacı komu, Ağviran ve Çiftlik ve Ovacık karyesi ahâlisinden evvelâ sebep-i hicreti sü'âl ettik. Cevâben köylerinin hattı-ı harbe yakın bulunması hasebiyle vaz'iyetin tamamen tavazzuhuna kadar oraları tehlikeli gördükleri için geriye çekildiklerini söylediler. Bunun üzerine esnâ-yı istîlâda uğradıkları zarar ve hasâr sorulmuş ve şu ma'lûmât alınmıştır: Düşman Kapunduruk'dan el-yevm hayat ve memâtı mechûl on dokuz kişiyi esîr-i harb addederek Erzurum'a sevket-di. Zahîre, mal ve eşya ve hayvânâtı da yağma ederek köy sekenesini hâl-i ihtiyâcda bıraktı. Mustafabey komu da aynı hâldedir.

Eyüboğlu komunda ise servet itlâkına sezâ ne buldu ise alıp aşırıldığı gibi Hançer oğlu Hasan, Hüseyin oğlu Dursun, Hasan oğlu Mehmed ile vâlidesini ve Hasan oğlu İsmâil, Hüseyin oğlu Ali, Hasan oğlu Hâlis, Hasan oğlu Mahmud'u enva'-ı ezâ ve cefâ ile pek fecî' bir tarzda öldürülmüş ve Söğüdü komundan Saylam oğlu Yusuf'a da aynı âkıbeti vermiştir.

Sırmacı komunda otuz iki ve Çiftlik karyesinde yirmi ev yıkıldı. Ele geçirdiğini aşırıldı ve yirmi altı kişiyi esîr aldı. Mustafa oğlu Osman'ı, Durak'ın kızı Seyyare'yi, dokuz yaşında Mustafa oğlu Aşir'i ve henüz altı yaşlarında bir tıfl-ı ma'sûm bulunan Molla Mustafa'nın kerîmesini kılınçla parçaladı.

Mustafabey komundan Mehmed oğlu Durak'ı Rıdvan oğlu Hüseyin ve Zeynal oğlu Güli'yi şehîd etti. Bunlardan Zeynal oğlu Güli'yi kable'l-ittlâf bir sûret-i fecî'ada darb ve ba'dehu kasatura ile doğramak sûretiyle şehîd etmiştir.

Ovacık karyesi:

Servetce olan zâyî'âtı diğer Türk köyleri derecesindedir. Köyde ancak yirmi ev sağlam kalabildi. Zaza Ali'nin gelinine cebren tasallut edilmek istenilmesi üzerine, Zaza Ali araya girerek gelini kurtarmağa çalışmış ise de yetmiş yaşlarındaki bu zavallı ihtiyâr, teşebbüs-i vâki'inde muvaffak olamamış, şiddetle darb ve cerhedilerek âkıbet öldürülmüştür. Bu pîr-i mağfûrun, şu sûretle şehâdetinden sonra düşman yine gelinine tasallut etmiş ve cebren ırz u nâmûsuna geçmiştir.

Fî 31 Mayıs sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdürü

Vilâyet Hukûk Müşâviri

Kemal

Pekeriç karyesi:

Pekeriç'e 1 Haziran sene [1]332'de geldik. Bu köy zulm u şenâ'atin pek iğrenç bir ma'kesi olmuştur. Ermeni ve Kazaklar, köyün tahrîb-i mesâkin ve mekâbirinden başlayarak câmi'-i şerîfinin minber, mihrâb ve mahfilleri hedm; erzâk, eşya, hayvânât, nükûd, hâsılı servet itlâkına sezâ nesi var ise gasb, lokomotifli bir harman makinesiyle bi'l-cümle âlât ve edevât-ı zirâ'ıyyesini imhâ etdikden sonra zavallı köylüye hücum ile pek şenî' bir şekilde birçok cinâyât ikâ' eyledi. Şöyle ki:

Düşman daha köye hîn-i duhûlünde Karaçaylı Emrullah ve Mahmud'un yolda tesâdüf ettiği biri altı, diğeri yedi yaşlarında iki sabî-i ma'sûmu yakalayarak kilise kapısının eşiğinde koyun boğazlar gibi zebh ve ser-i maktû'larını kilise tarafına, gövdelerini de kapı önünde terketdikden sonr ihtiyârlardan Fettah oğlu Ahmed'i, Merik Ahmed Efendi'yi, Ahmed oğlu Hilmi'yi, Ako oğlu Kaya Onbaşı'yı ve Cedeli Mehmed'i, Memi oğlu Molla'yı, Menfekarlı (?) Mehmed Çavuş'u ve mahdûmu Osman'ı, Haydar Ağa'yı, Hâfız oğlu Halil'i, Dellal oğlu Hayri'yi ve yedi yaşındaki oğlu Hakkı'yı, Mustafa oğlu Zihni'yi, dokuz yaşlarında Yusuf oğlu Mevlüd'ü, dört yaşındaki kardeşi Eyyub'u ve kadınlardan Altıntaşlı Mevlüd'ün vâlidesini, kızlardan Şeyh Beşir'in on beş yaşındaki kızını, Hoti Mustafa'nın altı yaşındaki keyifsiz kerîmesi Fâtıma'yı, Karslı Bahri'nin sekiz yaşındaki kızı Naime'yi ve dört yaşındaki diğerkızı Esmer'i fecî'âne ve pek akûrâne bir sûretde katl ve şehîd eyledi.

Pekeriçli Ahmed Bey'in hânesine ilticâ ve ihtifâ eden yüz elli kadar kadımla mûmâ-ileyhin â'ilesine ve Mamahâtunlu Efendi'nin biri on iki ve diğeri on dört yaşındaki iki kızına, Karaçaylı Selim'in Sanem isimdeki bir kızına, Muhtâr Molla Şükrü'nün yedi yaşındaki kızı Fehime'ye, beş yüz kadar tahmîn ettikleri Kazak ve Ermeniden mürekkeb Rus müfrezesi hücum ederek kız ve kadınları ekalli sekiz def'a istifrâş sûretiyle ırz u nâmûslarına tasallut ettikleri ve bunlardan teslim-i nefis edemeyerek kendilerini müdâfa'a eden dört kadınla Ârif Çavuş'un İzzet Hatun nâmında otuz yaşlarındaki haremini yaralayıp göz baş kırdıktan ve kuvvetden düşürdüktan sonra koyun boğazlarcasına keserek cesed-i maktûllerini Aron'un hânesinde kuyuladıkları, hâsılı Pekeriç pek şe'âmet-engîz bir sahne-i fecâ'at hâlini aldığını Pekeriç Muhtârı Molla Şükrü ile rüfekâsının te'essür-âmîz ifâdâtından anlaşılmıştır.

Düşman, şehîd ettiği bu beş kadının gövdelerini kuyular iken erkek ve

kadınların feryâd ve figânından husûle gelen kargaşalık esnâsında İzzet Hatun'un kesilmiş başını gizlemeği unutmuş ve iffet ve nâmûsunun kurbânı olan bu şehîde-i mağfûrenin başı bizim Pekiçiç'e muvâsalatımıza değin açıkta, ev içinde kalmış köylü getirip bize göstermiştir.

Bed-baht şehîdenin baş etleri erimiş, iskelet hâlini almışdı. İmkân-ı teşhîs kalmadığı için fotoğrafı alınmadı. Yalnız bu ser-i maktû'un köylülerce ihtifâlât-ı lâzime ile defnine nezâret etdik. Düşman İzzet Hatun'un müdâfa'asından hiddet ve tehevür ettiği için ufak, bir yaşındaki kızının iki parmağında taşıdığı iki altın yüzüğü çıkarıp almak sûretiyle değil, kızın parmaklarını kasatura ile kesmek tarz-ı şenî'asıyla mezkûr yüzükleri kızcağzın parmaklarıyla birlikte alıp götürmüşlerdir.

Köyün ileri gelenlerinden Dursun Ağa nâmında doksanlık bir ihtiyârı celb ve üstünde, evinde, ahurlarında mevcûd nükûd, eşya ve hayvânâtı aldıktan sonra, nakdi az görerek tezyîdini mumâ-ileyhden talep eden ve Dursun Ağa da başka birşey olmadığını bi'l-beyân cevâb-ı redd vermesinden münfa'il olan düşman uzun bir ip getirip bu pîr-i muhteremî ayaklarından bağlamış ve aradığı parayı vermediği takdirde su kuyusuna baş aşağı asmak sûretiyle i'dâm edeceğini söylemiş. Dursun Ağa dahi cevâben şer ve zulmlerinden kurtulmak için ölümü zâten tercih ettiğini, şu kadar ki salben i'dâm keyfiyetinin ayakdan değil ipi boğazdan takmak sûretiyle icrâ edilegelmekte olduğundan kendisinin dahi o sûretle lüzûm-ı i'dâmını ihtâr eylemiş ise de, düşman dinlemeyerek mûmâ-ileyhi baş aşağı ayaklarından kuyuya asıp yarım sâ'at kadar o hâl-i pür-ıztırâbda bıraktıktan sonra kuyu başından yüksek ses ile Dursun Ağa'ya hitâb ederek para verdiği takdirde yukarıya çekip afvedeceklerini söylemişler ise de, Dursun Ağa düşmanın bu teklîfini redd ve ikâ'ına başladıkları fi'l-i cinâyetin itmâmına devam eylemelerini beyân eylemesi üzerine, mûmâ-ileyhi yukarıya çekmişler, ayağını çözerek iyice dövmüşler, ba'dehu yere yatırarak el ve ayağını bağladıkdan sonra boyun kökünden kasatura ile yavaş yavaş boğazlamağa başlamışlar. Dursun Ağa fi'l-i zebhin dahi teşebbüsleri gibi olmadığını, sür'atle ve doğrudan doğruya boğazından kesmek sûretiyle imhâ edebileceklerini ve bu tarz i'dâm, hem düşmanı yorulmakdan ve hem kendisini yormakdan men' edeceğini söylemiş bu sûretle hareketlerini tekrâr ihtâr eylemiş ise de düşman zavallı Dursun Ağa'yı bir türlü bırakmayarak birçok ezâ ve cefâ ve işkence ile ta'zîb etmiş ve nihâyet bayılıncaya kadar döğüp kuyu başında terkedip gitmiştir.

Dursun Ağa'nın boynu kökünde ve cild üstünde henüz iltiyâm bulmuş hafif bir bıçak cerîhasının eseri görülmektedir. İnde't-tahkîk tazyikât-ı vakî'a esnâsında, Dursun Ağa'da hükûmetin erzâk mübâyâ'a akçesinden seksen lira bulunmakta idi ise de hükûmetin kendisine emâneten tevdi' ettiği bir parayı böyle şenî'u't-tab' bir düşmana vermekten ise ölümü tercih ettiği ve fi'l-hakîka bu elîm ser-

güzeştden sonra muhâfaza edebildiği marrü'l-arz seksen lirayı dört gün evvel Pekerîç'ten geçen Tercan Kâ'im-i makâm Vekîli ve Erzurum Polis Müdri Hulusi Bey'e nakden ve tamamen i'âde ve teslîm eylediği anlaşılmışdır. Bu pîr-i şeci' ve muhteremin alınan bir kıt'a fotoğrafı işbu evrâka merbûtan takdîm kılındı.

Fî 1 Haziran sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdri

Vilâyet Hukûk Müşâviri

Kemal

Tahkik edilen Rus-Ermeni mezâliminden dolayı bazı tesâvir ve birçok fecî' cinâyâtın sûret-i icrâsını hâvî kaleme alınan rapor manzûr-ı âlî buyurulmak üzere takdîm kılındı.

Cem' ve telfik-i hakâyındaki mecbûriyeti nazar-ı dikkate alındığı için mezkûr raporun birçok fikarâtı Kürdleri ithâm eylemekdedir. Ruslar, Türkler için hakk-ı hayat tanımamış ve Tercan ile havâlisini taht-ı işgâlde bulundurduğu üç ayın her gününü fırsat telakkî ederek Türk köylerini ve sekencesini mahv u ifnâ ile uğraşmıştır.

Düşman, emr-i imhâyı teshîl ve tesrî' için de bu husûsda kendisine vâsita ve âmil olan Ermenileri gayr-i kâfi görerek Tercan muhîti mâddî ve ma'nevîsini sâ'i-ka-i hemşehrî ile daha yakından tanıyan Kürdlerden isti'âne lüzûmunu düşünmüş ve bunların ya cehâletinden veyâhûd cibillî ihtirâsâtından bi'l-istifâde gereği gibi maksadına nâ'il olmuş. Kürdlere hâmi görünmek, ileri gelenleriyle dost geçinmek gibi az bir emekle birçok şeyler yapabilmıştır. Düşman bu sûretle cellâd vazîfesini görebilecek vesâ'it-i tahribiyyeyi ba'de'l-ikmâl Kürdlerin rehberliği ve Rus Kazağının nezâretiyle Ermenilerini Türkler üzerine saldırtarak köyleri tahrib, mevcûd serveti yağma, ırz u nâmûsu pây-mâl, genç Türklerden hatta çocuk ve kızlardan bir kısmını katl u itlâf, bazılarını da esîr-i harb etmekden bir dakîka bile fâriğ kalmadı. Öyle zannediyoruz ki bu havâlî bir iki ay daha düşmanın taht-ı işgâlinde kalsa idi, erkek-kadın Türk nâmıyla yaşayanlara tesâdüf ihtimâli kalmaz idi.

Can havliyle gece dağlardan aşarak sabah Mamahâtun'a, Rus kumandanının nezdine gidip de tazallüm-i hâl edebilmek fırsatını ele geçirenler ise kumandanın emriyle habs, darb ve tağrib edilmiş ve bu sûretle hakk-ı şikâyet dahi bu zavalılardan selbolunmuşdur.

Her Türk köyü mukadderâta sabr u tahammülden başka çâre bulamamış, her gün düşmanın zâlim süngüsü altında şehîd olanlara rahmet-hân olmakla iktifâ eylemiş idi. Hayatda kalanlar o kadar yılmışdır ki, köylerinin daha ferdâ-yı istirdâdında "Ne olur ne olmaz" korkusuyla gerilere kaçmışlar; hicreti yegâne çâre-i selâmet bulmuşlardır.

Bu köylerde her şey mefkûd, köylüler sıfru'l-yeddir. Buralarda yeniden bir hayat-ı sâ'iyâne te'sîsi için Türk köylülere müsâ'adât-ı mahsûsa gösterilmek, nakden ve suver-i sâ'ire ile mu'âvenet edilmek zarûrî ve muktezî bulunduğunun arzıyla huzûr-ı celîl-i cenâb-ı vilâyet-penâhîye takdîm.

Fî 3 Haziran sene [1]332

Ilıca Nâhiyesi Müdîri

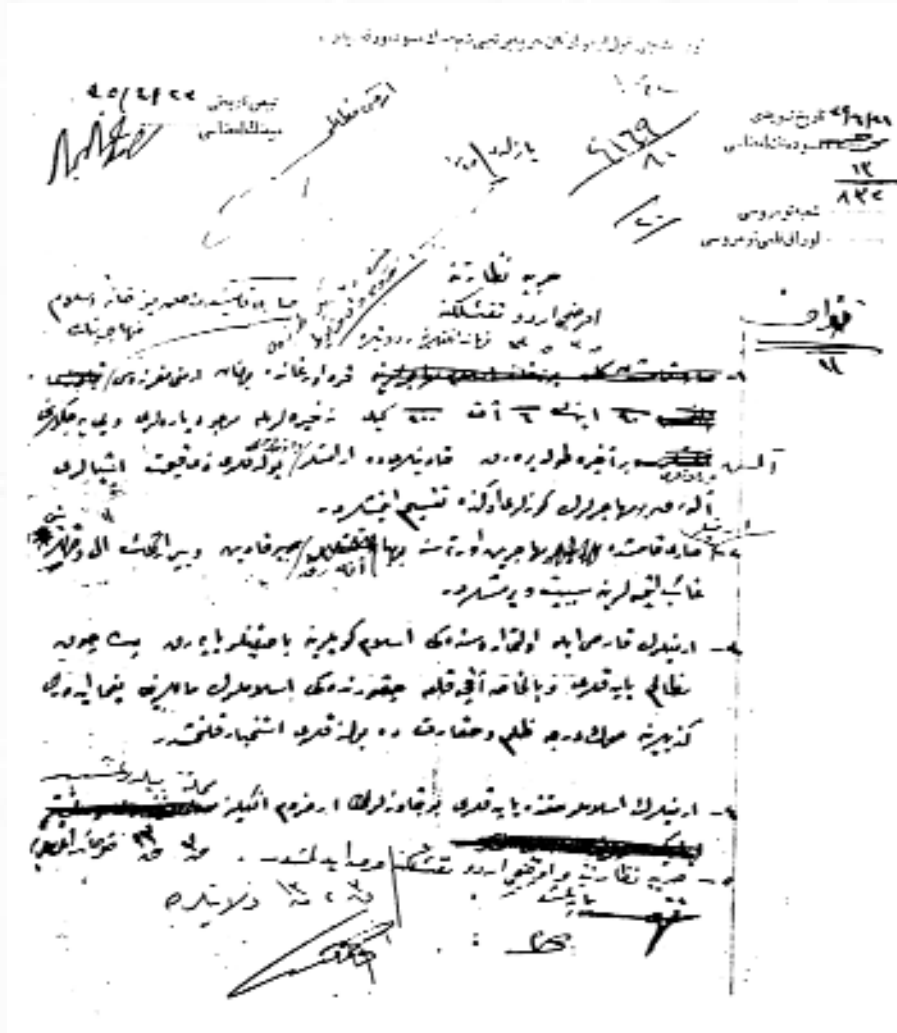
Vilâyet Hukûk Müşâviri

Kemal

Ek-6

Ermeniler'in Karaorgan, Sarıkamış, Kars ve Oltu'da mezâlim ve yağmalama yaptıklarına dâir belge.

**Onbeşinci Kolordu Erkân-ı
Harbiye Birinci Şu'besi'nin
Müşvedde Varakasıdır
Şu'be Numarası: 13/832
Târîh: 23/6/[13]35**

Harbiye Nezâretine,
Üçüncü Ordu Müfettişliğine,

3. K. [Kolordu], 13 K. [Kolordu] Kumandanlıklarına ve Vilâyetlere (Bitlis,
Diyarbakir, Trabzon, Erzurum, Van, Harput)

1- Karaorgan'da bulunan Ermeni müfrezesi, Sarıkamış'dan gelen yüz hâne İslâm muhâcirinin doksan inek, altı at, iki yüz kile zahîreleriyle mevcûd paraları ve yiyeceklerini almış ve bunları bir ahıra doldurarak kadınları da aramışlar ve üzerlerinde buldukları zî-kıymet eşyaları alarak bu muhâcirlerin gözleri önünde taksîm etmişlerdir.

2- Ermeniler, Sarıkamış'da muhâcirîn ortasına bomba atarak bir kadın ve bir erkeğin el kollarını gâ'ib etmelerine sebebiyet vermişlerdir.

3- Ermeniler, Kars ile Oltu arasındaki İslâm köylerine baskınlar yaparak pek çok mezâlim yaptıkları ve bi'l-hâssa Akçakala çukurundaki İslâmların mallarını yağma ederek kendilerine son derece zulm ve hakârette buldukları istihbâr kılınmıştır.

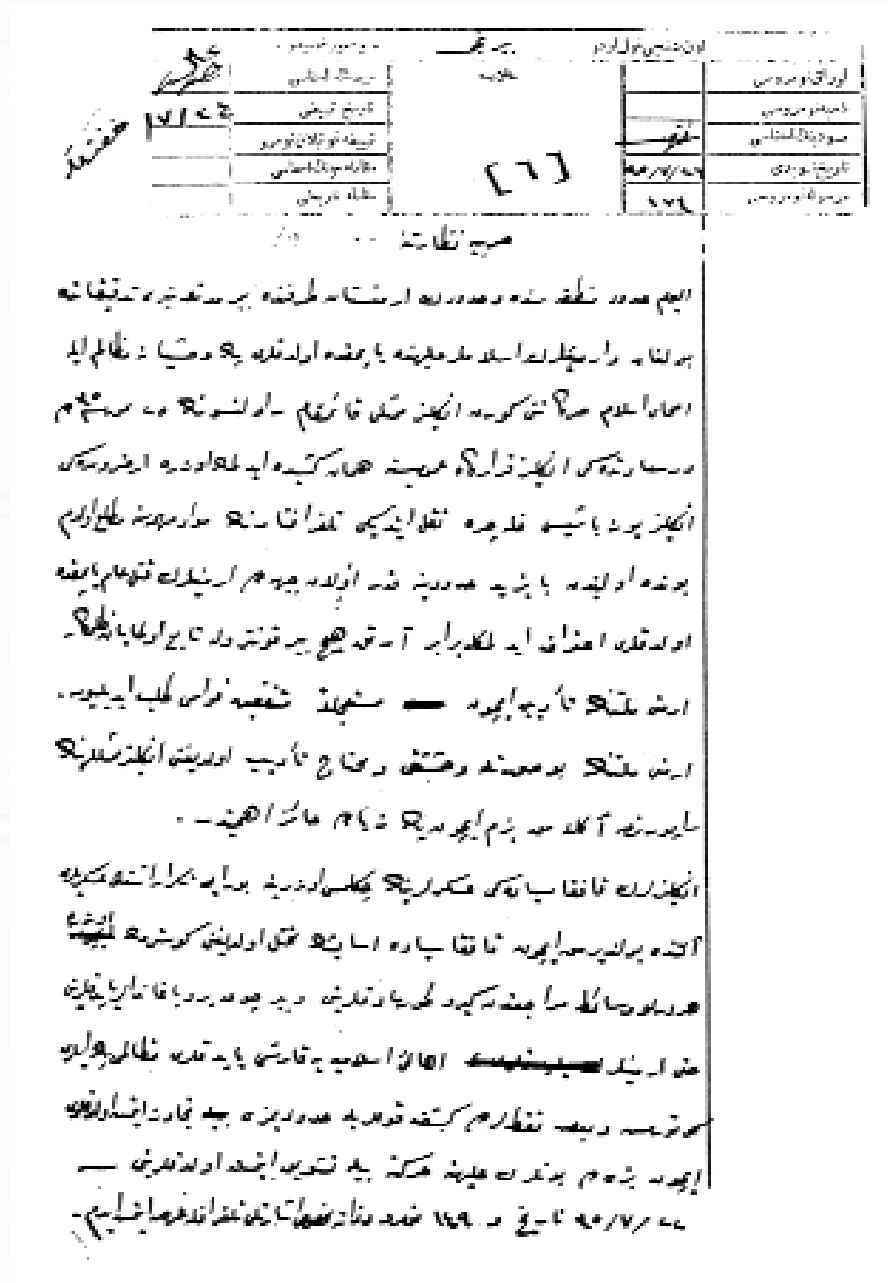
4- Ermenilerin İslâmlar hakkında yaptıkları ve tecâvüzleri Erzurum İngiliz mümessiline bildirilmiştir.

5- Harbiye Nezâreti'ne ve Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne arz edilmiştir. 3. K. [Kolordu], 13. K. [Kolordu] kumandanlıklarına yazılmıştır.

Kâzım Karabekir

Ek-6

Ermeniler'in Karaorgan, Sarıkamış, Kars ve Oltu'da savunmasız Müslümanlara mezâlim yaptıklarını ve mallarını yağmaladıklarını ortaya koyan arşiv belgesinin transkripsiyonlu metni.

Ek-7

İngilizler'in, Ermeni çetelerinin Oltu'dan Bayezid'e kadar olan bölgede halka mezâlîm yaptıkları konusunda itirafa bulduklarına dâir belge.

اسم و نام خانوادگی		لوگتوروس	
عنوان	لوگتوروس	شماره لوگتوروس	شماره لوگتوروس
تاریخ ترمیمی		شماره لوگتوروس	شماره لوگتوروس
تاریخ اولیاء امور		تاریخ ترمیمی	شماره لوگتوروس
تاریخ بیفکده سازی		شماره لوگتوروس	شماره لوگتوروس
تاریخ کارشناسی		شماره لوگتوروس	شماره لوگتوروس

برای تقاضای بیمه در صورتی که مستحق و امتدانی در همانجا اینکجه و معدوم
 داخله هیچ بیار نیست حال و فرجه طاریت واریت واریت واریت واریت
 بر دستوارید اکتفا اینکجه کور نموده نموده و دستوارید دستوارید
 دستوارید دستوارید دستوارید دستوارید دستوارید دستوارید دستوارید
 دستوارید دستوارید دستوارید دستوارید دستوارید دستوارید دستوارید

با این حال مستحقه اولادین معروضه
 در صورتی که مستحقه اولادین معروضه
 مستحقه اولادین معروضه

تاریخ ترمیمی
 شماره لوگتوروس

Onbeşinci Kolordu Birinci [Şu'be]**Müsvedde Varakasıdır****Târîh: 26/7/[13]35****Mersûle numarası: 176**

Harbiye Nezâretine

El-yevm hudûd mıntıkasında ve hudûdun Ermenistan tarafından bir müddet-den beri tedkikâtda bulunan ve Ermenilerin İslâmlar aleyhinde yapmakda oldukları pek vahşiyâne mezâlîm ile imhâ-yı İslâm harekâtını gören İngiliz Mümessili Kâ'im-i Makâm Ravlinson'un 25 Temmuz sene [13]35'de Dersa'âdet'deki İngiliz Karârgâh-ı Umûmîsi'ne hemen keşîde edilmek üzere Erzurum'daki İngiliz Yüzbaşısı Fleçir'a naklettiği telgrafnâmenin mevâddı-ı mühimmesine muttali' oldum. Bunda Oltu'dan Bayezid hudûduna kadar olan cebhede Ermenilerin katli'âm yapmakda oldukları i'tirâf edilmekle berâber artık hiçbir kontrole tâbi' olmayan zulümkâr Ermeni milletinin te'dîbi için müsta'celen müttefikîn kuvâsi taleb ediliyor. Ermeni milletinin bu sûretle vahşetini ve muhtâc-ı te'dîb olduğunu İngiliz mümessillerinin raporundan anlamak bizim için pek ziyâde hâ'iz-i ehemmiyyettir.

İngilizlerin Kafkasya'daki askerlerinin çekilmesi üzerine burayı tekrâr işgâl-i askerîleri altında bulundurmak için Kafkasya'da âsâyişin muhtel olduğunu göstermek üzere her türlü vesâ'ite mürâca'atdan geri durmadıklarını ve birçok propagandalar yaptıklarını, hattâ Ermeniler ahâlî-i İslâmiyyeye karşı yaptıkları mezâlîmi pek ileri götürmüş ve ba'zı noktalarda keşif kollarıyla hudûdumuzu tecâvüz etmiş oldukları için bizi de bunların aleyhine harekete bile teşvik etmiş olduklarını 22/7/[13]35 târîh ve 149 numara ve zâta mahsûs işâretli telgrafla arz etmiş idim. Buna mukâbil bizim her sûretle sükûnet ve i'tidâlimizi muhâfaza ettiğimizi ve hudûdumuz dâhilinde hiçbir uygunsuz hâl vukû' bulmadığı ve Ermenilerin harekât-ı vahşiyânelerini protesto ile iktifâ ettiğimizi görünce bizi tahrik ve teşvîk sûretiyle maksadına muvaffak olamayacağını anlayan İngiliz Kâ'im-i Makâmı Ravlinson bâlâda arz olunan raporuyla hakikati izhâr etmekde ve bu sûretle Kafkasya'da kuvvet getirilmesini te'mîne çalışmakta olduğu ma'rûzdur.

Ek-7

İngiliz Mümessili Kaymakam Ravlinson'un hududun her iki tarafında yaptığı incelemeler neticesinde hazırladığı raporda, Oltu'dan Bayezid'e kadar olan cephe Ermeniler'in mâsum ve savunmasız halka katliâm yaptıkları, bu durumun önlenmesi için müttefiklerin bölgeye acilen kuvvet göndermeleri ve Ermeniler'in cezalandırılmaları gerektiği ifade olunmaktadır.

 ۲۶۱۴۴
 ۷۶
 ۱۹۱۵
 ۷
 اسباب
 امرو بیان سعادت محمدی
 سعادت

شماره	خلاصه	تاریخ	مورد	بیم	مدير محوي
	فاقد بياره و اسباب نه م	۱۹۱۵	اسباب مورد		بیمه
	رغبتی اسباب بياره و اسباب ۲۵۴۴ — ۲۶۱۵۱ ۹۱۵ ۷ ۲۶۱۵۱ ۷ کلم		دفعه فاصله دار و صاف و کلاسه و کلاسه و کلاسه با کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه و کلاسه		

Ek-8

Ermeniler'in, Kars ve Ardahan bölgesinde Müslüman halka ve harp esirlerine mezâlim yaptıklarını gösterir belge.

کلا
 دوشنبه ۱۳۰۳
 برونه انصافیه ده بره بره نه خیر خود صده زان عطفلا انصافیه بو نزل بالاکه ای سیر
 دودنه کلایه و فقط به امید زنده به چشمه زده عهد بزده ابره دودنه زان
 و صلاطیه ده اوکر نه کلان دوسه سه سوله کلان دوسه سوله کلان بالاکه کلان
 اخصا ط ایلیس طوانه سیر علی لاله طرضه نه کورنه زان ۲۷ جنبله ۱۳۰۳
 تا حکم لغضانه ده سیدیه لاله زان دیکر بقدره زان بر صورت کورنه زان
 صید نه زان لاله لایح
 ایازنه صبه سله پول ایینه انصافیه قتی ایی صفا قان زان نه کدره نیشانه عطفلا احوال زانده و کسینه زانده
 ده صبر ایله زانیم نیایی نه بر اقا قان زان و بر صبه سله سله زانیم

Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyyesi
Mühimme Kalemi
Kayıt Numarası: 90
Fî 21 Şubat sene [1]330

*Hulâsa: Kafkasya'daki İslâmlara ve
üserâya mezâlim*

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Kars ve Ardahan havâlisinde hükûmetin tahrîkiyle bi'l-hâssa Ermeniler tarafından itlâf edilen Müslüman erkeklerin adedi otuz bine vardığı ve hânelerinin ihrâk edildiği ve karlı ve buzlu dağlara dökülen bî-çâre kadın ve çocukların hâli dil-hırâş bulunduğu ve muhâfazası Ermenilere verilen Osmanlı üserâsının bunlar tarafından envâ'-i sû-i mu'âmelâta mâ'rûz kaldıkları ve tüfenk dipçiğiyle dögülerek itlâf edildikleri mevsûkân istihbâr kılındığı ve Ruslarla temâsda bulunan asâkir-i Osmaniyye miyânında Rum ve Ermenilerin bulunmasını Kafkasya'daki hayır-hâhlarımızın tenkîd etmekte oldukları ve rivâyet olunduğuna göre bunların bi'l-iltizâm esîr düşüklerini ve Kafkasya Ermenilerinden bir kısmının da amden bize esîr düşerek ve sonra kaçarak öğrendiklerini Ruslara söylediklerini binâ'en alâ-zâlik bu bâbda ihtiyât edilmesi Tahran Sefâreti'nden bildirilmiştir. Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne teblîğ-i keyfiyyet olundu.

Üserâmıza hüsn-i mu'âmele edilmesi esbâbının istihsâli zımında İtalya Sefâreti nezdinde mükerreren teşebbüsât-ı kaviyye icrâ olunmuş ve aksi takdîrde Rus esirlerine karşı tedâbir-i şedîde ittihâz olunacağı bildirilmiştir, efendim.

Ek-8

Kars ve Ardahan havalisinde soykırımı mâruz kalan Müslümanların sayısının 30.000'e vardığı, muhafazası Ermeniler'e verilen Türk esirlerine çok kötü muamele edildiği, bunların tüfek dipçikleriyle öldürüldükleri hakkında.

اون پنجهی قول اردو قوماندانی
لوکان حمیدی
شعبه

ارشمه
۷۰/۷/۹

وردکی دیمه ایله
دولت
بیت

۱- قاره، تاتارستان و قفقاز عسکرلری اریزک و ایلیان
بیلدیله ایله و سائر بازارله اریزکلی قریبه دیمه اویزیرلری
موقت تحلیقورده مریزک و قریبه لری سولله آنسه اجرا ویدیه
مملکده مریزک و بولدی لری سولدری قتل ایله لری و بولدی
قورقارده ایلیان و قاره عسکرلری لری لری لری لری لری
اسلامی نولکرله ایلیان و لری لری لری لری لری لری
کنتاننده اولمادی قیغه وارد اولدی لری لری لری لری
بیلدی لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری
نایبه و لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری
بیلدی لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری
لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری
لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری
لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری لری

Ek-9

Ermeni çetelerinin Kars, Kağızman ve Nahçıvan'da halka yaptıkları mezâlimi ortaya koyan arşiv belgesi.

اۋون بىشچى نۇول اردو قوماندانلىقى

اركان جم بىشى

شعبه

ارخروم .

مكود - ۱ - نيا عليه بوبه با صلكه فاستى از جي لوى ده د اقل

ار لوبو حاله ه ا در اكنبي زوق صولنه صا فاده لوزمونه

۲ - بوا سه — زوكا يه و بىرى مدافعات دى كوز خا م

دريگنه .

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı
Erkân-ı Harbiyesi
Kısım: 1

Erzurum
4/7/[13]35

12. Fırka Kumandanlığına,
11. Fırka Kumandanlığına,
3. Fırka Kumandanlığına,
9. Fırka Kumandanlığına

1- Kars, Kağızman ve Nahçıvan civârlarında Ermenilerin vesâ'it-i nakliyye ve silâh talebi vesâ'ir bahânelerle İslâmlara tazyik ve hattâ üzerlerine sunûf-ı muhtelifeden mürekkebe müfrezeler sevkiyle ateş icrâ ve ba'zı mahallerde münferid buldukları İslâmları katledtikleri ve bundan korkarak Iğdır ve Kars civârlarında hicrete hazırlana[n] ahâlî-i İslâmiyenin gerek aklıkdan ve gerek Ermenilerin ta'arruzundan canlarının taht-ı emniyyetde olmadığı hakkında vârid olan haberler İngiliz mümessiline de bildirilmişti. Mûmâ-ileyh de kendisine gelen raporlardan bahisle bu hâli te'yîd ve mezkûr mıntıkada tamamıyla anarşi hükümfermâ olduğunu ve bunu basdıracak kuvvetin bulunmadığını ve ahvâli bi'z-zât tedkik eylemek üzere bir iki gün sonra kendisinin Kars ve Kağızman havâlisine gideceğini ve iktizâ ederse mezkûr havâlinin te'mîn-i âsâyişi için Osmanlı kıta'âtının sevkini teklîf ve bizden asker talep edeceğini beyân eyledi.

2- Binâ'en-aleyh böyle bir ihtimâle karşı Avcı Alayı da dâhil olduğu hâlde Onikinci Fırka harekete hâzır bulunacaktır.

3- Bu emr 12. Fırka'ya ve berây-ı ma'lûmât diğer fırkalara verilmiştir.

Ek-9

Kars, Kağızman ve Nahçıvan'da Ermeniler'in halka mezâlim yaptığı, Iğdır ve Kars'dan göçe hazırlanan Müslümanların Ermeni saldırılarından dolayı can güvenliklerinin kalmadığı, ayrıca yöre halkının açlık çektiği hakkında.

شېئىرىك مودە ورقىيدى		قول اردو ارکان حرىه برىجى	
بىرىك لىقاسى	علامه		أردو نومبرى
تارىخ لىقاسى		۲۱	شېئىرىك نومبرى
۷ / ۷ / ۱۹۱۷			سورىك لىقاسى
تېخىمە قوللان نومۇرى			كۆچ نومبرى
		۹۵۱۷۱۷	سورىك نومبرى
		۹۵	

۱- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۲- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۳- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۴- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۵- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۶- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۷- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۸- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۹- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۱۰- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟

۱- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۲- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۳- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۴- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۵- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۶- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۷- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۸- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۹- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟
 ۱۰- قىزىق مەلۇماتقا ئىگە بولدىمۇ؟

Ek-10

(Tamamı 3 sayfa olan orijinal belgenin örnek olmak üzere ilk sayfasına yer verilmiştir.)
 Ermeniler'in Kars civarında halka katliâm ve mezâlim yaptıklarına dâirdir.

Onbeşinci Kolordu
Erkân-ı Harbiye Birinci Şu'besinin
Müsvedde Varakasıdar
Şu'be Numarası: 1
Kısım: 1

Târîh: 7/7/[13]35

*Harbiye Nezâretine, Müfettişliğe, Van, Erzurum, Trabzon,
Bitlis Vilâyetlerine, Erzincan Mutasarrıflığına; Üçüncü,
Onbirinci, Onikinci Fırka ve Dokuzuncu Fırka Kumandanlığına, Süvârî Nişancı
Alayı Kumandanlığına*

1- Kars'da Ermeniler, Müslüman ahâliden ileri gelenleri habs ve teb'ide gerimiyet vermektedir. Yüzü mütecaviz İslâmı, Osmanlı tebe'ası diyerek derdest ve geriye teb'id etmişlerdir ve ekser Müslümanı câsûs diye itlâf etmekte oldukları anlaşılmıştır.

2- Sarıkamış ve Kars civârında Ermenilerin İslâm gençlerini toplayarak gâ'ib ettikleri haber alınıyor. Kars ve Göle mu'teberânından sekiz zât imhâ ve Şükrü Çavuş isminde bir İslâm i'dâm edilmiştir.

3- Ermeniler, tekâlif-i harbiye nâmı altında İslâmların at, öküz, araba ve mevâşilerini cebren toplamaktadırlar. Teklîf kabûl etmeyen Akçakala çukurundaki sekiz Müslüman karyesi üzerine üç yüz süvârî ile üç yüz piyâde ve top, makineli tüfek sevk ederek ahâl-i İslâmiyyeyi topa tutmuşlardır. Ahâlînin cümlesi Allâhuekber dağına çekilmişlerdir.

5-[4] Azerbaycanlıların takriben on gün kadar evvel Şuşa'da Ermenileri mağlûb ve perîşân ve burayı işgâl ve Geroy istikâmetinde harekete devâm ettikleri ve Bahr-i Hazer sâhilindeki Lengeran mevki'ini de elde eyledikleri ve Bakü - Culfa demiryolunun inşâsına başladıkları haber alınmıştır.

4-[5] Ermenilerin bi'l-hâssa Zengesur, Nahçıvan ve Daralagez (?) mıntıklarında İslâmların silâhlarını toplamak için pek ziyâde cebr ve şiddet ve bu bahâne ile her türlü zulm ve hakâretde buldukları mevsûkan haber alınmıştır.

6- Hudûd hâricinde emniyet olmadığını Erzurum İngiliz mümessili dahi i'tirâf etmiş ve Tebriz'de vâki' olan bir kıtâli basdırmak için General Biç'in

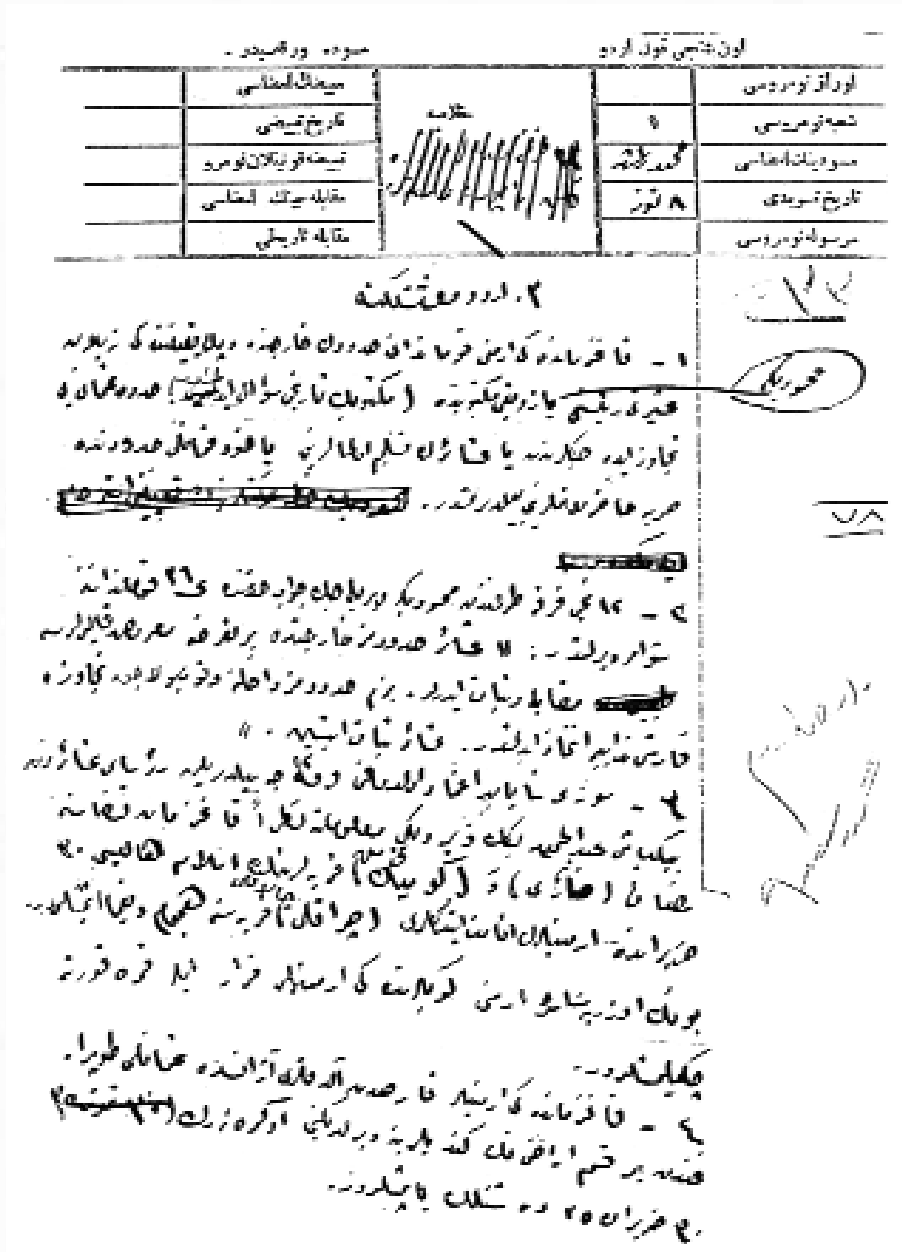
Ek-10

Ermeniler'in Kars'taki Müslümanları çeşitli bahanelerle öldürdükleri, Sarıkamış ve Kars'ta gençleri toplayarak soykırım yaptıkları, zorla halkın at, öküz ve davarlarını topladıkları, karşı gelenleri öldürdükleri hakkındaki belgenin transkripsiyonlu metni.

karârgâhıyla Gümürü'den Tebriz'e gitmekte olduğunu dahi söylemiştir.

7- Fıkralara; süvârî, topcu ve nişancı alaylarına yazılmışdır.

8- Aynen müfettişlikle mücâvir kolordulara ve vilâyetlere (Van, Bitlis, Trabzon, Erzurum, Erzincan) ve Harbiye Nezâreti'ne de yazılacaktır.

Ek-11

(Tamamı 5 sayfa olan orijinal belgenin, örnek olmak üzere ilk sayfasına yer verilmiştir.)
 Ermeniler'in Kağızman, Karakurt, Sarıkamış ve Akçakale civarında halka mezâlîm yaptıklarına dâir belge.

Onbeşinci Kolordu
Müsvedde Varakasıdır
Şu'be Numarası: 1
Târîh: 8 Temmuz [1336]

3. Ordu Müfettişliğine

1- Kağızman'daki Ermeni kumandanı, hudûd hâricinde ve pek yakınındaki Zilan Aşîreti Re'îsi Mahmud Bey'e yazdığı mektûba (Mektûbun târîhi su'âl edilmiştir.) hudûd-ı Osmânîyi tecâvüz edeceklerinden, ya aşâ'irin teslim olmalarını yâhud Osmânlı hudûdunda harbe hâzırlanmalarını bildirmiştir.

2- 12'nci Fırka tarafından Mahmut Bey'e, verilecek cevâb hakkında 36. Alay kumandanına şu emir verilmiştir: "Aşâ'ir hudûdumuz hâricinde bi ta'arruza ma'rûz kalırlarsa mukâbele ve sebât ederler. Bizim hudûdumuz dâhiline vukû' bulucak tecâvüze karşı tedâbîr ittihâz olunmuştur. Aşâ'ir sebât etsin."

3- Sözü şâyân-ı i'timâd olduğu 12. Fırka'ca bildirilen rü'esâ-yı aşâ'irden Binbaşı Abdülhamid Bey'in verdiği ma'lûmâta nazaran Kağızman kazâsına muzâf Sarı ve Komik karyelerinin İslâm ahâlîsi 30 Haziran'da, Ermenilerin ikâmet ettikleri Çeraklı (Çalaklı) karyesine hücum ve yağma etmişlerdir. Bunun üzerine sâ'ir Ermeni köylerindeki Ermeniler firâr ile Karakurt'a çekilmişlerdir.

4- Kağızman'daki Ermeniler Kars'dan aldıkları ajansda Osmanlı toprağından bir kısım arâzînin kendilerine verildiği öğrenerek 30 Haziran [13]35'de şenlik yapmışlardır.

5- Altı Temmuz'da Ermeniler Sarıkamış civârındaki Pozat karyesini basarak Çerkeslerle müsâdemeye başlamışlardır. Bu müsâdemeye Karakilise karyesi Rumları da iştirâk etmişlerdir.

Karapınarlı Hacı Fazlızâde İsa Bey'in 7 Temmuz'da 35. Alay 1. Tabur kumandanına gönderdiği mektûbda (mektûb târîhi 6 Temmuz) Ermenilerin 5 Temmuz'da Karakurt şimâlindeki Mescidli karyesine baskın yapıp ahâlî-i İslâmiyeyi katle başladıkların yazmıştır.

Karakilise kapı karakolumuz, 7 Temmuz'da şafakla berâber Karakut istikâmetinden silâh sesi işitmiştir. Bugün de mezkûr istikâmetden sürekli top ve makineli tüfenk sesleri işidilmekte olduğu bildirilmiştir.

Ek-11

Ermeniler'in Pozat, Mescidli, Gülyantepe ve Kurudere köyleri ile Akçakale'ye bağlı dört köyü basarak Müslüman halka soykırım uyguladıkları; para, eşya, mal ve hayvanlarını gasbettiklerini anlatan arşiv belgesinin transkripsiyonlu metni.

6- Mehmed oğlu Yusuf nâmında bir başıbozuk, 7 Temmuz sâ'at 9 evvelde, Karakurt'dan gelip müsâdemeye bi'z-zât iştirâk ettiğini ifâde ve şu ma'lûmatı vermiştir:

a- Ermeniler bidâyetde Mescidli'ye gelip İslâmlardan at istemişler, onlar da vermeyince, Ermeniler geceleyin üç makineli tüfenk, iki top, iki yüz neferle gelip köye ateş açmışlardır. Müslümanlar silâha sarılıp civâr, köylere haber vermekle tarafeyn arasında müsâdeme başlamıştır. Gece müsâdemesinde İslâmlardan dört şehîd ve dört mecrûh vardır.

b-Ermeniler aynı zamanda Gülyantepe karyesine hücûm ile rast geldikleri on Kürdü şehîd etmişler.

7- Hudûd hâricine, el-ân devâm eden top seslerini anlamak ve cereyân-ı hâlden esâslı ma'lûmat edinmek için adamlar gönderilmiş olduğu ve İslâm köylerine yapılan tecâvüz ve katlden İngiliz mümessiline de ma'lûmât verildiği ma'rûzdur.

Kâzım Karabekir

Onbeşinci Kolordu
Müsvedde Varakasıdır
Şu'be Numarası: 1

3. Ordu Müfettişliğine

En son gelen raporlara nazaran:

1- Ermeniler ahâl-i İslâmiyyeyi katle devâm etmektedirler. Kurudere'yi basarak kadın ve erkek 8 kişi katletdikden sonra birisi gelin ve birisi kız olmak üzere 35 kişi ile 440 mevâşfıyı alıp gitmişlerdir. Diğer köylere Ermeniler asker sevketmekte imişler.

Bundan başka 4 Temmuz'da Akçakala'ya tâbi' dört karyeyi basarak birinin ahâlîsini kâmilen, diğerlerinden altmışar adam götürüp katletmişlerdir. Bu müsâdemelerinde Ermeniler; top, makineli tüfenk dahi isti'mâl etmişlerdir.

2- 7/8 Temmuz'da Pasin Karakilisesi'ne gelen bir İslâm, Karakurt civârında Ermeniler ve Kürdler arasında vukû'a gelen müsâdemeyi bi'z-zât gördüğünü ifâde etmiş olduğu ma'rûzdur.

Kâzım Karabekir

Къ положенію въ завоеванныхъ областяхъ Турціи.

Еще въ январь мѣсяцѣ тифлисскій мусульманскій комитетъ обратился къ армянскому національному совѣту со слѣдующимъ отношеніемъ:

Въ тифлисскій мусульманскій комитетъ за послѣднее время стали часто поступать тревожныя вѣсти изъ областей завоеванной Турціи, о насильяхъ и притѣсненіяхъ, коимъ подвергаются мирные жители мусульмане со стороны вооруженныхъ армянскихъ частей.

На послѣднихъ же засѣданіяхъ комитета специально пріѣхавшія делегации изъ Эрзинджана, Эрзерума и Баязета сдѣлали подробный докладъ о томъ крайне тяжеломъ положеніи, въ которомъ находятся жители-мусульмане названныхъ мѣстъ послѣ ухода русскихъ войскъ и возвращенія армянскихъ частей. Убийства, грабежи и насилия надъ мирными мусульманами, по словамъ делегатовъ, стали обычными явленіями; послѣдніе остатки обнищавшаго и голодающаго населенія отбираются подъ видомъ военной необходимости, населеніе же не смѣетъ возражать, оно—терроризовано.

Всѣ эти ненормальныя условія, къ сожалѣнію, получаютъ подтвержденіе, какъ со стороны официальныхъ представителей мусульманскихъ организаций въ завоеванной Турціи, такъ и многочисленныхъ нейтральныхъ лицъ, пріѣзжающихъ съ фронта.

Разумѣется, мусульмане Закавказья, въ частности мусульмане представляемой комитетомъ Тифлисской губерніи, очень обезпокоены судьбой голодающихъ и беззащитныхъ мусульманъ въ занятыхъ областяхъ Турціи, которыхъ уже четвертый годъ истребляютъ, разоряютъ и чинятъ имъ всевозможныя совершавші русскія войска, хотя, насилия. До сихъ поръ эти безчестія, правда, отдѣльныя лица или группы выдѣлялись изъ числа усердіемъ, а потому мусульмане Закавказья примирялись съ этимъ, какъ съ неизбежнымъ зломъ, тѣмъ болѣе, что, къ чести русскаго солдата, на ряду съ этими печальными фактами встрѣчались и очень отрадные явленія, когда русскіе солдаты кормили дѣвору и старцевъ и спасали имъ жизнь.

Но вѣсть, съ образованіемъ национальныхъ воинскихъ частей, это приобрѣтаетъ совершенно иной характеръ, и прежнее положеніе терпямо быть не можетъ. Теперь уже каждый отдѣльный случай, массы воспринимаютъ и трактуютъ съ точки зрѣнія национальной, что очень осложняетъ вопросъ.

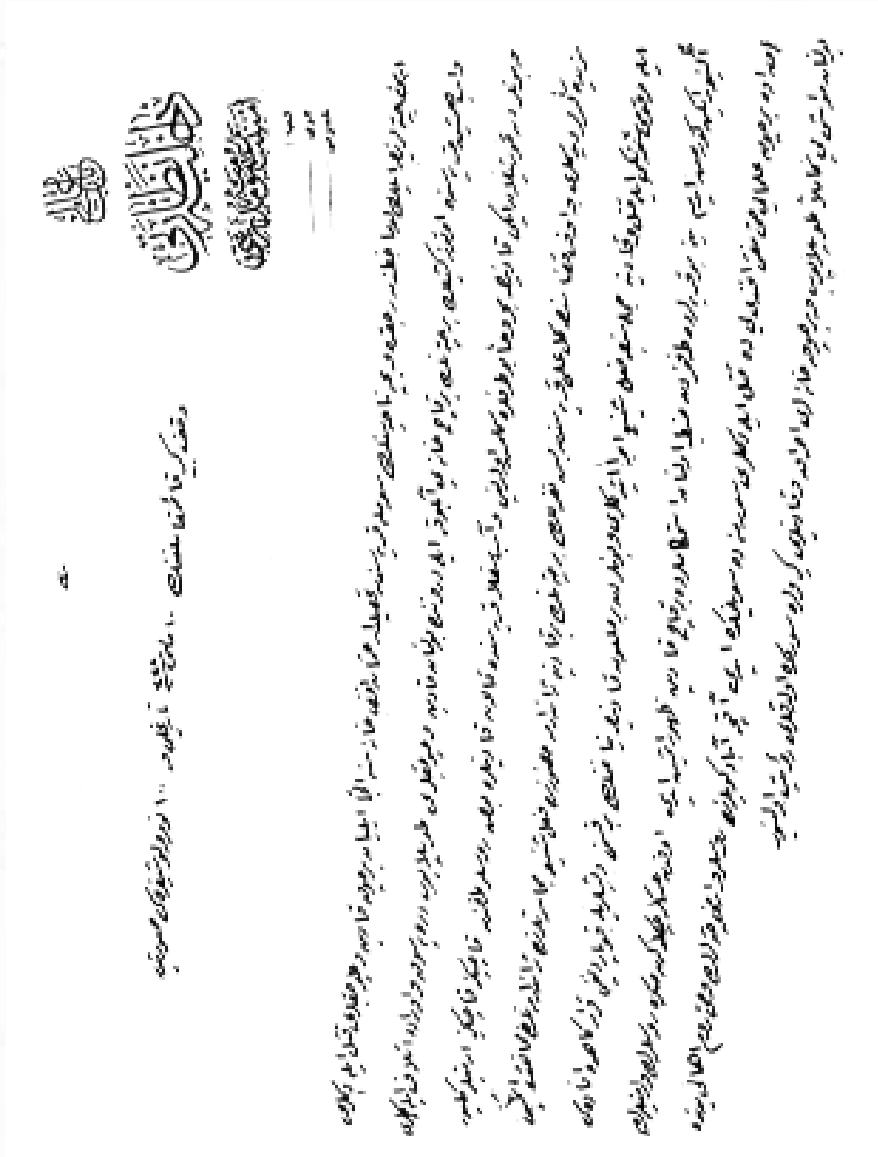
Принимая все это во вниманіе, тифлисскій мусульманскій комитетъ обращается съ просьбой къ армянскому национальному совѣту сдѣлать всѣ надлежащія распоряженія и принять всѣ мѣры къ тому, чтобы мирное мусульманское населеніе въ завоеванныхъ областяхъ Турціи не терпѣло ущерба и не подвергалось насилиямъ со стороны армянскихъ воинскихъ частей.

Тифлисскій мусульманскій комитетъ питаетъ полную увѣренность въ то, что когда мы уже стоимъ въ предверіи заключенія мира съ Турціей, когда раскрытоя великой русской революціей национальности собираются жить новой, свободной жизнью, когда у насъ, въ Закавказьѣ кладется фундаментъ совмѣстной, созидательной работы на благо трудящихся массъ всѣхъ народностей, армянскій национальный совѣтъ приметъ всѣ мѣры къ тому, чтобы устранить всѣ ненормальныя явленія и недоразумѣнія въ предѣлахъ завоеванной Турціи, которая мѣшаетъ огромной, но благодарной работѣ лучшихъ людей демократіи, влекутъ пагубныя послѣдствія тамъ, на мѣстахъ, и отражаются на взаимоотношеніяхъ обѣихъ націй здѣсь, въ Закавказьѣ.

Редакторъ
[Исметъ-Бинакъ Газетесинде]

Ek-12

Ermeniler'in Erzurum, Erzincan ve Beyazıt bölgesinde savunmasız Türk halkına mezâlim ve soykırım yaptıkları hakkında, 20 Mart 1918 tarihli Kaspi (Hazar) gazetesinde yayımlanan yazı.

Ek-13

(Tamamı 28 sayfa olan orijinal belgenin,
örnek olmak üzere ilk sayfasına yer verilmiştir.)
Ermeni çetelerin, Ruslar'la birlikte Trabzon ve Van bölgesinde halka mezâlim yaptıkları dâir.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Vakf-ı Kebîr Kâ'im-i makâmılgı'nın 10 Mayıs sene [1]332 târîhli ve 100 numaralı şifresi sûtetidir.

Ermeni çetelerinin ilk Loma hattından ric'atde Viçe nâhiyesinin Sümela karyesinden Tahsildâr Osman Efendi hânesine ilticâ eyleyen birçok kadın ve çocukları katleydikleri ve Âb-ı Hemşîn karyesinde otuz kişilik bir çetenin bir kaç hâneyi abluka ile derûnunda bulunan kadın ve çocukları toplayıp dereye sevk ve orada itlâf eyledikleri ve bunlardan kurtulan iki kadının mecrûhen bu taraflara gelmiş olduğu ve Âb-ı Süflâ karyesinde kalan kadınlara bazı Ruslar tarafından "Kaçınız! Kaçınız! Ermeniler geliyor. Sizi de keserler" dedikleri ve Of kazâsının Kelali karyesinden beş neferlik bir çetenin, bir kadına jandarma huzûrunda fi'l-i şenî'a mücâseretlerinde jandarmanın mümâna'at etmesi ile merkûmu süngü ile katl ve kadına cümlesinin fi'l-i şenî' icrâ etdikleri ve bunlardan bir mel'ûn, kadının yanağının bir kısmını dişleriyle kopardığını karârgâhda ifâdesi alınıyor iken görmüş idim. Yine bu karyelerde tarafımızdan zabtolunan istihkâmlarda bir kaç kadın zuhûr etmiş idi. Of'dan asker çekildikten sonra Rusların ve Ermenilerin orada birçok ulemâyı hatta müffî efendiyi de katleyledikleri Sürmene'de söylenmekte idi. Akçaâbad köylerinde Ruslar ve Ermeni çetelerinin ve hatta Rum ahâlî yedinde bulunan mevâşîyi kâmilen toplayıp ve birçok hâneleri ihrâk ve kadınları gerilere sürmekte oldukları rü'yet olunuyor.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Sûret

Seferberliğin ibtidâ-yı i'lânında harîs-i meşrûtiyyet olduklarının beyânıyla hâdim-i vatan şeklinde ca'li hareketleri Avrupaca da mukayyed olan Ermeniler, kısmen Van Jandarma Alayı'na alınmışlardır. Bunlardan Nalbantyan Nersis zâbıtta me'mûru sıfatıyla ma'iyetlerinde Marotyan Marot ve Bodpodyan Mortad ve Koclu, eşkiyâ-yı meşhûreden David dahi merkûmun ma'iyetine verilmişdi. Bir aralık harbin cereyânını dinlemekde te'ennî gösterdiler. Rusların Sarây kazâsını istîlâdan ve oradan tekrâr ric'atden sonra buldukları noktalar harîminde

Ek-13

Trabzon, Van ve Diyarbakır'da savunmasız halka mezâlim ve soykırım yapıldığını gösteren belgenin tamamının transkripsiyonlu metni.

Ermenilerin kıyâmlarına mu'âvenet ve zâhiren müzâherete ibtidâr ettikleri görülünce, jandarmadan terhîs olundular. Evvelce bunlara büyük çapdaki tüfenklerin turnakları kâmilen çıkarıldıkları hâlde teslim alındı. Bu turnaklar Müslim başıbozuklardan Abdülhakem ve Yunus ustalara yapıldığı gayr-i münker vukû'âtlardandır. Binâ'en-aleyh Rus kıta'âtının Van hudûdunu hükûmetden gördükleri pederâne ve nüvâziş-kârâne âtifete karşı fırsatı ganîmet bildikleri ve Rusyalılara olan mu'âvenet zamanı[nı]n hulûl ettiği hülyâlarına ittibâ'an yaptıkları cinâyetin, ihânetin yüzde bir cüz'üne â'id olup mukaddemâ Erzurum'da Üçüncü Ordu Kumandanlığı ve Diyarbakir'de Otuzüçüncü Fırka Vekâleti'nden yazılan listenin sûreti de merbûtdur.

Vaktâki Ruslar hudûd-ı Osmaniyye'ye birâz pâ-y-endâz oldular. Ermenilerin artık hâb-ı râhatları kesildi. Akurâne Müslüman köylerine ve yolculara ve postaları durdurmağa kıyâm ve tekâlif-i harbiyyeyi red ile berâber Müslüman köylerinden celbedilen erzâkın da memergâhlarını sed ve birçok yolcuyu katl ve hareket-i bâğıyyelerinde hod-gâm oldular.

Tenkîllerine ve itâ'at-i mutlakadan inhirâf edilmemesi rü'esâ-yı hükûmetle beldenin Müslim eşrâfından mürekkeb bir hey'etle tebliğ ve seviye-i uhuvveti temdîd husûsları tefhim olunduğuna cevâben Terzi Başyan Avadis Efendi'nin ifâdesinde; "Ne yapalım, [1]312 senesi iğtişâşında ebeveyni telef olanların çocuklarına söz anlamıyor ve durdurulamayacaktır." demesi ve komite rü'esâsından bulunan Aram ve İşhan'ın telkînât-ı aleniyyesiyle kıyâm tâm alevlendi. Şatak kazâsı bu şitâbdan bir mâh akdem hükûmeti taht-ı tazyîka aldı. Gönderilen milis kuvvetleri kazâ merkezine duhûle imkân bulamadı.

Şatak kal'asında metrûk bir aded kâr-ı kadîm balyemez topu âdi demir mermiyle milislere atıldı. Me'mûründen bir kısmı gecenin birinde kaçabildiler ise de suları geçemeyen birçok ma'sûmları nehir mahlûkuna gıda ve bu uğurda fedâ olup gittiler.

1- Rus çetesinin 7 Kanûn-ı Sâni sene [1]330 tarihinde Mahmûdî kazâsından Erçek nâhiyesi merkezine kadar ileriledikten ve oradan tekrâr ric'at ettikten sonra esnâ-yı ric'atlerindeki vukû'ât, âtiyyü'l-arz fecâyî'i mutazammındır.

2- **Mirgehî karyesinde Molla Hasan nâm karye muhtârının bayrak çekerek vâki' olan istîmânı işgâ ve kavâ'id-i harbiyyeye istinâd edilerek yirmi yedi erkek ve 12 kadın ve 18 çocuk ki, cem'an 57 nüfûs zebh-i hayvânî misillü tîğ-ı zülme alınarak şehîd edildikleri bizzât görüldü. Kız ve gelinlerin de götürüldükleri tahkîk kılındı.**

3- **Çarıksız karyesinde bir çocuk dahi kuzu misillü kızartılarak bir süngü üzerinde bir direğe rabtedildiği jandarma Reşid tarafından bir hânede bulunarak huzzâra irâ'e edildi.**

4- Kazâ-yı mezkûra muzâf Ahurik ve Avzerik karyeleri arasında maktûl dört kişinin elleri karınlarına sokulmuş mesâneleri ağızlarına bırakılmış bir hâlde bırakıldıkları da görüldü.

5- Kezâ Kavlik'de yedi yaşında Fâtıma ve dokuz yaşlarında Gûfaz nâm-larında iki sabiyyenin ön ve arkadan birçok fi'l icrâ ve bu yüzden ayağa kalkamayarak âfâkı titretecek bir figân içinde ve fotoğrafleri medeniyet hâdimleriyle vahşeti ref'e me'mûr olmak üzere ortaya atılanların enzâr-ı medeniyetlerine muhtâc-ı irâ'e bir hâlde idiler. Bu karyede Alo nâmında ve yetmiş yaşını mütecâviz bir şahıs dahi katledilip mesânesi ağzına sokulamadığı anlaşılacak çene kemikleri süngülerle kırıldıktan sonra vaz' edildiği de harb orduları beyninde şâyân-ı istiğrâb ahvâldendir.

6- Bu kâzanın Astuci karyesinde Kemo nâmında bir şahsın da Zeliha nâmındaki â'ilesinin altı aylık kız çocuğu da, kadıncağz tandırda ekmek pişirdiği sırada tesâdüf eden düşman efrâdı tarafından çocuğu kuzu misillü tandıra atılıp vâlidesinin gözü önünde kızartılmış olduktan sonra bunun yenmesi mezbûre kadına vâki' olan teklif-i cebrin nefîcesine muvâfakatı olmadığından, kadının sağ bacağı tandırda ihrâk edilmiş ve bu sâ'ik-i vahşetle hâlet-i nez'de bulunduğu bi'z-zât görüldü. Bunun Ruslara mülhak Ermeni efrâdı tarafından yapıldığına cezm-i kavî hâsıl olmuş ise de mâdemki kuvvet Rus kıta'âtıdır, mes'ûliyeti de harb efrâdı nâmını alan o kıt'aya münhasırdır. Bu karyenin diğer çocukları tezek yığınları içinde bırakılarak ihrâk olundukları da, bazılarının tamamen mahvolamayan na'slarından anlaşılmalıdır. Hükûmet konağı kâmilen ihrâk olunmuşdu. Kışlanın da bir kısmı yanmış iken ateşi askerimizi taraflarından itfâ olundu.

7- Kazânın Heretil karyesinde Hacı Osman nâmında birini katl, üç nüfûs kızları ve iki gelinine hâric-i tahammül şenî' şekâvetin icrâsı ile müte'essir olan bu zavallılar bi't-tab' terk-i hayat etdiler. Kazâ-yı mezkûrdan Rusların istîlâ ettikleri karyelerin inde't-tahmîn iki bine karîb etfâl ve nisvânın şehîd edildikleri ve genç kız ve gelinlerin de götürüldükleri vâzihan sâbitdir. Bununla da iktifâ edilmeyip merkezi Kotur olan nâhiye halkından Gülbeyaz nâm, muhtârın on altı yaşlarındaki mahdûmuna bir kaç kişi tarafından fi'l-i şenî' yapıldığı gibi Müslim erkekler kâmilen bir samanlığa doldurulup üzerlerine nöbetçi bırakılmış ve bunların nisvâsına yirmi dört sâ'at ef'âl-i şenî'a-ı rezîleden sonra şehîd edilmişlerdir. Bezdikân karyesinde aynı cinâyet ve eser-i vahşetin icrâ olduğu da gayr-ı münker ahvâlden görünmüş ve bu esbâb-ı cinâ'iyye ve hilâf-ı harbiyyeden dolayı kazâ halkından kalanları mecbûr-ı hicret olmuş ve mezâhim-i râhiyye ilcâsiyle yüzde sekseni yollarda telef olup bitmiştir. Harbin düvel-i mu'azzama taraflarından vukû'una ve istîlâya uğrayan bilâd ahâlîsinin her türlü ta'arruzdan masûn olacakları ve öteden beri kava'id-i düvelliye ve harbiyyenin bu merkezde temâdi edeceğine i'timâd

eden Van ve mülhakâtından hicret edemeyerek Rusların ikinci istilâlarında vukû'a getirildikleri ve mu'ahharan kıta'ât-ı Osmanıyye Van'a duhûllerinde bâzı harâbeliklerde ve dağlarda gizlenenlerden kurtulanların ifâdesi ve gerekse bi'z-zât müşâhade edilen ef'âl-i cinâ'iyyenin tafsîlâtı.

8- Van'ın Halılağa mahallesinden Van Muhâsebe Mümeyyiz-i sâbıkı Hasan Efendi ve halîlesi ve kerîmesi ve birâderi mekteb mu'allimlerinden Hüseyin Efendi ve halîlesi ve dört nefer sabîleri katledilmiş ve mûmâ-ileyh Hasan Efendi'nin kerîmesine icrâ edilen rezîlâne şenâ'at, kavâ'id-i harbiyyeye karşı olanca ma'nasıyla denâ'etdir. Hele muhâsebe me'mûrluğundan müttekâ'id Beşir oğlu Derviş Efendi'nin ve halîlesinin ve eniştesi a'mâ Hayri ve zevcesinin gözleri önünde Hayriye nâmında ve Şâdiye nâmlarındaki iki bâkireye yapılan vahşî ve kasdî şenî'in tafsîlâtını vermek değil insân, ağaçdan olan kalem de yazmaktan hayâ eder. Bunlardan birisi bu şenî-i rezîleden mûte'essir olduğundan Van Vâlisi Cevdet Bey tarafından Vastan kazâsı merkezine sevk edilen bir kaç kadın miyânından iken terk-i hayat etmesi Rus târîhlerini yaldızlayacak evsâfdandır! Sâ'atlerce devam eden bu şenî' şekâvetden sonra, ebeveynleri de zebhe uğramışlardır.

9- Mahalle-i mezkûrdan Nalçacı oğlu Edhem ve harbde bulunan üç kardaşın on beş nüfûs neferi esîr-i harb olacak iken nâ'il-i şimşîr-i gadr oldukları gibi Şatak Sandık Emîni Vehbi Bey'in zevcesi, peder ve vâlidesi ve amcası Yusuf Bey, kavânî-i harbiyyeden gözledikleri mahzûziyyet-i insâniye meydânda hûn-ı nâhakları Rusyalıların târîhini tezyîd eden mürekkeblere karışmıştır.

10- Mahalle-i mezkûre ahâlîsinden olup her devletin mevzû' kanunlarında ta'addiyât-ı cismâniyyeden masûn ve kavâ'id-i kanûniyyede mevki'-i ihtirâmları bulunan doksan yaşında mahalle imâmı İsa Efendi ve yetmiş yaşlarında mu'allimlikden müttekâ'id Râsih Efendi ve Hayrâtiye İmâmı Hoca Hacı Derviş Efendi birer eşeğe bindirilmiş ve birkaç gün sokaklarda gezdirilmekle teşhîr edilmiş. Sakalları traş ve çirkâbla telvîs olunduktan sonra vucûdları tadrîcen şerhalanmak şartıyla şehîd edilmişlerdir. Mumâ-ileyh Râsih Hoca'nın altmış yaşındaki zevcesine yapılan fi'l-i şenî' ve âlet-i ta'zîbiyye ile vaki' eser-i tazyikle seyelân-ı demden Bitlis'de terk-i hayat ettiği kavânî-i umûmiyye huzûruna irâ'e edilecek mesâ'ildendir. Mahalle-i mezkûrdan Sefil Kavas oğullarından Hurşid ve birâderi Kâmil'in on iki nüfûs â'ilelerinden üç yolda mahkûmiyet karârını verenlerin târîh-i medeniyyelerine bir kat daha mülkiyyeden gözleri a'mâ Halil Efendi'nin ve muhâsebe ketebesinden mahdûmu Sıdkı Efendi ve â'ilesi ve tahsildâr olup seferberlikden biraz akdem sokaktan geçerken keyfe me't-tefak cerhedilen Hacı Efendinin genç bir zevcesi, ikisi erkek, üçü inâs beş çocuğu, akrabasından Cebeci oğlu Hacı Yakub Ağa'nın hânesinde hûn-ı ma'sûmları i'dâm karârını verenlerin adâlet-i kanûniyyeleri bi't-

tab' tabakât-ı âliyyeye irtikâ eylemiş bulunacaktır.

Keremzâde Hidayet Efendi'nin yetmiş yaşlarında halîlesine, kavânin-i vahşiyeye imtisâlen Şamran mahallesinde ve Mehmed Bey'in hânesinde, bilâ-te'eddüb icrâ-yı fi'l-i şenî'den sonra iki yüz kadın ve çocuk miyânında ve şakî şarkılarıyla na's-ı ma'sûmları şak ve şerhâlanmışlardır. Ve hasta yatan Mülûzım İzzet ve Cerrah Mehmed efendiler bu adâletin kurbânı olup gitmişlerdir.

11- Van'ın Mehmedbey mahallesinde Sa'dullah'ın kızı ve Cemâl'in de zevcesi Seher ve biri beş, biri yedi yaşlarında çocukları, vâlidesinin elinden alınarak kama ile parçalandı. Kör Hamza oğlu Abbas'ın zevcesi, üç kerîmesi doğranmış. Hali Çavuş'un Âyişe ismindeki hemşiresi dayak altında ezilmiş, seksen yaşlarında Câbî Hacı Abdullah Efendi ve halîlesinin taş ile kafalarının ezildiği bi'z-zât görülmüşdür.

12- Şabane mahallesinden hasta yatan mütekâ'id Mülâzım Addurrahman Efendi odasından dışarıya çıkarılarak bidâyeten suratına teşerşür icrâ ve hayli döğüldükten sonra öldürülmüş olduğu bi'z-zât na'sından anlaşılmiş ve komşuluğundan kurtulabilenlerin şehâdetleriyle sâbit olmuş ve tüccârdan Hacı Ömer Efendi Ermenilerden iki hizmetkârının mu'âvenetlerine ve Rusya'nın düveli mu'azzamadan olduğuna i'timâd ederek kaçmamış, Rusların istilâsında parası alındıktan sonra ârzûları vechile rûh-ı pâki cesedinden ayrılmış. Topçuoğlu mahallesinin sâbık muhtârı Bekir Efendi'nin on iki yaşında yeğeni Zâhire fi'l-i şenî'in te'sîriyle mahalle-i mezkûrdan Sohbetöğlü mahallesine gelinceye kadar bu on beş dakikalık mesâfede terk-i hayat edip Rusların tekrâr Van'a avdet ve ta'kîblerine binâ'en defni kâbil görülemediğinden bir duvârın altına uzatılarak duvârı mezbûre-i ma'sûmenin üzerine yıkılmak sûretiyle tedfîni yapılmıştır.

13- Hâfîzefendi mahallesinden İsmâil vâlidesi Güleş, Mahmud'un hemşiresi Âdile ve Menkelüz oğlu Bayram ve Kasab Abbas katledilerek Abbas'ın hüsnâ kerîmesi Fikriye, diğeri Şâdiye de Ruslar tarafından götürülmüşdür ki, isbâtı sehlü't-tahkîk mümkündür. Eminpaşa mahallesinde Gardiyan Ali ve iki hafidi ve halîlesi ve gelini ve kanun hizmetinde bulunan Bayram'ın Mustafa isminde ve yedi yaşında mahdûmu, Seyyid Çavuş'un mahdûmu, Mustafa'nın iki erkek çocuğu ve halîlesi, Hacı Kaya oğlu İbrâhim Çavuş'un genç halîlesi Feride dahi arsa-i vahşetide hisse-i nasîbelerini almışlardır.

14- Van'ın Abbasağa mahallesinde mütekâ'id mukîm Alay Kâtibi Mehmed Ali Efendi kendisinin bağçesine çıkarılarak bidâyeten parasının alındığı ve sonra kendisi de bir ağaca bağlanıp yirmiye mütecâviz mermi vurulduktan sonra bu bîçârenin seksen yaşındaki hemşiresi ve kendi halîlesi de can acısıyla mûmâ-ileyhe koşar iken bunların ikisi de kama ile parçalandıklarını gören ve zevcesiyle erkek çocuğu şehîd edilen kadının şehâdeti ve bunların düşdüğü yerde kalan na'slarıyla görülmüş ve bunun komşusu sobacı esnâfindan Necib Efendi ve

halîlesi aynı şekâvete giriftâr olmuştur.

15- Van'ın Selimbey mahallesi ahâlîsinden olup “Rusyalılar düvel-i mu‘azza-madandır, girdikleri mahallerde bi’t-tab‘ kavâ‘id-i harbiyyeyi muhâfaza ederler” diye âsûde bulunanlardan Süvar oğlu Hâlid ve Ziya ve Rıza ve birâderi Fâik, Çevik oğlu Hoca Mehmed Efendi elliyi mütecâviz komşularıyla büyük bir hânedâ intizâr-ı adâletde iken Ruslarla müşterek Van Ermenilerinden Panos’un delâletiyle o civârı dolaşan müfreze vâki‘ olan istîmânda; erkekler ve kadın, çocuklar toplatılmış. Erkekler ve erkek çocuklar bir dizi olmak üzere dizilmiş ve kadınlardan ise yaramayanları ve kız çocukları da bu erkeklerin önüne sıra edilmiş, Panos’un “arş” kumandasıyla erkeklere ateş edilmiş. Ölmeyen erkekler boğazlanmış ve bu mahallenin telefâtı üç yüzü mütecâviz bulunmuştur. Mûmâ-ileyh Hoca Mehmed Efendi’nin halîlesi tarafından ihtifâ edilen iki erkek çocuğuyla sâ‘ir mahalde yakalanarak Amerika mü’essesesindeki Rus kumandanlığına götürülüyorken Senemke câddesinde Hacı Ziya Bey’in hânesindeki kuyuya atılmış ve Cevdet Bey’in Van’a duhûlünde kendisini ihtifâ eden kadın getirilmiş ve ifâdesi alındıkda aynı mes’eleyi tasvîr eylemiştir.

16- Tebrizkapısı mahallesinden kendisi harbde bulunan Sâlih ve â‘ilesi Fâtıma ve beş yaşından on yaşına kadar dört nefer kerîmesi ve birâderinin ve hemşîresinin on yedi nüfûs külfetleri kanarada tevzî‘ edilen lahm misillü bidâyeten sağ olarak çengellere takılmış olduktan sonra kama ile doğranmış bunların vâlideleri bu kanaranın altından geçirilip saçları bu ma’sûmun kanlarıyla boyadılmış oldukda kadınlar salverilmişlerdir. Kadınlar el-yevm Diyarbekir’de 198 numaralı hânedâ mukîme bulunuyorlar ve kezâ mahalle-i mezkûrda Sâlih hemşîresi Mahbûb ve üç oğlu, iki kız ve Câmî‘-i Kebîr mahalleli Kâsım’ın â‘ilesi Âyişe ve iki çocuğu katledilmiş ve fakat bidâyeten çocuklar boğazlanmış, kanlarını vâlidelerinin içmeleri vahşetleri tazyîk edildikten sonra mezbûretân dahi tîğ-ı gadre uğramışlardır.

17- Van’ın tahliye edildiği esnâda, sefînelere irkâb edilenlerden beşi fırtına dolayısıyla Erciş, Âdilcevaz kazâları civârına çıkabilmiş ve geceyi orada geçirmek isteyen be sefînelere Ermeni efrâdı tarafından vehleten abluka edilerek kurşunla sefînede dört yüze karîb nüfûsu itlâf ve bir çoğu denize atılmış ve bu miyânda muhâsebe ketebesinden Siirdlizâde Tefvik Efendi ve â‘ilesi ve birçok zâbıta familyası da dâhildâr-ı hilâf-ı beşeriyet olan bu vukû‘ât-ı elfîmeden kurtulan Polis Hâşim ve Celâl efendilerin ve bir iki ahâlînin ifâdeleriyle sâbit olmağla berâber Âdilcevaz Kâ‘im-i makâmlığı’nce da mukayyed vukû‘ât-ı vahşiyeydendir.

18- Van’da müste‘ciren kalan Alay Kâtibi Sivaslı Hasan Fahrî Efendi’nin halîlesi olup ahîren Rusların ric‘atleri esnâda çıkarılan kadın, bidâyeten Ermeni Kavas Miko tarafından ve Amerika mü’essesesinde iken gûyâ berây-ı insâniyyet

hânesine götürmüş ve bu kadına da zevcesi katledilen ve Tüfenkçi Dursun Ustanın vâlidesi de birlikde olarak gitmişler ve gitdikten sonra.... yaparak ma'îşetinizi temin edeceğim diyerek elli lirasını almış ve on gün kadar kaldıktan sonra Osmanlı askerinin Van'a duhûl edeceğini işidince kaçar iken, merkûm Miko diğer şakîlerden birkaç kişiyi tahrîk ederek her iki kadının olancaları ellerinden alınmış ve alay kâtibin[in] iki çocuğu da öldürülerek savuşup gitdikleri kadınların ifâdeleriyle sâbitdir.

19- Üç yüz nüfûzdan ibâret bulunan Şeyhayne karyesi ahâlîsi Van'a hicret ederler iken İskele ve Kalacık karyesinin Ermenileri bunları yoldan çevirmiş, Zive karyesine ilticâya mecbûr tutmuş. İki yüz nüfûslu Zive karyesinde genç nisvân tefrîk edilmiş, erkekleri bi't-tamam katlolunmuş. İhtiyâre kadınlar ile sibyanı da bir câmi'e doldurmuşlar, sonra da mezkûr câmi'i ihrâk eylemişlerdir. İhrâk içinde kendisini bir takrîb kurtarabilen ve el-yevm ber-hayat kalan Kürd İbrâhim ve Şükrü'nün oğlu Mustafa ve diğer Reşid'in oğlu Hakkı'nın ifâdesiyle ve ahâlînin hâlâ çıkmamalarından sâbitdir.

20- Meşhûr ziyâretgâh-ı Müslimînden bulunan Mollakâsım karyeli ehl-i servetden ve yetmiş yaşlarında Feyzi Ağa'nın kafası zevcesinin kucağına verildikten sonra kesilmiş dokuz yaşlarında mahdûmu Sabri ve gelini Huriye dahi merkez-i vilâyete getirilmiş, Feyzi Ağa'nın parası bulunmak ve irâ'e edilmek üzere bu zavallılar be-tekrâr karyeye götürülmüş, paranın mahall-i ihtifâsı bulunmuş ve alınmış olduktan sonra katledilmişlerdir. Tekyenin Zâviyedârı Şeyh Mehmed Şâkir ve mahdûmu Ziya ve bu Ziya'nın mahdûmu Sadullah ve kerîmesi Zeyneb ve Muhabbet, Saadet, Fâhire ve Fahriye, vâlideleri Mevhibe ile büyük vâlideleri Fâtıma, diğer üveği kızı Zehra'nın sûret-i fecî'ada katledildikleri gibi bu şeyhin kardaşlarının hânelerinde sağır ve kebîr olarak yetmiş nüfûsa karîb mahvedilmişlerdir. Gelinlerden Van'a götürdükleri Zâhide ve Fâtıma, Mermid çayı köprüsünden geçer iken kendilerini suya atmışlardır. Bu hâli re'yü-l ayn gören Salih oğlu Şerif'in zevcesi Mahi Hanım, mahfiyyen Van'a kaçarken dostlarından Mermid karyeli Hamparsom'un hânesin[d]e üç çocukla altı gün kalmış ve orada bu bahs Hamparsom tarafından tekrâr edilmiş ve mezbûre üç çocuğuyla Hamparsom tarafından bir sâ'at kadar yola vurulmuş. Hamparsom dönmüş. Kadıncağız çocuklarıyla İskele karyesi Ermenileri tarafından yakalanmış. Çocuklar vahşî bıçakların vâsıl-ı cinânı olmuş kurtulmuş. Kadın bir mâh kadar Ermenilerin ahûrunda çalışdırılmış, bu esnâda Tatvan cihetine sefine gideceğini işitmiş.

Gece iskeleye gitmiş. Gemicinin birine çok yalvarmak sûretiyle dokuz mecdiye vermiş. Oradan sefine hareket etmiş. Sath-ı bahrde kadın sıkışdırılmış. Bu köyün zenginlerinin para mahallerinin irâ'esi yolunda tehdîd ve tevehhüm olunmuş. Oradan tekrâr Mollakâsım karyesine çıkarılmış. Bir şey bulamayınca

sefineye dönmüş. Kadın Âdilcevas civârına çıkarılmış. Oradan da Zilan cihaz-
lerindeki Kürdlere karışarak gelmiş ve aynı vukû'âtı şerh ve ta'dâd eylemiştir.
Bu hâl, bu karyeye ikişer sâ'at mesâfede Amik ve Ayans karyelerinde de vukû'a
gelmiştir ki, bin beş yüze karîb nüfûslarından kurtulup gelen köyün imâmı Molla
Yusuf ve mahdûmu Said ve muhtârı Cafer'in ifâdeleriyle sabît ve vâki'dir. Ve
nâhiye-i mezkûrun Bağdaşan ve Karaağaç karyelerine aynı hakâretler ve itlâflar
olduktan başka da yirmi yaşlarında ve daha aşağı on yedi kızcağızlar da Rusya'ya
götürülmüş olduğu muhakkaktır.

21- Timar nâhiyesi bi't-tamam Erçek ve Havasor nâhiyelerinin yüzde yetmiş
katledilmiş ve Mendân karyesinde Erçekli şerrîn-i şerrî-i meşhûrun elde ettiği
kırk beş nüfûs, nişân hedefi ittihâz edilmek sûretiyle i'dâm edilmişlerdir. Erciş ve
Âdilcevas kazâları sekenesinin de yüzde ellisi tahlîs-i can edebilmiş ve Ercişli
olup insâniyet ve servetiyle birçok Ermeniye ihyâ ve tüccarlığa irtikâ eyleyen Hacı
Hasan Ağa günlerce Ermeniler tarafından işkence edildikten sonra, rûh-ı pâkine
hâtime verildiği şuhûd-ı adîde ile vâki'dir.

22- Halil Bey fırkasının Rusyalılar tarafından ta'kîbi esnâda Norduz kazâsının
Şahotu köprüsünden geçmekte bulunan Sarây ve Hoşab kazâsıyla birçok nevâhî
halkı ve Van ahâlîsinden Mamûretürreşad dâhilinde gitmeye gayr-ı muktedir
birçok nisvân ve sıbyân dâhil oldukları hâlde Kazaklar yetişerek kılınçla kama ile
itlâf ve suya dökülenlerin mikdârı kırk bini mütecâvizdir. Gevaş kazâsından ve
gerekse Vastan'dan Müküs kazâsından imrârı suhûlet bilen ahâlînin üç bini
mütecâviz nüfûsu da, ağır ve sağında Müküs komitesi tarafından bi't-tamam kat-
lolunmuşlardır. Dersa'âdet'de nüfûs sicillâtıyla sâbit olacağı üzere Van muhîtinin
zâyî'âtı yüz bine karîb düşeceği tahakkük eder. Hele Hakkârî'den çıkıp necât tarî-
ki arayan Mûsevi milletinden üç yüz nüfûsun Seyl karyesinde doğranarak duvâr
biçimi istif edildiklerini görenlerle isbât mümkündür.

23- Bütün câmi'ler tahrîb ve ihrâk edilmiş ve meşhûr Şeyh Abdurrahman
Baba makberi ve Şeyh Abdurrahman Baba tekyesi ve bütün Müslüman mahallâtı
da ma'an ihrâk olunmuş ve Van ve merkez muhît yangın görmüş tarlaya dönder-
ilmiştir. Eşcâr-ı müsmire ve gayr-ı müsmiresi kat' u kal' edilmiştir. Van
Hastahânesi'nden nakle imkân bulunamayan seksen kadar hasta efrâd, hasta
ebniyesinde ihrâk olunmuşlardır. Kıta'âtın Van'a duhûllerinde bidâyet-i hâdisede,
Katırcı mahallesinden ve Ermeniler taraflarından Peynirci Receb oğlu
Mahmud'un dört çocuğuyla halîlesi miyânında, Mülâzım Hüseyin Efendi'nin on
iki yaşlarındaki kerîmesi götürüldüğünü Ermeniler inkâr edemezler. Bu kız
kurşunla yaralı olduğu hâlde bilâ-terahhum hetk-i ırz irtikâb edilmiş ve kesret-i
tecâvüzden bî-tâb kalmış ve mülâzımın mukaddemâ hizmetçiliğinde bulunan bir
Ermeni tarafından saklanmış olduğu cihetle Vâlî Cevdet Bey tarafından Bitlis'e,
Bitlis'den de buraya getirilerek el-yevm mecrûhan mevcûddur. Van'dan
çıkarılmış kadınların müsâvî ve tafsîlâtı muğâyir-i âdâb görünen ızdırâb ilcâsıyla

yürümeğe muktedir olmadıklarını bilen zâbitân mevcûddur.

24- Askerin Van'a duhûlünü haber alan ve cebelerde ve gerekse Rusların nezâreti altında bulunan bir takım aşîret halkı ve bir kısım köylü ahâlî, Van alındı nazarıyla Van'a toplandılar. Rusların tekrâr avdetlerinde ve Osmanlı kıta'âtının ric'atlerinde Engil karyesiyle Vastan karyesi aralığında telef olanların yekûnu on bini tecâvüz ettiği ve nizâmiye kıta'âtından esîr alınanların da ahâlî miyânında katlolundukları gayr-ı münker vekâyi'dendir.

25- Van ahâlîsinden Otuzüçüncü Ahz-ı Asker Kalemi'ne mülhak Mülâzım-ı Evvel Şükrü Efendi'nin seksen yaşlarında ve Tayyar Efendi isminde amcası ihtiyâr zevcesinin muvâcehesinde ellerinden çivi ile kapıya çakılmış, ibtidâ burnu ve kulakları ve sonra da çenesi kesilmiş olduğu[nu] Yüzbaşı Hâlid Efendi ve rüfekâsı bi'z-zat görmüşlerdir. Zevcesi fecâyi'-i vahşiyede katlolunduğu müşâhede olunmuştur. Şenâyi'-i adîdene biri de Erciş Ahz-ı Asker re'îsi olup nasılsa çıkamayan Hikmet Efendi'nin kerîmesi cebren bir Ermeniye verilmiş ve davul zurna ile teşhîr edildikten sonra pederiyle Rusya'ya gönderilmiştir. Mezbûrenin zevci bulunan Gevar Telgraf Müdîri Hakkı Efendi ise el-yevm me'yûs ve bu hâlde tecennün eder bir hâldedir. Bayezid Hudûd Bölüğü Mülâzım-ı Evveli Abdullah Efendi'nin Bayezid'de kalan â'ilesi, beş me'mûr â'ilesiyle Rusya'ya götürülmüştür. Esîr-i harb olarak tanınmış ise büyük bir bahtiyârlıktır.

Fî 11 Mayıs sene [1]332

Van Sâbit Jandarma Alay Kumandanı
Ali [V]âsıf

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyeti

Polis Müdîriyeti'nin 14 Mayıs sene [1]332, 5675/81 müzekkiresi sûretidir.

Rus istîlâsına uğrayan havâlîde ilcâ-yı fakr u zarûretle hicret imkânını bulamayan ahâlî-i İslâmiyyeye karşı Rusların revâ gördükleri envâ'-i zulm ve ta'addîleri hakkında dâ'ireye bi'l-mürâca'a hikâye-i hâl eden kesânın sûret-i musaddakaları melfûf ifâdât-ı mazbûtalarına nazaran Of kazâsının Lazandoz karyesine giren birinci Rus askerî kâfilesini tarafından ahâlînin nüfûs ve isimleri ve hânelerinin mikdâr ve adedini tahrîr ve tecrîden ve alabildikleri eşyayı ahz ve naklinden bir gün sonra muvâsalat ve Ermeni çeteleriyle mahlût bulunan ikinci Rus kâfilesinin karye-i mezkûreden Dilsiz oğlu Ali Osman zevcesi Yâsemin nâm kadının enîn-i tazallum-kârîsine rağmen iffetini pâ-mâl eylediklerini gören ve harekât-ı vâkî'aları muhâlif-i vicdân ve insâniyyet olmakdan başka beşeriyet

nâmına bundan eşnâ' bir fi'l ve hareketin gayr-ı mutasavver olduğunu ihtâra cür'et eden zevci Ali Osman'ın süngü darbeleriyle kollarından cerh ve kalbleri hayat-ı ettikleri pek çok kadın ve erkeklerin nâmûsu ve canlarını dehşet-efzâ bir sûrette hetk ve heder edilmiş ve Sürmene eşrâfindan Fortunzâde Polad ve İsmâil Cibi oğlu Saadeddin efendilerin beyânâtında: Ruslar kazâ-yı mezkûrun Pervane karyesinden Suiçmez oğlu Bican Ağa'yı muvâcehesinde zevcesine fi'l şenî' icrâsından sonra katl u itlâf ve kazâ-yı mezkûrun Purnak, Zimlekova, Zilme-i Kebîr ve karyeleri ahâlîsinden zarûretleri hasebiyle çıkamayanları katli'âm ve Of kazâsının Alana [Alano] karyesinden ele geçirdikleri kadınları siperlerine götürerek tecâvüzât-ı vahşiyâneleri icrâ ve Polit[a] karyesinden Çakır oğlu Süleyman'ın zevcesi ırzına tasallut edildikten sonra i'dâm ve Sıva (?) karyesinden Tehî oğlu Emin ve kazâ tahsildârlarından Ali ve Zino [Zeno] karyeli Hacı Mustafa oğlu Mehmed ve Molla Mahmud oğlu asker Mahmud'un â'ilelerine ve Komanit karyeli Kemahcızâde Ahmed ve Kelali karyesinden Ali oğlu Mehmed ve Dayı oğlu Hüseyin Ağa ve efendilerin bâkire kerîmelerine tecâvüzât-ı iffet-şeknâne ve Sürmene kazâsının İnoztos [Linostaş] karyesinden Ömer oğlu Osman Efendi'yi katl ve zevcesine tasallut edilmiş ve şu harekât-ı bâğiyâne Rus askerlerinin iştirâkiyle berâber kısm-ı a'zamı kendilerinin ihmâlkâr nazarlari karşısında, Ermeni çeteleri tarafından icrâ olunduğu anlaşılmış ve Yomra nâhiyesinin Likne [Diğene] karyesinde Ta'yıncı oğlu Hâfız Abdurrahman bin Mehmed'in esnâ-yı hicretde kendisine mülâkî olan nâhiye-i mezkûrenin Karanlı karyeli kırk yaşlarında bir kadının ifâdesine atfen vâki' olan beyânâtı da dahi bunları istilâ eyleyen düşman askerleri rast geldikleri gençleri Ermeni çetelerine teslimen mahâll-i âhara sevk ve ihtiyârları ile ma'sûm çocukları süngüleriyle katl ve telef ve kadınları vahşiyâne tasallutlarına hedef eylediklerini ve hatta on kişi tarafından mezbûrenin dahi ırzına tecâvüz edilerek bî-tâb bir hâlde terketdikden sonra Karadu[k]sa karyesine kaçabildiği ve Rusların uğradıkları her yerde zulm ve şenâ'at kaçirtması hükmünü icrâ ve Ermeni çeteleriyle her zaman bu hûn-rîzâne harekâtın pîşdârı oldukları tebeyün etmiş olduğu ma'rûzdur.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Sûret

Rusların istilâsına ma'rûz kalan memleket ahâlî-i İslâmiyyesine karşı Rus askeri tarafından yapılan fecâyi' ve şenâ'at hakkında Sürmene kazâsı eşrâfindan Fortunzâde Polad ve İsmâil Cibizâde Saadeddin efendiler ber-vech-i âtî beyânâtında bulundular:

“Sürmene’nin Pervane karyesinde Suiçmez oğlu Bican Ağa’nın muvâcehesinde Rus askerlerinin zevcesine fi’l-i şeni’ icrâ etdikden sonra Bican Ağa’yı telef ve Sürmene’nin Purnak, Zimlekova, Zimle-i Sağır ve Kebîr karyeleri ahâlîsinden zarûret hasebiyle çıkamayanları katli’âm sûretiyle itlâf etdikleri gibi düşman askerleri taraflarından alınıp istihkâmlarına götürülen on beş kadar Of kazâsının Alana [Alano] karyeli kadınların ırzlarına ta’arruz ve bî-tâb bir hâlde istihkâmlarda terketdikleri Of’un Polit[a] karyesinde Çakır oğlu Süleyman Ağa’nın zevcesine fi’l-i şeni’ icrâ ve müte’âkiben Süleyman Ağa’yı katleydikleri ve kazâ-yı mezkûrun Sıva (?) karyesinde Telli oğlu Emin ve Of tahsildârlarından Ali Efendi â’ilesine ve Komanit karyeli Kemahcızâde Ahmed Ağa’nın bâkire kerîmesine ve Zino [Zeno] karyeli Hacı Mustafa oğlu Mehmed’in gelinine ve Molla Mahmut oğlu asker Mahmud’un â’ilesine ve Kelali karyesinden Ali oğlu Mehmed’in ve Dayı oğlu Hüseyin’in bâkire kerîmelerine envâ’-i şenâ’ati icrâ ve Sürmene’nin Linoztaş [Linostaş] karyesinden Ömer oğlu Osman Efendi’yi katl ve zevcesinin ırzına tasallut etdiklerini, bu â’ilelerden firâra muvaffak olan Emin Ağa ve Tahsildâr Ali Efendi, ve Kemahcızâde Ahmed Ağa’nın kerîme ve â’ilelerinin ağlayarak vâki’ olan ifâde ve beyânâtlarından ittilâ’ hâsıl ettiğimiz gibi isimleri ta’dâd olunan karyeler ahâlîsinden olup hicret münâsebetiyle tesâdüfî olarak görüşdüğümüz pek çok kimselerin ifâdelerinden anladık. Ma’amâfih gerek Rus askerlerinin ve gerek berâberlerindeki Ermeni çetelerinin istilâ eyledikleri mahalle ve karyelerde daha çok insâniyete yakışmayacak harekât ve e’âllerini işittik ise de isimleri ve karyeleri hâtırımızda kalmamıştır.” demekle mûmâ-ileyhim taraflarından ve tarafımızdan imzâ edildi.

Ahâlîden

Ahâlîden

Komiser Mu’âvini

Komiser Mu’âvini

Bâb-ı Âlî**Dâhiliye Nezâreti****Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti**

Sûret

Yomra’nın Like [Diğene] karyesinden Ta’yıncı oğlu kırk yaşlarında Hâfız Abdurrahman bin Mehmed Efendi dâ’ireye gelerek ber-vech-i ifâdâtda bulundu:

“Karadere’deki noktanın bozulması üzerine ma’a-â’ile ikâmet eylediğim hânedan hicret etmek mecbûriyetinde kaldım. Esnâ-yı râhda berâberimdeki sığır hayvanlarını ra’y etmek üzere bulunduğu sırada Yomra’nın Karanlı karyesinden tahmînen otuz beş-kırk yaşlarında bir kadın ağlayarak yanıma geldi. Karyelerinin düşman tarafından istilâ olunmasını müte’âkib düşmanın zarûret hasebiyle karyeden çıkamamış olan erkeklerden ihtiyârları tamamen katl ve gençleri toplayarak yanlarında bulunan Ermeni çetelerine teslîmen mahall-i âhara sevk ve ma’sûm

çocukları da süngüleriyle telef ettiği gibi gelin, kız ve kadınların ırzlarına tasallut ve envâ'-i şenâ'at icrâ eylediklerini ve hatta kendisinin de on kişi tarafından ırzına geçildiğini ve geceleyin hânesi civârındaki hendeklerden sürünmek sûretiyle henüz istîlâya ma'rûz kalmayan Kadaru[k]sa karyesine geçip canını kurtardığını hikâye eylediği gibi esnâ-yı râhda daha buna mümâsıl pek fecî' haberler işitdim." diye beyân-ı hâl etmekle işbu ifâdesi kendisine imzâ ve tarafımızdan dahi imzâ edildi.

Ahâliden Komiser Mu'âvini Komiser Mu'âvini

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiyye Müdfriyeti

Rus ve Ermenilerin gayr-i kâbil tahammül-sûz fecâyî'i

14 Teşrîn-i Evvel sene [1]330, harbin ilk safhalarında ve Rusların hudûd-ı Osmanî'yi geçtiği bir sıralarda Körmuson'dan Malazgird'e kadar müşâhedâtıma ma'tûf olan ahvâl ber-vech-i âtî îzâh olunur.

Ruslar tarafından istîlâya uğrayan mahaller ahâlî-i İslâmiyyesi hakkında Rus ve Ermeni çetelerinin yekdiğerine müsâbaka edercesine yaptıkları mezâlim öyle bir mezâlim ki, hamlini henüz vaz' etmemiş kadınlara karınlarından çocukları çıkarılmak bu hâle bâ'is Bayezidli Ermeni çete re'îsi Soron, Erzurum meb'ûs-ı sâbıkı Pasdırmacıyan karkin, başlarında bulunan bin iki yüz kadar Ermeni çete efrâdıyla İslâm köylerini dolaşiyor. Güzel kadınların nâmûsunu lekedâr etdikden sonra çirkin olanları gûnâ-gûn mezâlim ile öldürüyorlardı. Bu miyânda Kavak karyeli Keleş Ağa'nın gelini öldürüldükden başka, oğulları ve diğér â'ilesi kazığa çakılmak sûretiyle itlâf olunuyordu. 28 Nisan'da Malazgird'in sukûtunda, â'ilemle merkeze bir buçuk sâ'at mesâfede Yaramış nâmında bir Çerkes karyesinde bulunuyordum. Rusların ânî hücumu üzerine ne karye ahâlîsi ve ne de â'ilemi halâs etmek müyesser olmadı. Yalnız olarak Ahlat'a tâbi' Hulik nâmında bir Çerkes karyesine firâr edebildim. Âkıbeti orada intizâr ediyordum. 23 Mayıs târihinde bunlar da sukût etdi. Bu karye ahâlîsi kendilerini ve hayvânâtlarını kurtaramadılar. Yirmi-otuz bin lira râddesinde bulunan bu iki karyenin bi'l-umûm mevâşî ve eşya-yı beytiyyeleri götürüldükten sonra Ağcaviran karyesinden Musa ve Sadullah beylerle on nefer refiki elleri bağlanarak Malazgird'e sevk ve ifâdeleri alındıktan sonra Ermenilere teslim edildi. Gözleri oyulmak sûretiyle Kire denilen mahalde itlâf olundu. Şu fecâyî' ve mezâlimi müşâhede eden Yaramış karyeli Çerkes İlyas Bey'le diğér köy ahâlîsi fırsatdan istifâde bir firâr etmek yolunu arıyorlardıysa da emellerine muvaffak olamıyorlar. Hergün Ermeni ve Rusların mezâlimine ma'rûz kalıyorlardı. Bu mıntıka-yı harbden ayrıldıktan sonra bir müddet de Liz cebhesinde

bulundum. Bu cihet mintikasında, Beşinci Kuvve-i Seferiyye vatanın müdâfa'ası yolunda her türlü fedâkârlığı yapıyor. Düşmana kakhâr darbesini indiriyor. Efrâdından mecrûh olanları Liz Hastahânesi'ne sevkeyliyor. Orada tedâvî etdiriyordu. Mevcûd kuvvetleriyle bir şey yapamayacağını hisseden düşman, Van tarafında bulunan beş-altı bin Ermeni gönüllü ile İran'dan Dragon atlılarını celbetdi. Haziran'ın yirmi üçünde başlayan top ve tüfenk muhârebesi altı gün devam ettikten sonra Temmuz'un birinde bu noktadan da çekilmek lâzım geldi. Pek müsta'cel olan bu çekilmek sırasında hastahânedeki bazı efrâd kurtarılamadı. Liz de mevcûd Ermeni kadınlarına terkedildi. Liz, Hoşgeldi ve Pürkaşin'e kadar gelen Rus ve Ermeniler bi'l-âhire Dokuzuncu Kolordu'nun ve Hınıs tarafından tazyîki üzerine tekrâr çekilmeye mecbûr edildi ve hudûd hâricine kadar püskürdü. **11 Temmuz'da idi, tekrâr Liz'e geldiğim sırada evvelce orada bırakılmış hastagâh hâtırına geldi. Bunları görmek, ahvâllerini öğrenmek istiyordum. Hastaların bulunduğu mahallere gittim. Ahvâllerini gördüm. Te'essürâtdan en yapacağımı şaşırđım. Otuz-kırk kadar hasta efrâdın bâzılarının gözleri çıkarılmış, bazıları salben i'dâm edilmiş, bâzılarının yüzlerinden vücûdlarının yarısına kadar koyun gibi soyulmuş, kısm-ı a'zâlarının başları vücûdlarından ayrılmak sûretiyle Neronlara, Timurlara, Cengizlere rahmet okudurcasına mezâlîm icrâ edilmiş olduğu yanımda bulunan Kopolu kâ'in birâderim Çerkes Musa Bey ve Çerkes Cemâl ve Hüseyin efendilerle şu hâl-i esef-iştimâli müşahede olunmuş, oradan müte'essirâne ayrılmaya mecbûr kalmış, şühedânın bakıyye-i izâmları tarafımızdan toplanarak bir arada defnedirilmişdir. Şu hâlden pek müte'essir olan kâ'in birâderim Musa Bey, köy derûnunda dolaşırken ölmemiş, bir mahzende açlıktan ölmesine ramak kalmış bir efrâda tesâdüfle merkûmu mahzenden çıkarmış. Münâsıb bir mahalde istirahatini te'mîn etmiş. Bir parça karnını doyurduktan sonra yapılan mezâlîmin tahkîki için bana âdem-i mahsûs göndermiş idi. Neferin ismi Memiş, pederinin ismi Abdullah olduğunu ve Boğazlıyon kazâsının Babayağmur karyesinden bulunduğunu ve bu mezâlîmi Ermenilerle Liz'de kalan Ermeni kadınları tarafından icrâ edildiğini, kendisi bir fırsattan bi'l-istifâde firâr ederek bir mahzende saklandığını kemâl-i te'essürle söylüyor ve cümlemizi de bu te'essürâta iştirâkle ağladığıdu.**

Meşhûdât ve sıhhate iktirân etmiş ma'lûmâtımı bî-tarafâne kalemle takdîm eylerim.

Muhâcirînden
Konyalı Hasib

Harbin henüz mebd'e'inde üç yüz otuz Teşrîn-i Evvel'in nihâyetlerinde düşman Tutak'ı istîlâ etmiş ve ahâlî arasında heyecân başlamış ve muktezâ-yı hamîyyet, herkesi birer sûretle vatanın muhâfaza ve müdâfa'asına sevkeyliyordu. Bu miyânda ben de mütehassis olduğum en yüce bir hisle ve elimden gelebileceği bir derecede vatanımın müdâfa'asına koşmak ârzûsuyla Tutak'ın Esmer karyesine gittim. Yüz elli kadar atlım ile Tutak'ın Esmer karyesinde bulunuyordum.

Eleşkird Kazâsı Tahsildârı Abdülkadir Efendi ile kazâ-yı mezkûr ağavâtından Ömer Ağa ve Pasinler kazâsından Ahmed Bey bin Taşdan Bey yanıma geldiler. Eleşkird ahvâlini bunlardan su'âlimde kemâl-i te'essürle dediler ki: "Vaktâki, Rus ve Ermeni çeteleri Eleşkird'i basdı. Der-akab bütün Eleşkird köylerini erkek ve kadın ve kız çocuklarıyla berâber Didem karyesine ve Pasinlerin Ardos ve Sülüki ve Emrekom, Esvence [Ebsemce] ve Karabıyık ve Maslahat ve Horasan ve Kötek ve Yağan ve Çamurlu ve Tüylere ve Tenzile ve Akzehir köyleriyle diğer yirmi üç pâre karye ahâlî-i İslâmiyyesine Esvence [Ebsemce] ve Tenzile'de katli'âm ve inâs kısmının nâmûsunu lekedâr ve hayvânâtlarını gasben götürmüşlerdir." Bu hayvânât mikdârı koyun, keçi, camus, esb, ester, öküç ve inek olarak yüz elli bin râddesinde idi. Ve [1]331 senesi şehr-i Nisan onuncu cum'a günü Malazgird'in Kiranlık karyesinde bulunduğum sırada Rus ve Ermeni çeteleri Tutak merkez kazâsıyla bütün İslâmdan ibaret olan merbûtu Esmer vesâ'ir 53 pâre karyelerini basarak yirmi bine karîb bir nüfûs ve Top ve Köşk ve Esmer karyelerinde ictimâ'la bunları ihrâk ve inâs kısmını dâhile sevkeylemişler, olduklarını da esâretten bir sûretle firâr eden Kargalık karyeli Sâlih Bey oğlu Feyzullah ve karye-i mezkûreli Reşid Efendi'yle muhtârı Seyyid Han ifâde eylemişlerdir. Ve bunların da efrâd-ı â'ilesi de bu miyânda itlâf eylediklerini hüngür hüngür ağlayarak söylediler.

Malazgird kazâsı dâhilinde Bekûran karyesinde â'ilesiyle birlikte ikâmet etmekte olan Berber İlyas ve mahdûmu Şevket'i iki zevcesiyle bir kerîmesini bikrini izâle sırasında ricâ etmekte olan vâlide ve ebeveynini yine Malazgird'e tâbi' Dolabaş karyeli Mardinosa ve karye-i mezkûreli Cendi ve Harâbe-i Kasımî karyeli Kelekçi Simon ve Kala kasabalı Mardovak'ın ve birâderi Kânî, Görk (?) karyesinde ikâmet eden Serop ve sekiz nefer Kazak atlısıyla mezbûrelerin fi'l-i şeni' icrâsından sonra kerîmesinin boynunda olan ve kıymetli yirmi iki guruşdan ibâret bulunan bir rub'îye altınını çıkarmağa bile tenezzül değil, fazâyihini göstermek için merkûm Mardovak'ın Kostantin nâmında bir Kazağa "Omuz küreği kılıncımı ver! Altunu bak ne sûretle çıkaracağım" demesi üzerine, merkûm Kazak kılıncı kendisine verir. Bî-çâre kadının boynundaki altun insâniyete değil, hayvânat-ı vahşiyenin kabûl edemeyeceği bir sûretde mezbûrenin boynunu kılıncıla kat' ve mezkûr rub'îye altınını Kazağa ihdâ ve diğer peder vâlidesini de "Ver i'lâmına bakayım" Elinde kağıdı alacağı sırada diğer bir Kazak kılıncıla merkûmun kellesini uçuruyor. Gâyet müstehziyâne bir tavırla "Ne tez öldü!" gibi garâ'ib gösteriyordu. Âlem-i beşeriyet bu gibi fezâyihine acabâ ne diyecek ve târîh bunu ne sûretle kaydedecektir? Harb-i Umûmî'nin icrâ ettiği te'sîrât her nokta-yı harbde be şenâ'atı kabûl ediyor. Ediyor da icrâ kılınırsa yirminci asır medeniyetiyle kâbil-i te'lîf değildir. Hâyır! Bu dehşet-engîz fecâyî' bî-çâre, ma'sûm İslâmlara revâ görölüyor. Ruslar ve Ermeniler âlem-i

İslâmiyyetden hiss-i intikâm almak istiyor ve yine Malazgird'e merbût Ada karyesi ahâlisinden ve mahkeme-i bidâyet a'zasından Hüseyin Bey meclis idâre a'zasından Şâmil beylere kendi hizmetçileri Ermeniler tarafından fi'l-i şenî' icrâsından sonra merkûmları â'ileleri huzûruyla ve işkence eylemek sûretiyle Şâmil Bey'i itlâf, Hüseyin ve Abdullah Bey â'ilelerini de muğâyir-i insâniyyet olarak ırzlarına tasullut etmişler. Henüz sinn-i rüşde vâsıl olmayan bir sabiyye kız çocuğunun bokrini ba'del'-izâle kendisini katleylemişlerdir.

Yine bu cümleden olmak üzere Malazgird'de yüzbaşı mütekâ'idlerinden merhûm Mirliya İbrâhim Paşa'nın birâderi Ahmed Bey'in hânesine müsâfir olarak â'ilesine; "Bizim âdâtda mestûr olmak yoktur. Her kadın serbest olmak ve açık bulunmak ve bize bu sûretle hizmet etmek lâzımdır" yolundaki ifâdelerine karşı; "Biz bu âdete ri'âyet edemeyiz" cevâbında bulunmuşlarsa da; "Bu âdeti kabûl eder ve bizleri sâkîlik ederseniz hayatınızdan emin olabilirsiniz" kabûl olunmadığı hâlde kendi hareketlerinde muhtâr olduklarını ve her türlü ef'âli icrâ edeceklerini sûret-i kat'iyyede ifhâm ve hatta bu sırada Rus zâbitlerinden birisi büyük kerîmesine fi'l-i şenî' icrâ eylediklerini mezbûreler gâyet acı ve müte'essirâne bir sûretde ifâdâtda bulunmuşlardır.

Muş hakkındaki fecâyi'a gelince, bunu bir sûretle ta'rîf etmek kudret-i beşerin fevkindedir. Henüz Kânûn-ı Sâni'nin yirmi dokuzunda idi. Harbin her cephesinden gelen mültecilerin feryâd ve figânı işidenlerin tüylerini de ürperdecek bir dereceyi geçmiş idi. Kânûn-ı Sâni'nin yirmi dokuzunda başlayan ve şiddetini arttıran harb sadâsı ve top tarrakasından ziyâde, Ermeni ve Rus çetelerinin mezâlimi, harbden daha ziyâde insanları dehşet içinde bırakıyor ve herkesi bir ihâfe istîlâ eyliyordu. Harb yakîn oldukça canını kurtarmak isteyenler telâşla oraya buraya koşuyor ve kış ele ayakları bağlıyor. Diri diri o zâlimlere, o bî-çâre Müslümanları hediye bırakıyorlar. Vesâ'itden mahrûm olan aceze gürûhu tevekkeltü etmekden başka çâre bulamıyor ve nefsini bilerek ölüme teslîm eyliyordu. Çünkü bir taraftan kış, bir taraftan vesâ'itsizlik ve ma'sûm çocukların âh u enîni herkesi şaşırıyor, kımıldamak imkânı bırakmıyordu. Bu miyânda kudreti olanlar her çi bâd-âbâd hayatını kar içine atıyor. Atamayanlar Ermeni kılınçlarına boyunlarını uzadıyordu.

Üç Şubat târîhinde idi. Muş da sukût etdi. Muş, Ermeni şakîlerinin bir cevelângâhı olmuş, kanına susamış canavar gibi etrâfa saldırıyor. "Hani İslâmlar nerededir?" diyerek bir gazabla arıyorlardı. Rast geldikleri İslâmları tutuyorlar meclis ittihâz ettikleri bir mahalde topluyor. "Hiss,i intikâm" deyu bağıyorlardı. Gerek kadın ve gerek tesâdüf ettikleri bî-çârelere "Bakınız burada bir İslâm var. Geliniz bunu da öldürünüz" yolunda arkadaşlarını çağırıyordu. Muhadderâtdan güzel kadınların nâmûsları pây-mâl olunuyor. İhtiyâreleri, ihrâk bi'n-nâr edilerek diyâr-ı ademe gönderiliyordu. Pençe-i zâlimânelerinde kalan eşrâfdan Hacı

Murad ve Reşid Kötanzâde Hacı Mehmed ve Cafer ve Neccar ve Abdullah ve Yusuf ve Mehmed Han ve Nâdir Han ağalar Kızılmanastır kurbânı denilerek mahall-i maktele sevk ediliyordu. Varto kazâsının İz nâhiyesi dâhilinde Cıran aşîretinden Cüdi Ağa'ya mensûb on beş karye halkının Bitlis cihetine savuşmak emeliyle muvâsalat ettikleri Muş ovasının Akcan nâhiyesinden mürûrlarında Çehârinçür tarîkiyle Muş'un Sekâvî karyesine muvâsalat eden Rus ve Ermeni çeteleriyle üç sâ'at miyânelerinde vukû'a gelen müsâdeme esnâsında, kâfileden tefrîk ettikleri bini mütecâviz erkek ve kadın ve çocukların Bazen karyesinde iskân etmek iğfâliyle götürdükleri Murad nehrinde Gölhazal denilen ma'rûf göle kâmilan ilkâ, bunlara â'id ağnâm ve hayvânlarının Rus askerinin merkezi bulunan Çehârinçür karyesine gönderilmiş, ma'rûfinler ayaklarına ağır frenk na'lları çakılmışdır. Meşhûdât ve sıhate iktirân etmiş ma'lûmâtını bî-tarafâne kasekle tasdik eylerim.

Bunların hepsi Bitlis vak'ası karşısında ve bu manzara önünde hepsini unuttur. Bu fecâyî' hâtıra geldikçe vücûdlar lerze-nâk olur. şubat on dokuz gecesi, sâ'at on buçukda başlayıp top ve tüfenk tarrakaları uykuda bulunan ahâlînin daha ziyâde kuvve-i ma'nevîyyeyi kırıyordu. Feryâd u figân âsmâna dayanıyordu. Yunus Çavuş nâmında birisi, hânesinden çıkmış sokakda gezerken birçok Rus ve Ermeni şakîlerine tesâdüf etmiş. Yol bulup firâr edememiş. Van İstînâf a'zâsından Şaban Efendi'nin hânesine giderken yollarda pek müdhiş bir manzara karşısında tesâdüf etmiş ve katlolunanlar hakkında envâ'-i mezâlîm icrâ edildiğini re'yü'l-ayn müşâhede eylemiş. Kadın, çoluk ve erkekleri mahalle başına doğru Rus ve Ermeni, Kazak ve saltadları tarafından sevkolunmuş ve bu esnâda binlerce tüfenk sadâsı ve lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ Müslüman cenâzesine rastgelmiş olduğunu ve ikindi vaktinde dört Ermeni iki Rus askeri Şaban Efendi'nin hânesine bi'd-duhûl hânedeki bulunan bir Ermeni kadını Şaban Efendi kendi ağası olduğunu ve kendisinin de Ermeni bulunduğunu ifâde etmiş. Gelenler kadınıyla Şaban Efendi'yi Antranik Paşa'ya götürmek lâzım geldiğini, bunlardan ikisi gidip dört neferin hânedeki kaldıklarını bi'l-âhire avdet eden kadın, Şaban Efendi'nin katlolunduğu ve hânedeki kalan bu dört Ermeni ve Rus neferi mûmâ-ileyhin â'ilesinin ırzına tasallut eylediklerini ve bu hânedeki ihtifâ eden diğer â'ilelerin feryâd u figânları âsmâna çıktığını ve bu hânenin de mahvedildiğini ve mevcûd cenâzeler hâne derûnunda bırakılmayıp taşra atıldıklarını ve bir kadın "Hazret-i İsmâ'yı severseniz beni öldürmeyiniz" yolundaki ricâsı üzerine mezbûreyi içeri götürüp bi'l-âhire öldürdükden sonra çocuğuyla beraber dışarı atıldığını ve bundan bi'l-istifâde Mutki tarîkiyle firâr ettiğini, firârından evvel aceze çoluk ve kadınların ihtiyârelerini Şeyhu'l-karîb denilen tekyeye doldurup ihrâk olunduklarını, **ekser kadınlar memelerinden mecrûh ve memeleri kesilerek salbedildiğini, vâlidesi mecrûh memedeki bir çocuğun, sokakda vâlidesinin memesini emmekte olduğunu re'yü'l-ayn müşâhade eylemiştir.** Bu miyânda câmi'lerin tavla

hâline ifrâğâ ve tekyelerin ve ale'l-husûs Küfrevî hazretlerinin merkad-i mübâreki ber-hevâ olunmuş, ulemâdan Şeyh Abdülgaffar Efendi'nin kafasının derisi soyulmuş, Bedi'ü'z-zaman Said-i Kürdî ve rüfekâ-yı muhteremesi birer sûretle gayet fecî'âne bir tarzda şehîd edilmişler ve Ser-tabîb Mustafa bey'i on beş yirmi nefer kadar Ermeni kadınları teğânnî ile mûmâ-ileyhi askerle berâber götürmekte olduklarını ve bu kadınların gâyet süslü bir tarzda, asker ön[ün]de raks eylemekte olduklarını ve Kômüs cihetine doğru giden Amdol kilisesinin yanında, işe yaramayan kadın ve çocukları pek acıklı bir sûretde katli'âmle kan deryâsına boyadıklarını ve huzûzât-ı nefsâniyelerini teskîn için genç kadınları envâ'-i mezâlim icrâ eylediklerini Arab köprüsünden Dikilitaş'a kadar binlerce zükûr ve inâs cenâzesi mevcûd olduğunu ve bu cenâzelerin kısm-ı a'zaminin müte'addid mahallerinden pek mühdiş ve fecî'âne kılınç ve kurşun yaralarıyla mecrûh ve maktûl düşüklerini görmüşdür.

Fî 23 Mayıs sene [1]332

Meşhûdât ve sıhate iktirân etmiş işbu ma'lûmâtımı ma'a'l-kasem tasdik ve imzâ etdim.

Bitlis mültecilerinden
Hacı Ahmed oğlu
Yunus Çavuş
Yunus

Ma'lûmât ve meşhûdâtı bî-tarafâne tahrîr edildikleri yolunda imzâları mevzû' mûmâl-ileyhânın ba'de't-tahlîf huzûrumuzla tanzîm etdikleri zîri musad-dak işbu varaka manzûr-ı âlileri buyurulmak üzere takdîm kılınır.

Fî 23. 3. [1]332

Komiser Mu'âvini
Mehmed Emin

Komiser Mu'âvini
Şahin

Komiser Mu'âvini
Ahmed Râsim

Ermeni ve Rus mezâlimine müte'allik cedveldir. Huzûr-ı sâmi-i hazret-i vilâyet-penâhiye takdîm.

Fî 24 minh

Polis Müdîri
Abdurrahman

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyeti

Madde- Papuşçu esnâfindan olup Van'da Halilağa mahallesi ahâlisinden iken hânesinde ma'a-â'ile hasta kalarak muhlifen ifâdesi alınan Mehmed ustanın beyâ-

natı da “Ben Van’da ma‘a-â’ile hasta kaldım. Van’ın tahliyesinden sonra bizi Ermeniler Amerika mü’essesesine götürdüler. Rusyalılar da geldi. İki ay orada kaldık. Hayli ahâlî de toplatdırıldı. Yevmiye birer somun veriliyordu. Bu somunları yiyenlerin derhâl saçları dökülür, kanlı sular akar ölürlerdi. Az zaman içinde külliyyetli ahâlî telef oldu. Tahmînen yüzü mütecâviz bir nüfûs kaldı. **Hatta o sırada köylerden toplanan ahâlinin kısm-ı küllîsi Mermid çayına döküldüğünü mü’esseseye gelenler söylerlerdi.** Ondan sonra Fransız konsolosunun bulunduğu hâneye götürdüler. Nisvâna yapılan vahşiyâne şenâ‘atleri ta‘dâd etmek mücib-i âr ve hayâdır. Bütün Müslüman hânelerinin enkâzı Ruslar tarafından getirilerek matbahlarda ta‘âm tabholundu. Ebniye temellerinin birer yüzünün taşları Ermeniler tarafından çıkarıldı. Bağçelerin eşcâr-ı müsmiresini ale’n-ne‘âr kal‘ ve kavak ağaçları yağma şeklinde kat‘ olundu. Cesîm bir vilâyet merkezinde ve az zaman içinde Müslüman mahallâtı asırlardan kalmış şâyân-ı temâşa bir şekle ifrağ edildi. Cebeci oğlu Hacı Ağa ve bunun hânesine ilticâ eden üç çocukla tahsildâr Hacı Efendinin â‘ilesi, birlikde hayli nüfûs mü’esseseye götürülürken Sehak Bey’in hânesi kurbunda mükeyyefât kabilinden olmak üzere öldürüldüler. Orada bulunduğum zaman Ermeninin birisi gelerek müşâfehe ve musafahada: “Memleket size kaldı” dedikçe, cevâben: “Gerçi Osmanlılar bize top atdılar. Üzerimize asker getirdilerse de fakat Ermeni ve Rusların yaptıkları zulme karşı memleketin bize de kalmayacağı muhakkaktır” dedi. Ruslar çekilirken ben de bir harâbeye gizlendim. Onlar gitti. Osmanlı askeri geldi. Kalanlarımızı kurtardılar. Cenâb-ı Hak nev’-i beşeri böyle hakâretlere giriftâr etmesin diyerek ağladı. Fazla tafsilât vermeğe rikkatim mâni‘dir ve gördüğü şenâ‘at ve denâ‘etleri lisâna getirmek ve söylemek beşeriyet nâmına muhill-i edebdir ve ağır muhâkemeyi müntic ahvâldendir diyerek ciğer-sûz beyânatda bulundu.

Fî 23 Mayıs sene [1]332

Van Komiser-i sânîlerinden Zübeyr	Mütekâ‘idîn-i askeriyeden Vanlı Mülâzım Receb	Van Belediye Re’îs Abdurrahman	Van Jandarma Sâbit Alay Kumandanı Binbaşı Ali Vâsıf

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti

Madde- Van ve mülhakâtının tahliyesinden ve ahâlinin Müküs kazası gerilerine çekildikten ve bir aralık Şatak kazasından, Rusların ric‘atlerinden sonra zirde isimleri muharrer köylülerin ve daha başka, Norduz kazası halkından olup Şatak’a avdet ve orada ikâmet ve Rusların be-tekrâr kazâ-yı mezkûru esnâ-yı işğalde

kendilerini kurtaramayan ahâliden olup bu senenin martı içinde bir takrîb tahlîs-i can edebilen birkaç kişiden bu kerre Diyarbekir merkezine gelen (Berholu) Ömerin muhlifen alınan ifâdesinde vech-i meşrûh üzere Şatak'a avdet eden Hüseyin'in, Kâkân, Kasr, Köşk, Darnıs-ı Ulyâ, Darnıs-ı Süflâ, Berho, Çemik, Noravan[is], Hasis, Virgiz, [Virişin], Arkanis, Akus, Sarnos, Suzvans, Hişet, Şükran, Rüknan, Şihcanıs, Soka karyeliler ve daha başka kazâ halkıyla bu köylerimize avdet etdik. Geçen senenin yazıyla kışını bu köylerde geçirdik. Ruslar bir şey söylemediler. Emniyet tam hâsıl ve tebe'a şeklinde kabûl edildiğimize kanâ'at vâsıl olmuş gibi kaldık. Bu müddet içinde el-hak pek o kadar ilişik edilmediğine sevindik. Artık başımızı açdık, çalışdık. Martın kaçınıcı günüdür bilemem bağıteten basıldık. Erkeklerimizi Ruslar seçdiler, kâmilen süngülediler. Odun cebeline gitmişdik. Meşeliklerden görünüyordu. İşe yarayan kadınlar, kızlar dahi tefrîk olunuyordu. Diğer kadın, sıbyân damlara dolduruldu. Damları ateşlediler. Benim de ciğerim ateşlendi. Ben oradan kaçdım. Dağda bir kaç kişiler daha tesâdüfüm oldu. Birleşdik, bunların köyleri de aynı felâkete giritâr olduklarını söylediler. Saydığım köylerde ekallî olmak üzere yirmi beş bin nüfusu mütecâviz şenlik var idi. Bunlar bi't-tamam medeniyet perdesi altındaki cânavârların, hûn-hârların pençeleri altında parçalandılar. Artık kız ve kadın ne kadar götürüldüklerini adedini yemin etdiğim için kesdiremem. O kadar bir nüfûs içinde işe yarayan ne kadar nisvân çıkacağını tabî'î erbâbı ta'yîn edebilirler. "İlk avdetde gitmeyelim" diye bazı muhtârân söylediler. Bazıları da, "Ruslar da düvel-i mu'azzamadandır herhangi bir tebe'a halkı olursa olsun emr-i muhâfaza ve himâyede onlarca bir fark yoktur." Bizler de öteden berü böylecesine inanmışdık. Bu söz üzerine geri döndük. Efendiler Kürd diye bizlere vahşet isnâd olunurdu. "Kürdler hayvân missillü insân yerleşmiş" diye Avrupa'da söylendiğini ve hakkımızda Ermenilerin Avrupa'ya şikâyetleri hâlî kalmadığını işidirdik. Şimdi âlem-i medeniyet ve hâmî-i insâniyet iddi'âsında bulunanlara karşı sûret-i cid-diyyede iddi'â ederek söylüyorum. Ermenilerin dağlarda ve en yüksek ve muhtefi ve oldukça kasaba ve karyelerinden sâ'atlerce uzak mahallerdeki ma'bedlerine değil gündüzler, geceleri bile erkeksiz nisvânın müzeyyenâtı ve hüliyyâtlarını ve kalbur doldurur altunlarını hâmil olup giderken acabâ nerede hangilerimiz tarafından parmak uzadı ve uzadılmış ise lütfen bi'l-isti'lâm isbât edilsin. **Şu hâlde Ermenilerin ve gerekse düvel-i mu'azzamadan bulunup da vahşet âlemini söndürmeye kalkışan Rusların, bu ve gerekse her tarafda dîndâşlarımıza yapılan şenî' ve fecî' cinâyetlerin tedkîkâtını icrâ ve haklı haksız kimler ise onların ta'yîniyle lâyıf oldukları kanunî ve adlî bir cezâyı tatbîk edecek melce'-i medeniyet görülecek midir? Biz ma'sûmların hûn-ı nâ-hakları acabâ aranacak mıdır.** Yoksa Kürdler birbirlerini yemişler diye tasnî' sırasında bu zâyî'ât ve cinâyât-ı azîme yapanların ve yapıranların yanına mı kalacaklardır? Şatak'dak Çavdar Keşiş lakâbındaki zâtın Avrûya'ya yazdığı şikâyetlerde: "Kürdler kurdları öğretilmişler de Ermenilerimizin koyunlarını telef

etdiriyorlar. Bühtân nehrinin önünü tutmuşlar da dağların münâsib mahallarından nehri geçirip Ermeni köylerini sulara garketdiler. Kürt ağalarından birisinin esbinin başını tutan bir Ermeniye esb yutmuş. Ermeniler bu hâllerden dolayı Kürdlerin esîri bulunmuşlardır” diye tasnî’an şikâyet vâkı‘aları gayr-ı münkerdir. Mâdemki Kürdlerin bu sûretle esîri bulunuyorlarmış üzerlerimize yağdırdıkları bombalar, endâht ettikleri mütenevvi‘ silâhları ne sûretle getirebilmişlerdi? Acabâ Kafkasya, Dağıstan, Kırım, Türkistân’daki ve daha benim bilmediğim diğer devletlerde meskûn dîndâşlarımızda da bu kadar silâh, bomba bulunmuş mudur? İfâdemi alıyorsanız bu cihetleri de aramak ve iddi‘â etmek de Avrupa’da vahşîlik nâmı altında bulunan Kürdlerin hakkıdır. Sizi vekîl ediyoruz. Bu hakkımızı haksızlardan arayınız diyerek ve ağlayarak ifâdesine hâtime vermişdir.

Fî 24 Mayıs sene [1]332

Komiser-i	Mütekâ‘idîn-i	Van Belediye	Van Sâbit Jandarma
Sânî Vanlı	askeriyyeden Vanlı	Re’îsi	Alay Kumandanı
Zübeyr	Mülâzım	Abdurrahman	Binbaşı
	Receb		Ali Vâsîf

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyyet-i Umûmiyye Müdîriyeti

Madde- Otuz üçüncü Fırka’nın nakliye katarı mülâzımlarından Trabzonlu Hüseyin Efendinin kerîmesi olup Rusların Van’ı istîlâdan ve ric‘atlerinden sonra mecrûhan kurtulup gelen Nâdiye Hanım’ın Fırka Kumandan Vekîli Kâ’im-i makâm Süleyman Bey dahi hâzır bulunduğu hâlde alınan ifâdesinde ve gerekse bidâyet-i hâdisede evlâdlarının tahlîsi zımnında askerî noktasına ma’lûmat vermek üzere hânesinden yalın ayak koşmuş ve Ermeni hücûmundan dolayı bir daha hânesine girmeğe muvaffak olamamış bulunan mûmâ-ileyhin halîlesi Seher Hanım’ın ma‘an beyânâtında:

“Van’ın Ermeni mahallâtına merbût Katırcı mahallesinde müste‘ciren ikâmet ettikleri Pendeci Receb oğlu Bakkal Mehmed Efendi’nin hânesinde ve bu hânedeki İngiliz konsolosu kavaslarından Ali Ağa ve haremi Lale ve bunların on yedi yaşlarında Hasan ve on yaşlarında İhsan ve dört yaşlarında Tahsin bir yaşlarında Kâzım ve zâtü’z-zevc kerîmesi Zehra ve bu kadının kucağında altı aylık çocuğu ve biz dahi iki kerîmem ve bir mahdûmumla bulunduğumuz sırada bağıteten Ermeniler hânemizi basdılar. Aralıkta komşu duvarını derhâl yarıdılar. Bu hali görür görmez feryâdı, pek yakından bulunan hükûmet konağına ulaştırmak için hemen yalınayak ve bilâ-tesettür koşdum. Dönüncüye kadar mazgallardan açılan kurşunların korkusundan hâneme gidemedim. Müfrezeler dahi geldiler. O sokağa

yanışamadılar. Ciğer-pârelerimin ciğerinde tüten alevleri beni o ateşlere atılmağa mecbûr etdiyse de askerler bırakmadılar. Evlâdımla müddet-i mülâkât tam beş mâha müncer oldu. beş yerinden yaralı olarak Diyarbekir'e gönderilen meh-pârem semere-i fu'âdımın geçirdiği musîbet ve âfâkı titreten ve **her nasılsa kalbleri zırh[la] kaplı bulunan canavar rü'esâsı nezdinde zerre kadar te'sîri olmayan bu felâket, hayatım devam ettikçe bir ciddiyet ve kâ'inâtda işidilmemiş ve kemiklerimize işlemiş bir ibret-i ebedîdir. Böyle bir medeniyete ebedî nefret ve la'net" dedi.** Sıra emsâli nâ-mesbûk-ı vahşet-dîde kerîmesi, Nâdiye Hanım'a geldi. Mezbûrenin ifadesinde vâlidesi, büyük hemşiresi ve küçük karındaşı ve amucası Ali Ağa, berây-ı imdâd taşra kaçarken kendisi üst kat odada işle meşgûl bulunuyormuş. Ânî olarak kopan bu tufan-ı vahşete hayretle bakar ve şaşarlarken Ermeni cânîlerin duvârı yarıp içeri girince avluda toplu ve şaşkın bir hâlde duran ma'sûmîn üzerine yaylım açdılar. O sırada ben de bacağımdan dört yerinden, bir de elimden yaralandım. Kavasın oğlu Hüseyin ve kerîmesi Zehra terk-i hayat etdiler. Bellerini kırdılar, derhâl tandıra bıraktılar. Kavasın kerîmesinin kucağındaki çocuğun kalçasına da bir kurşun isâbet etti. Çocuğun büyük ninesi, çocuğu aldı. Bizi oradan murahhashâneye götürdüler. Bir hafta sonra Kavas'ın karısı Lale'nin gördüğü tecâvüzât-ı denâ'etkârîden çocuğu bıraktı bir takrîb kaçdı. Yaralı çocuk dahi murahhashânedede öldü. Diğer oğullarının nerede öldürüldüklerini görmedim. Fakat sağ adam bırakmadılar. Mehmed Efendi'nin büyük kerîmesi Hediye'yi Tebrizkapısı Câmî'i'nde öldürüldüler. Zevcesi Habibe ile küçük kızı Sâbiteyi de Ruslar Van'a geldikten sonra bir gecenin yarısında Amerika müessesesine götürür iken diğer ma'sûmîn miyânında ve Hatkünek meydânında öldürüldüklerini Ermeni kadınlarından işitdim. Benim yaralarımı murahhashânedede iki Ermeni doktoru sardılar. Bir aralık Mehmed Efendi'nin zevcesi bakardı. Mezbûre kaçdıktan sonar vukû'âtdan evvel nezdimize hizmetçi terkedilen Şişko'nun oğlu Ermenak'ın hamîrinde mahfûz maksad-ı le'îmânesine binâ'en kendi hânesine götürdü. Bir müddet gerçi bunlar bakdılar. Rusların Van'a duhûllerinde Ermeni pençesinde didiklenen ahâlinin bakıyyesi[ni] topladılar. Bunların içinde ebeyeyni öldürülmüş beş altı aylık bir çocuğun neresinden vurulduğunu bilemem, bacaklarından kanları akarak murahhashâneye götürdüklerini bulunduğum hânenin penceresinden gördüm. Tanıyamadığım diğer beş çocukla bir gebe kadın da var idi. Bu kadının ön dört yaşında bir erkek çocuğu Lusik isminde terzi bir kadın getirdi. Mürüvveten çocuğun teslîmi için vâlidesini bi'l-âhire çok aradı. Kadının çocuklarıyla emsâlleri gibi mukâtele-i vahşetde katlolunduklarını söyledi. Murahhashâneyi otuzdan ziyâde nüfûs toplandı. Şeyhabdurrahmanbaba Ziyaretgâhı'ndan bir kadın da bulunuyordu. Bunları da o vakit katletdiler. O sırada alay kâtibi mütekâ'id Mehmed Ali Efendi getirildi. Parasının teslîmi teklif olundu, "yokdur" cevâbını verdi. Birkaç silâhlıyla hânesine gönderildi. Bir daha görülmedi. Bu efendinin hânesinde müste'cir kalan gurebâdan Sarây nâ'ibi iki kadınla ve komşularından

daha birçok kadınlar medeniyet-i mücessemelerinin ve bu mebhasdaki müdde'ilerin bi'z-zât verdikleri emre imtisâlen parçalandıklarını Ermenilerden işitdim. Benim de cerîhalarım hâlâ devam ediyor. Ermeniler, Ruslarla gitdikden sonra yalnız kaldım. Ağaça sürünerek dışarı çıktım. Askerlerin yanına gitdim. Orada bir kaç kadınla Bitlis'e gönderildim. Benim hânemden ilk def'a götürürlerken sürüklediler. Bacağım kalçadan çıkmış. Tedâvîden âciz bir hâlde kalmışım. Unutamayacağım ve hikâyesinden hayâ etdiğim acılarıma bu da inzîmâm etmişdir" dedi.

Fî 25 Mayıs sene [1]332

Vanlı Komiser-i Sânî Ziver	Mütekâ'idîn-i askeriyeden Vanlı Mülâzim Receb	Ven Belediye Re'îsi Abdurrahman	Van Sâbit Jandarma Alay Kumandanı Binbaşı Ali Vâsıf

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyyet-i Umûmiyye Müdriyeti

Sûret

Erzurum Vilâyeti'ne tâbi' Hınıs kazâsı ahâlîsinden olup Varto mahkeme a'zâsından iken hicretle el-yevm Erganima'deni'nde Câmî'-i Kebîr mahallesinde sâkin altmış iki yaşlarında Ali Efendi bin Hacı Yusuf Efendi[nin] hicret ettikleri mahallerde, Ermeni çeteleri tarafından ahâlî-i İslâmiyyeye ikâ' ettikleri mezâlîm ve şenâ'ate dâ'ir ma'lûmatı olduğu anlaşılmasına binâ'en mûmâ-ileyhin ma'a't-tahlîf ber-vehc-i zîr zabtedilen ifâdesidir.

Fî 23 Mayıs sene [1]332

- Sizin me'mûriyetinizi nedir?
- Varto kazâsı mahkeme a'zâsından olup hicretle el-yevm Ma'den'de ma'a-â'ile meskûnuz.
- Kaç mâhdan beri sâkinsiniz?
- Yirmi sekiz gün kadar oluyor. Varto'dan Kânûn-ı Sâni'nin otuz birinci günü hicret ettik. Yollarda bulunduk.
- Varto'dan hicret edeceğimiz zaman Rus ve Ermeni çeteleri ahâlî-i İslâmiyy-

eye ne gûnâ mu'âmelede bulunduğunu aynen görmüş iseniz beyân ediniz.

- Biz Varto'da bulunduğumuz zamanda düşmanın Hınıs'dan Varto'ya doğru ilerilemekte olduğunu ve uğradıkları köylerdeki zükûrun kâffesini ve inâs kısmının gençlerini nâ-meşrû' sûretde icrâ-yı fuşşiyât etmek üzere yed-i zabıtlarına geçirerek, çocuklarıyla ihtiyâre kadınları da kezâ kesilmekte ve bir takımı hâne içerisine koyup yakmakta ve hâmile kadınları da süngüye takıp teşhîr eylemekte olduklarını Hınıs cihetinden Varto'ya firâr eden ahâlî-i İslâmiyye bize haber verdiler.

- Meşhûdâtınız nedir?

- Meşhûdâtım Hınıs'dan Varto'ya hicret eden tahmînen beş yüzü mütecâviz erkek ve kadın ve çocukları, yolda berf ziyâde olmasından bi'l-istifâde, arkadan yetişen Ermeni ve Rus piyâde ve mezkûr nüfusları kâmilen Arpaderesi nâm mevki'de ve eşyalarını gasbeylediklerini, Varto'da yine Arpaderesi civârında hâkim tepede onların mezâlîm ve şenâ'atını re'yu'l-ayn gördüm. Ma'lûmât ve meşhûdâtım budur.

- İfâdeniz doğru ise imzâ ediniz.

- Evet doğrudur imzâ ederim.

Mahall-i imzâ

Ali

Varto zabıt kâtibi olup hicretle el-yevm Ma'den'de müte'ebbilen sâkin otuz beş yaşlarında Tevfik Efendi bin Yakub Efendi'nin, Rus ve Ermeniler tarafından ahâlî-i İslâmiyyeye edilen mezâlîm hakkında ma'a't-tahlîf zabdolunan ifâdesidir.

Fî 23 Mayıs sene [1]332

- Siz Varto'da ne hizmetde idiniz?

- Mahkeme zabıt kitâbetinde idim.

- Ne zaman hicret etdiniz?

- Otuz bir Kânûn-ı Sâni'de düşman memleketi istîlâ eder iken hicret etdik. Bir mâha karîbdir mahkeme a'zâsından Ali Efendi ile berâber Ma'den'e geldik.

- Rus ve Ermeni çeteleri ahâlî-i İslâmiyyeye karşı ne gibi mu'âmelede bulunmuşdur? Doğrusunu söyleyiniz.

- Düşman Hınıs'dan Varto'ya doğru gelir iken bizler Varto'ya iki sâ'at mesâfede bir hâkim tepede düşmanın gelip gelmediğini tarassud etmekte idik. Rus ve Ermeniler Merkemsit ile Kötan arasındaki tepede Hınıs tarafından gelen muhâcirlerine yetişdiler. O zamanda akşam üzeri sâ'at tahmînen on olmuşdu.

Ahâlî-i İslâmiyyeyi ya'ni kadın, erkek, çocukların bir kısmını kurşun ve kılınc ile telef ve genç kadın ve kızları bi't-tefrîk berây-ı fuhşiyât alıkoyduğunu ve bir kısmını dahi, yâ'ni ihtiyarları samanlığa doldurup ihrâk bi'n-nâr ediyorlar idi. Mesâfeleri bizimle yirmi dakîka kadar vardı. Biz bu hâli gördük, hemen geceleyin ma'a-â' ile mal ve memleketimizi terkle hicrete mecbûr olduk.

- İfâdeniz var ise beyân ediniz.

- Hayır başka bir diyeceğim yokdur. Meşhûdâtım budur. İmzâ ederim.

(Tevfik)

*An-asl Muşlu olup muhâcereten Ma'den'in Cami'-i Kebîr mahallesinde sâkin
Mevlûd Efendi bin İbrâhim Efendi'nin
ber-vech-i zîr zabtolunan ifâdesidir.*

Fî 1 Haziran sen [1]332

- Hicret edeceğiniz esnâda Rus ve Ermeni çeteleri ahâlî-i İslâmiyye hakkında ne gûnâ mu'âmelede bulundu ise doğrusunu söyleyiniz.

- **Rus ve gerek bunlar miyânında buluna Ermeni çeteleri ahâlî-i İslâmiyye hakkında ettiği mezâlîm târîhiyle hâtırmıdadır. Şöylece arzederim ki; 25 Teşrîn-i Sâni sene [1]330 târîhinde Saray kazâsının Mirkeho karyesi ahâlîsini ya'ni zükûr ve inâs ve çocukları bütün tezek içerisine gaz dökerek bunları kâmilen ihrâk etdiler. Aynen gördüm. Ve ondan sonra 7 Kânûn-ı Sâni sene [1]330 târîhinde Yamanyurd karyesiyle Heretil ve Bilecik karyesinde zükûr ve inâsın kâmilen hânelerinde yakmışdı. Ve Gevar kazâsına merbût Bacirge nâhiyesine merbût Siro ve Kûnbet karyelerini dahi 28 Nisan sene [1]331 târîhinde ahâlînin bir kısmı hicret ve bir kısmı da köylerde görerek der-destle Bacirge karyesinde ihrâk ve kesdiklerini ve 31 Kânûn-ı Sâni sene [1]331 târîhinde Muş'un tahliyesi esnâsında mevsûkan aldığım ma'lûmata nazaran, düşman Azak[p]ur nâhiyesini Örüma[n] karyesindeki zükûr ve inâs ve çocukları ihrâk ederek oradan Kod ve Bulanık karyesine gelerek orada bir takım fecî' şenâ'at ve mezâlîm icrâ etmişler. Evvelki ifâdemde aynen gördüğüm vechile bu mezâlîm miyânında Rus ve gerek Ermeni çetelerin genç kızları alıp fi'l-i şenî' icrâ eylediklerini gördüm ve bu ma'lûmât ve meşhûdâtım, düşmanın nerede bulunduğu ve sûret-i hareketini görüp taht-ı tarassudda bulunduğumuz zamanda görmüş idim.**

- Başka ma'lûmât ve meşhûdâtınız yoksa imzâ ediniz.

- Ma'lûmât ve meşhûdâtım budur ve doğrudur. İmzâ ederim.

Mevlûd Hakkı

İşbu üç buçuk sahifelik evrâk-ı mazbûta me'âlinden müstebân buyurulacağı vechile Rus ve bunlar miyânında Ermeni çeteleri Van vilâyetiyle Muş sancağı ve tevabi'i kazâ ve nâhiye ve karyelerine hîn-ı duhûllerinde ahâlî-i İslâmiyyeden zükûr ve inâs ve çocuklarını gazyağlı tezek ve hâne derûnunda ihrâk ve yolda derdest etdiklerini de kasatura ve hâmile kadınları süngü ile katl ve bâzı genç kızların ırzına geçerek her türlü mezâlim ve şenâ'ati icrâ eylediklerini mazbût ifâde varakasında muharrer zevât, aynen gördüklerini ma'a't-tahlîf izhâr ve şehâdet etdiklerini mübeyyin işbu fezleke müştereken tarafımızdan tanzîm ile imzâ edildi.

Fî 1 Haziran sene [1]332

Polis Komiseri

Jandarma Tabur Kumandanı Vekîli

Ali Cemâl

Mehmed

